

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БАБІЙ СВІТЛАНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 343.137(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**РЕАЛІЗАЦІЯ ГАЛУЗЕВИХ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
ПІД ЧАС ОБРАННЯ, ЗМІНИ, СКАСУВАННЯ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ**

081-Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ С.В. Бабій

Науковий керівник –

Волошина Владлена Костянтинівна

кандидат юридичних наук, доцент

Одеса - 2025

АНОТАЦІЯ

Бабій С.В. Реалізація галузевих засад кримінального провадження під час обрання, зміни, скасування тримання під вартою. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право (галузь знань 08 – Право). – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2025.

Дисертація є першим у науці кримінального процесуального права комплексним дослідженням реалізації галузевих засад кримінального провадження під час обрання, зміни, скасування тримання під вартою.

У дисертації визначено галузеві засади кримінального провадження як такі засади, що стосуються лише кримінального провадження та характеризуються наступними особливостями: 1) притаманні лише галузі кримінального процесуального права, забезпечують його цілісність та єдність; 2) в основному закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві (хоча деякі через важливість знаходять своє відображення так само і в Конституції України); 3) покликані забезпечувати ефективне регулювання кримінально-процесуальних відносин; 4) направлені на виконання завдань кримінального провадження; 5) відображають сутність й структуру проваджень, стадій та інститутів кримінального процесу; 6) реалізуються в усіх, декількох або одній кримінально-процесуальній стадії; 7) порушення такого принципу є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону та тягне застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності або заходів захисту.

Обґрунтовано, що до системи галузевих засад кримінального провадження, які вже закріплені у ст. 7 КПК України, слід віднести: презумпцію невинуватості та забезпечення доведеності вини; свободу від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; заборону двічі притягувати до кримінальної

відповідальності за одне і те саме правопорушення; забезпечення права на захист; публічність. Також аргументовано твердження, що в якості окремої галузевої засади кримінального провадження слід виділяти такий принцип як «забезпечення прав і законних інтересів потерпілого», під яким слід розуміти кримінально-процесуальну діяльність суб'єктів, які ведуть провадження, спрямовану на забезпечення прав і захист законних інтересів потерпілого, відновлення його майнових та інших порушених кримінальним правопорушенням прав, а тому обґрунтовано необхідність її законодавчої регламентації у системі загальних засад кримінального провадження, передбачених ст. 7 КПК України.

З метою забезпечення ефективної реалізації засади презумпції невинуватості під час обрання, зміни та скасування тримання особи під вартою запропоновано варіант правової регламентації обмеження загального сукупного строку тримання обвинуваченого під вартою під час розгляду кримінального провадження у суді першої інстанції, що повинен не перевищувати 6 місяців, з можливістю його продовження до 12 місяців лише у провадженнях про тяжкі та особливо тяжкі злочини. Крім того, аргументовано доцільність закріплення у КПК наступних нормативних положень:

а) встановлення конкретної вимоги про обов'язок саме слідчого, прокурора доводити наявність підстав для застосування запобіжного заходу. З цією метою пропонується додати наступне положення до ст. 194 КПК у вигляді нової частини 2 і відповідно змінити нумерацію статті: «Обов'язок доказування обставин, передбачених частиною першою цієї статті, покладається на слідчого, прокурора, які подали відповідне клопотання»;

б) встановлення вимоги про те, що рішення про застосування такого запобіжного заходу не може ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом, тобто, на недопустимих доказах. Для цього пропонуємо до ч. 4 ст. 193 КПК додати наступне речення: «Слідчий суддя, суд не можуть досліджувати докази, отримані незаконним шляхом»;

в) встановлення положення про те, що сам факт застосування до підозрюваного, обвинуваченого тримання під вартою не означає визнання її винуватою у вчиненні кримінального правопорушення чи покарання особи. Для цього пропонуємо відповідне положення додати до ч. 5 ст. 17 КПК: «Застосування до підозрюваного, обвинуваченого тримання під вартою не є доказом його винуватості у вчиненні кримінального правопорушення чи покарання особи».

Доведено, що з урахуванням засади свободи від самовикриття слідчий суддя, суд, прокурор, органи розслідування не вправі робити висновки про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення внаслідок мовчання підозрюваного, обвинуваченого під час розгляду клопотань про обрання, продовження дії, зміну запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, а всі прийняті рішення, в яких буде простежуватися вказівка на зв'язок між мовчанням особи та її винуватістю у скоєному правопорушенні, по суті є незаконними.

Обґрунтовано, що відповідно до засади заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення, слідчий, прокурор зобов'язані перевірити відсутність порушення цієї засади перед складанням та ініціюванням клопотання про застосування запобіжного заходу, в тому числі і тримання під вартою, а слідчий суддя у разі судового розгляду відповідного клопотання зобов'язаний, в свою чергу, при оцінці обґрунтованості підозри встановити також і відсутність порушення цієї засади. У випадку встановлення факту притягнення особи до відповідальності за таке саме діяння, слідчий суддя повинен винести ухвалу про відмову у застосуванні запобіжного заходу до такого підозрюваного.

Встановлено, що процедура застосування до підозрюваного, обвинуваченого тримання під вартою передбачає обов'язкову участь самого підозрюваного, обвинуваченого при цьому, а також надає йому можливість самостійно реалізувати цілий комплекс прав під час розгляду питання про застосування до нього запобіжного заходу, що в свою чергу, сприяє реалізації засади забезпечення права

на захист при розгляді питання про застосування запобіжного заходу. Крім того, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його право на кваліфіковану правничу допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника.

Аргументовано, що до початку розгляду слідчим суддею, судом клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, з метою належної реалізації забезпечення права на захист, захисник повинен вчинити комплекс дій підготовчого характеру задля здійснення ефективного захисту підозрюваного в процесі розгляду питання про застосування до підозрюваного тримання під вартою. На судовому засіданні, під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу, захисник має висловити критичні міркування стосовно наявності підтверджених матеріалами справи доказів на обґрунтування підозри у причетності особи до вчинення кримінального правопорушення або пред'явлення йому обвинувачення, а також надати суду всі наявні доводи захисту відносно існування обставин, які позитивно характеризують особу, докази наявності в неї проблем із здоров'ям, тощо. Після ухвалення й оголошення судом рішення про обрання щодо особи тримання під вартою захисник повинен перевірити, чи це рішення належним чином обґрунтоване, мотивоване, чи наведені судом переконливі аргументи необхідності застосування саме тримання під вартою, неможливості застосування більш м'якого виду запобіжного заходу, чи визначена в ухвалі дата закінчення строку дії запобіжного заходу, тощо, і за наявності підстав оскаржити це рішення у встановленому законом порядку. Доведено, що на сьогодні право на оскарження ухвали слідчого судді, суду про застосування запобіжного заходу розширене та є ефективним способом реалізації права на захист, який часто використовується стороною захисту.

Обґрунтовано доцільність з метою ефективною реалізації засади забезпечення права на захист під час застосування до особи найсуворішого запобіжного заходу – тримання під вартою, закріпити у КПК відповідне положення, що вимагало б від

слідчого судді, суду реагувати на випадки явної некомпетентності та неефективності захисту під час розгляду питання обрання або зміну цього запобіжного заходу. Запропоновано доповнити ч. 3 ст. 193 КПК наступним реченням: «Слідчий суддя, суд зобов'язаний вжити необхідних заходів для заміни захисника підозрюваного, обвинуваченого у випадку явної некомпетентності та неефективності захисту під час розгляду питання обрання або зміну запобіжного заходу у вигляді тримання особи під вартою».

Встановлено недосконалість процедури реалізації права на захист під час звернення до прокурора з клопотанням про скасування тримання під вартою як запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, та запропоновано її усунення шляхом надання відповідного права захиснику підозрюваного, обвинуваченого звернутися до прокурора із відповідним клопотанням з обов'язковим зазначенням про погодження самого підозрюваного, обвинуваченого з таким клопотанням.

Констатовано, що діюча регламентація засади публічності у КПК України є неповною, яка не враховує публічний характер діяльності таких суб'єктів державно-владних повноважень як суд та слідчий суддя, на яких також чиним процесуальним законом *ex officio* покладається обов'язок забезпечити розгляд та вирішення тих питань, які належать до їх повноважень. Вирішення зазначених питань повинно відбуватися звичайно лише в межах їх повноважень, з дотриманням вимог законності та справедливості, що, в свою чергу, забезпечить виконання завдань кримінального провадження, передбачених статтею 2 КПК. У зв'язку із цим, запропоновано доповнити статтю 25 КПК частиною 2 наступного змісту: «2. Слідчий суддя, суд зобов'язані забезпечити законний, обґрунтований та справедливий розгляд та вирішення тих питань, що винесені на їх розгляд учасниками кримінального провадження та віднесені до їх повноважень цим Кодексом, для виконання завдань кримінального провадження».

Аргументовано, що реалізація засади публічності під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою полягає в: а) ініціюванні обрання щодо підозрюваного, обвинуваченого такого виду запобіжного заходу, продовження строку тримання під вартою, зміну такого виду запобіжного заходу на інший; б) участі в розгляді клопотання; в) прийнятті та необхідності обґрунтування слідчим суддею, судом рішення щодо застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; г) можливості його оскарження стороною обвинувачення.

Уточнено зміст стандарту доказування «достатні підстави» в аспекті обґрунтування необхідності тримання особи під вартою, що полягає в тому, що сторона обвинувачення має надати конкретні й перевірювані факти, а не загальні припущення як самої обґрунтованої підозри, так і наявності конкретних ризиків, передбачених ч. 1 ст. 177 КПК України. Крім того, «достатні підстави» у світлі практики ЄСПЛ мають оцінюватися динамічно, а суди зобов'язані наводити переконливі аргументи, чому саме обмеження свободи є виправданим.

Констатовано, що серед основних проблем обґрунтування тримання під вартою, які тягнуть порушення тих чи інших галузевих засад кримінального провадження, варто виділити наступні: 1) формальний підхід до обґрунтування ризиків; 2) відсутність індивідуалізації підходу обрання такого заходу; 3) недостатня мотивація рішень щодо продовження тримання під вартою; 4) порушення принципу розумності строків. Аргументовано деякі шляхи вирішення виявлених проблем через: запровадження методичних рекомендацій для суддів щодо оцінки належного обґрунтування рішень; посилення контролю за дотриманням стандартів ЄСПЛ у судовій практиці; системне навчання суддів і прокурорів у сфері прав людини; розширення практики застосування альтернативних запобіжних заходів, зокрема домашнього арешту та застави.

Сформульовано варіант правової регламентації у КПК України комплексу процесуальних прав потерпілого, спрямованих на забезпечення його прав і законних інтересів під час застосування тримання підозрюваного, обвинуваченого під вартою,

що повинно включати наступні права: право потерпілого, законного представника, представника бути повідомленим про розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу, брати участь у судовому засіданні, виступати в судовому засіданні, викладаючи свою позицію та аргументи, висловлювати свою думку щодо необхідності застосування певного заходу та його виду, зокрема наполягати на триманні під вартою підозрюваного, обвинуваченого.

Аргументовано твердження про самостійне право потерпілого, його представника ініціювати перед слідчим суддею, судом питання застосування до підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу у випадках, коли слідчий, прокурор взагалі не ініціюють це питання, а також право потерпілого, його представника самостійно звертатися до слідчого судді, суду з клопотаннями про зміну запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на інший і навпаки та про скасування тримання під вартою, якщо це буде відповідати його законним інтересам. Крім того, потерпілий, його представник повинен мати безперешкодне право на оскарження ухвали слідчого судді про застосування запобіжного заходу або про відмову у цьому до суду апеляційної інстанції незалежно від їх участі у судовому розгляді цього питання в суді.

Ключові слова: кримінальний процес, кримінальне провадження, досудове розслідування, процесуальні гарантії, принципи, засади, засади кримінального провадження, галузеві засади кримінального процесу, презумпція невинуватості, запобіжні заходи, тримання під вартою, забезпечення прав учасників кримінального провадження, права потерпілого, слідчий суддя, суд.

SUMMARY

Babii S.V. Implementation of branch principles of criminal proceedings during the selection, change, cancellation of detention. – Manuscript.

Dissertation for a PhD in Law (081). National University “Odesa Law Academy”, Odesa, 2025.

The dissertation is the first in the science of criminal procedural law a comprehensive study of the implementation of branch principles of criminal proceedings during the selection, change, cancellation of detention.

The dissertation defines branch principles of criminal proceedings as such principles that relate only to criminal proceedings and are characterized by the following features: 1) inherent only to the branches of criminal procedural law, ensure its integrity and unity; 2) are mainly enshrined in criminal procedural legislation (although some, due to their importance, are also reflected in the Constitution of Ukraine); 3) are designed to ensure effective regulation of criminal procedural relations; 4) are aimed at fulfilling the tasks of criminal proceedings; 5) reflect the essence and structure of proceedings, stages and institutions of the criminal process; 6) are implemented in all, several or one criminal procedural stage; 7) violation of such a principle is a significant violation of the requirements of criminal procedural law and entails the application of measures of criminal procedural liability or protective measures.

It is substantiated that the system of sectoral principles of criminal proceedings, which are already enshrined in Art. 7 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, should include: the presumption of innocence and ensuring proof of guilt; freedom from self-incrimination and the right not to testify against close relatives and family members; the prohibition of being held criminally liable twice for the same offense; ensuring the right to defense; publicity. It is also argued that as a separate sectoral principle of criminal proceedings, such a principle as “ensuring the rights and legitimate interests of the victim” should be distinguished, which should be understood as the criminal procedural activity of

the subjects conducting the proceedings, aimed at ensuring the rights and protecting the legitimate interests of the victim, restoring his property and other rights violated by a criminal offense, and therefore the need for its legislative regulation in the system of general principles of criminal proceedings, provided for in Art. 7 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, is substantiated.

In order to ensure the effective implementation of the principle of the presumption of innocence during the selection, change and cancellation of a person's detention, a variant of legal regulation of limiting the total cumulative period of detention of the accused during the consideration of criminal proceedings in the court of first instance, which should not exceed 6 months, with the possibility of its extension to 12 months only in proceedings on grave and especially grave crimes, is proposed. In addition, the expediency of enshrining the following regulatory provisions in the Code of Criminal Procedure is argued:

a) establishing a specific requirement on the obligation of the investigator, prosecutor to prove the presence of grounds for applying a preventive measure. For this purpose, it is proposed to add the following provision to Art. 194 of the Code of Criminal Procedure in the form of a new Part 2 and to change the numbering of the article accordingly: "The obligation to prove the circumstances provided for in Part One of this Article shall be borne by the investigator, prosecutor who filed the relevant petition";

b) establishing the requirement that the decision to apply such a preventive measure cannot be based on evidence obtained illegally, that is, on inadmissible evidence. For this purpose, we propose to add the following sentence to Part 4 of Article 193 of the CPC: "The investigating judge and the court cannot investigate evidence obtained illegally";

c) establishing a provision that the very fact of applying detention to a suspect or accused does not mean recognizing him or her as guilty of committing a criminal offense or punishing a person. For this purpose, we propose to add the relevant provision to Part 5 of Article 17 of the Code of Criminal Procedure: "The application of detention to a suspect or accused does not constitute evidence of his or her guilt in committing a criminal offense or punishing a person." It has been proven that, taking into account the principle of freedom

from self-incrimination, the investigating judge, court, prosecutor, and investigative bodies are not entitled to draw conclusions about the guilt of a person in committing a criminal offense as a result of the suspect or accused's silence during the consideration of petitions for the election, continuation, or change of a preventive measure in the form of detention, and all decisions made in which an indication of a connection between the silence of a person and his or her guilt in the committed offense are essentially illegal.

It is substantiated that, in accordance with the principle of prohibition of bringing a person to criminal liability twice for the same offense, the investigator and prosecutor are obliged to verify the absence of violation of this principle before drawing up and initiating a motion for the application of a preventive measure, including detention in custody, and the investigating judge, in the event of a court hearing of the relevant motion, is obliged, in turn, when assessing the validity of the suspicion, to also establish the absence of violation of this principle. In the event of establishing the fact of bringing a person to criminal liability for the same act, the investigating judge must issue a ruling refusing to apply a preventive measure to such a suspect.

It has been established that the procedure for applying detention to a suspect or accused person requires the mandatory participation of the suspect or accused person, and also provides him with the opportunity to independently exercise a whole range of rights during the consideration of the issue of applying a preventive measure to him, which in turn contributes to the implementation of the principle of ensuring the right to defense when considering the issue of applying a preventive measure. In addition, the investigator, prosecutor, investigating judge, and court are obliged to explain to the suspect or accused person his right to qualified legal assistance from a defense attorney chosen by him or appointed by him. It is argued that before the investigation judge or court begins consideration of a motion to choose a preventive measure in the form of detention, in order to properly implement the right to defense, the defense attorney must: a) make sure that the suspect or accused person has legally and reasonably acquired such status; b) receive and study in detail the petition and other materials that justify the need to apply detention,

check the correctness of their preparation and compliance with the deadlines for submission; c) collect all important documents and other data that can be used to prove the possibility of choosing a less severe measure of restraint, the unfoundedness of applying detention, prepare written objections to the petition for choosing a measure of restraint in the form of detention and send them to the prosecution, the investigating judge or the court; d) agree with the suspect, the accused on the availability of witnesses and the possibility of their summoning by the investigating judge, the court during the consideration of the petition for the application of detention, etc. At the court hearing, during the consideration of the motion to choose a preventive measure, the defense attorney must express critical considerations regarding the presence of evidence confirmed by the case materials to substantiate the suspicion of the person's involvement in committing a criminal offense or bringing charges against him, as well as provide the court with all available defense arguments regarding the existence of circumstances that positively characterize the person, evidence of his health problems, etc.

It has been proven that the right to appeal the ruling of the investigating judge or court on the application of a preventive measure has been expanded and is an effective way to exercise the right to defense, which provides the suspect and his defense attorney with the opportunity to appeal on appeal both the ruling of the investigating judge on the application of a preventive measure in the form of detention and on the extension of the term of detention (Article 309 of the Code of Criminal Procedure), and the court ruling on the selection of a preventive measure in the form of detention issued during court proceedings in the court of first instance before the adoption of a court decision on the merits (Article 331 of the Code of Criminal Procedure). Therefore, after the court has adopted and announced a decision to select a person for detention, the defense attorney must check whether this decision is properly substantiated, motivated, whether the court has provided convincing arguments for the need to apply detention, the impossibility of applying a milder type of preventive measure, whether the decision specifies the expiration date of

the preventive measure, etc., and if there are grounds to appeal this decision in accordance with the procedure established by law.

The expediency of enshrining in the Code of Criminal Procedure a corresponding provision in order to effectively implement the principle of ensuring the right to defense when applying the most severe preventive measure to a person - detention - is substantiated, which would require the investigating judge and the court to respond to cases of obvious incompetence and ineffectiveness of the defense when considering the issue of selecting or changing this preventive measure. It is proposed to supplement Part 3 of Art. 193 of the Code of Criminal Procedure with the following sentence: “The investigating judge, the court is obliged to take the necessary measures to replace the defense counsel of the suspect, the accused in the event of obvious incompetence and ineffectiveness of the defense when considering the issue of choosing or changing a preventive measure in the form of keeping a person in custody.”

The imperfection of the procedure for exercising the right to defense when applying to the prosecutor with a motion to cancel detention as a preventive measure for military service upon conscription during mobilization, for a special period, has been established, and it is proposed to eliminate it by granting the corresponding right to the defense counsel of the suspect, the accused to apply to the prosecutor with a corresponding motion with a mandatory indication of the consent of the suspect, the accused himself to such a motion.

It was found that the current regulation of the principle of publicity in the Code of Criminal Procedure of Ukraine is incomplete, which does not take into account the public nature of the activities of such subjects of state power as the court and the investigating judge, who are also obliged by the current procedural law *ex officio* to ensure the consideration and resolution of those issues that fall within their powers. The resolution of the specified issues should usually take place only within the limits of their powers, in compliance with the requirements of legality and fairness, which in turn will ensure the fulfillment of the tasks of criminal proceedings stipulated by Article 2 of the Code of Criminal Procedure. In this regard, it is proposed to supplement Article 25 of the Code of

Criminal Procedure with Part 2 of the following content: “2. The investigating judge and the court are obliged to ensure the lawful, justified and fair consideration and resolution of those issues that are submitted to them for consideration by the participants in criminal proceedings and are attributed to their powers by this Code, for the fulfillment of the tasks of criminal proceedings.”

It is argued that the implementation of the principle of publicity during the application of a preventive measure in the form of detention consists of: a) initiating the selection of such a preventive measure for a suspect or accused, extending the term of detention, changing this type of preventive measure to another; b) participation in the consideration of the petition; c) adoption and necessity of substantiation by the investigating judge or court of the decision on the application of a preventive measure in the form of detention; d) the possibility of its appeal by the prosecution. The content of the standard of proof “sufficient grounds” in the aspect of substantiation of the need to keep a person in custody has been clarified, which consists in the fact that the prosecution must provide specific and verifiable facts, and not general assumptions of both the well-founded suspicion itself and the presence of specific risks, as provided for in Part 1 of Article 177 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. In addition, “sufficient grounds” in the light of the ECHR case law must be assessed dynamically, and courts are obliged to provide convincing arguments as to why a particular restriction of freedom is justified.

It was found that among the main problems of justifying detention, which entail violations of certain sectoral principles of criminal proceedings, the following should be highlighted: 1) a formal approach to justifying risks; 2) lack of individualization of the approach to choosing such a measure; 3) insufficient motivation of decisions on the extension of detention; 4) violation of the principle of reasonableness of terms. Some ways of solving the identified problems are argued through: the introduction of methodological recommendations for judges on assessing the proper justification of decisions; strengthening control over compliance with ECHR standards in judicial practice; systematic training of judges and prosecutors in the field of human rights; as well as

expanding the practice of using alternative preventive measures, in particular house arrest and bail.

A variant of legal regulation in the Code of Criminal Procedure of Ukraine of the complex of procedural rights of the victim aimed at ensuring his rights and legitimate interests during the application of detention of the suspect, accused in custody, which should include the following rights: the right of the victim, legal representative, representative to be notified of the consideration of the petition for the application of a preventive measure, to participate in the court session, to speak at the court session, stating his position and arguments, to express his opinion on the need to apply a certain measure and its type, in particular to insist on the detention of the suspect, accused.

The statement is argued about the independent right of the victim, his representative to initiate before the investigating judge, the court the issue of applying a preventive measure to the suspect, the accused in cases where the investigator, the prosecutor do not initiate this issue at all, as well as the right of the victim, his representative to independently apply to the investigating judge, the court with motions to change the preventive measure in the form of detention to another and vice versa and to cancel the detention, if this would meet his legitimate interests. In addition, the victim, his representative should have an unhindered right to appeal the decision of the investigating judge on the application of a preventive measure or refusal to do so to the court of appeal, regardless of their participation in the judicial consideration of this issue in court.

Keywords: criminal process, criminal proceedings, pre-trial investigation, procedural guarantees, principles, basics, principles of criminal proceedings, sectoral principles of criminal proceedings, presumption of innocence, preventive measures, detention, ensuring the rights of participants in criminal proceedings, the rights of the victim, investigating judge, court.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Список публікацій здобувача, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Бабій С.В. Визначення системи галузевих засад кримінального провадження. *Юридичний бюлетень*. 2021. № 19. С. 143-149. URL : <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2021/19/21.pdf>

2. Бабій С.В. Особливості реалізації окремих галузевих засад кримінального провадження під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2023. № 10. С. 527-530. URL : http://lsej.org.ua/10_2023/128.pdf

3. Бабій С.В. Проблемні питання реалізації забезпечення права на захист під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Право і суспільство*. 2023. № 5. С. 212-218. URL : http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/5_2023/32.pdf

Список публікацій здобувача, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати

1. Бабій С.В. Деякі аспекти реалізації забезпечення права на захист під час обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Кримінальний процес і криміналістика: виклики часу*: матеріалами Всеукраїнської наук.-практ. Конф. з нагоди 20-річчя кафедри кримінального процесу і криміналістики львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, 24 січн. 2020 р.). Львів. Львівський нац. ун-т імені Івана Франка, 2020. С. 54-62.

2. Бабій С.В. Дотримання презумпції невинуватості при застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Правове життя сучасної*

України : у 3 т. : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.). Нац. ун-т. «Одес. юрид. акад.». Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 3. С. 277-281. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/143f90fa-a337-4ce5-973b-d8852b428d24/content>

3. Бабій С.В. Реалізація засади публічності під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та перспективи розвитку* : у 2 т. : матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 27 лист. 2020 р.). Нац. ун-т. «Одес. юрид. акад.». Т. 2. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 138-140.

4. Бабій С.В. Проблемні питання реалізації засади свободи від самовикриття під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру* (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.). Нац. ун-т. «Одес. юрид. акад.». Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 333-337. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9e8bb012-9b13-4705-9115-e4bd193a733e/content>

5. Бабій С.В. Деякі питання реалізації забезпечення права на захист під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI ст.* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червн. 2022 р.). Нац. ун-т. «Одес. юрид. акад.». Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 914-917. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/afa57f38-55e5-48fa-b8b1-9ba286b714ef/content>

6. Бабій С.В. Порушення засад кримінального провадження у випадку розгляду питання про продовження строку дії запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у судовому засіданні під час оголошення повітряної тривоги. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : у 2 т. : матер. Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2023 р.). Нац. ун-т. «Одеська юридична академія». Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 327-330. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7f96efe5-f80c-4209-b4a9-5e18bd117194/content>

7. Бабій С.В. Щодо дотримання заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення під час застосування до особи тримання під вартою. *Європейські орієнтири України: нові виміри у воєнний час* : у 2 т.: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (Одеса, 16 травня 2025 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. – Одеса : Фенікс, 2025. Т. 1. 772 с. С. 598-601. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/items/e00135ce-2aee-4ef4-afa0-a7930cd24269>

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО СИСТЕМУ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	17
1.1. Поняття, ознаки та значення засад кримінального провадження.....	17
1.2. Система та класифікація засад кримінального провадження.....	34
1.3. Галузеві засади кримінального провадження, наукові підходи щодо їх систематизації.....	43
РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ВТІЛЕННЯ ГАЛУЗЕВИХ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ДО ОСОБИ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ.....	59
2.1. Особливості процедури застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою	59
2.2. Реалізація презумпції невинуватості під час застосування до особи тримання під вартою	71
2.3. Прояв свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї	90
2.4. Сутність та труднощі дотримання заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення.....	102
2.5. Механізм реалізації забезпечення права на захист під час застосування до особи тримання під вартою	108
2.6. Порядок реалізації засади публічності під час застосування до особи тримання під вартою	130
РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ГАЛУЗЕВИХ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО	

ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ДО ОСОБИ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ.....	142
3.1. Належне обґрунтування необхідності тримання під вартою та забезпечення реалізації галузевих засад при застосуванні до особи тримання під вартою	142
3.2. Реалізація засади забезпечення прав і законних інтересів потерпілого під час застосування до особи тримання під вартою	162
ВИСНОВКИ.....	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	191
ДОДАТКИ.....	215
Додаток 1.....	215
Додаток 2.....	219

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄКПЛ – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КСУ – Конституційний Суд України

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України

КК України – Кримінальний кодекс України

ККС ВС – Касаційний кримінальний суд Верховного Суду

п. - пункт

пп. – підпункт

ст. – стаття

ч. – частина статті

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Тримання під вартою є одним з найбільш жорстких запобіжних заходів, який безпосередньо обмежує конституційне право на свободу та особисту недоторканність. Саме на стадії його обрання, зміни чи скасування найбільш гостро постає питання дотримання балансу між інтересами слідства (запобігання втечі, перешкоджання розслідуванню) та фундаментальними правами особи. У цьому зв'язку особливого значення набуває дотримання галузевих засад кримінального провадження – презумпції невинуватості, забезпечення права на захист, свободи від самовикриття, публічності, заборони подвійного притягнення до відповідальності. Дослідження того, як саме галузеві засади (принципи) кримінального провадження впливають на цю рівновагу, є ключовим для запобігання свавільним рішенням.

Прагнення України до членства в ЄС зобов'язує привести своє законодавство та правозастосовну практику у відповідність до європейських стандартів. Європейський суд з прав людини (далі - ЄСПЛ) у своїй практиці сформував високі вимоги щодо обґрунтованості, необхідності та пропорційності застосування тримання під вартою. Дане дослідження дозволить визначити, наскільки національна практика відповідає цим стандартам, і запропонувати шляхи її удосконалення.

Аналіз вітчизняної судової практики свідчить про значну кількість скарг на обрання та продовження тримання під вартою, а також на різницю в підходах окремих судів. Часто рішення приймаються формально, без глибокого аналізу всіх обставин справи з точки зору дотримання галузевих засад кримінального провадження, що призводить до порушень прав громадян та підриву довіри до правосуддя.

Питання реалізації галузевих засад кримінального провадження, висвітлювалися в працях багатьох українських та зарубіжних учених, зокрема таких як: Ю.П. Аленін, О.Р. Балацька, Р.В. Бараннік, В.В. Бережанська, Н.Р. Бобечко, В.В. Вапнярчук, Т.В. Волошанівська, В.К. Волошина, О.І. Галаган, Д.М. Говорун, Ю.О. Гурджі, Ю.М. Грошевий, О.Г. Дехтяр, Л.В. Карабут, О.В. Карнаухов, О.А. Коваль, А.М. Колодій, А.В. Кочура, В.В. Крижанівський, О.П. Кучинська, А.В. Лапкін, В.Т. Маляренко, М.М. Михеєнко, О.О. Мохонько, В.В. Навроцька, Г.М. Омеляненко, С.П. Погребняк, В.І. Сліпченко, В.В. Смірнова, О.С. Степанов, О.В. Стрілецька, В.М. Тертишник, Т.І. Фулей, Ю.В. Циганюк та інші. Різні проблемні питання застосування запобіжних заходів, в тому числі і тримання під вартою, досліджувались у працях Ю.П. Аленіна, О.В. Винокурова, В. І. Галагана, Н.В. Глинської, І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевого, А.Л. Даля, А.А. Жук, О.Г. Журавльова, В.А. Завтура, О.В. Капліної, О.Ю. Костюченко, О.П. Кучинської, Д.Є. Лук'янчикова, А.М. Мельник, В.Т. Нора, М. А. Погорецького, Л. Д. Удалової, В.І. Фаринника, Ю.В. Циганюк, В.П. Шибіко, О.Г. Шило, М.Є. Шумила та інших.

Не зважаючи на те, що кожен із вище вказаних науковців зробив істотний вклад у дослідження проблематики реалізації галузевих засад кримінального провадження та застосування тримання особи під вартою, однак в переважній більшості ці питання розглядалися окремо. Водночас у науці кримінального процесу України до цього часу не було самостійного комплексного дисертаційного дослідження проблем реалізації галузевих засад кримінального провадження під час обрання, зміни або скасування тримання особи під вартою.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, затверджених Указом Президента України від 30.09.2019 року № 722/2019, а саме п. 16 - сприяння побудові миролюбного і відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до

правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях; Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24.03.2021 року № 119/2021, в частині впровадження ефективних засобів юридичного захисту та компенсаційних механізмів за порушення конвенційних прав особи; а також плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального процесу Національного університету «Реформування кримінального процесуального, кримінально-виконавчого права та оперативно-розшукової діяльності в умовах євроінтеграції та протидії злочинності в епоху цифрового суспільства» у межах виконання теми науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Правове та соціальне життя України у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» на 2021-2025 роки (державний реєстраційний номер 0122U000266).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є визначення особливостей реалізації галузевих засад кримінального провадження при обранні, зміні та скасуванні тримання особи під вартою, а також формулювання окремих пропозицій щодо вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства з метою удосконалення механізму реалізації зазначених засад.

Для досягнення поставленої мети у дисертації вирішувалися такі завдання:

- визначити основні доктринальні положення щодо поняття та сутності засад кримінального провадження;
- встановити сучасні підходи до класифікації засад кримінального процесу;
- охарактеризувати основні риси галузевих засад кримінального процесу та систематизувати їх;
- встановити характерні особливості процедури застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою;

- проаналізувати особливості реалізація презумпції невинуватості під час застосування до особи тримання під вартою;
- визначити прояв свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї при застосування тримання під вартою;
- встановити особливості дотримання заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення при застосуванні тримання під вартою;
- з'ясувати механізм реалізації забезпечення права на захист під час застосування до особи тримання під вартою;
- встановити порядок реалізації засади публічності під час застосування до особи тримання під вартою;
- проаналізувати проблематику належного обґрунтування необхідності тримання під вартою та забезпечення реалізації галузевих засад при застосуванні до особи тримання під вартою;
- охарактеризувати особливості реалізація засади забезпечення прав і законних інтересів потерпілого під час застосування до особи тримання під вартою;
- сформулювати пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства в частині реалізації галузевих засад кримінального провадження під час обрання, зміни або скасування тримання під вартою.

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є правовідносини, які виникають в процесі реалізації галузевих засад кримінального провадження під час обрання, зміни або скасування тримання під вартою.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є реалізації галузевих засад кримінального провадження під час обрання, зміни або скасування тримання під вартою.

Методи дослідження. Методологічним підґрунтям дисертаційного дослідження виступає комплекс загальнонаукових та спеціальних методів наукового дослідження. За допомогою діалектичного методу визначено сутність галузевих засад кримінального провадження (п. 1.3), встановлено особливості процедури застосування до особи тримання під вартою (п. 2.1), а також сутність такої нової засади як «забезпечення прав і законних інтересів потерпілого» (п. 3.2.) та інші. Системний метод та метод системно-структурного аналізу дозволив провести класифікацію засад кримінального провадження (п. 1.2), визначити систему галузевих засад кримінального провадження (п. 1.3), тощо. Порівняльно-правовий метод використовувався при здійсненні порівняння міжнародно-правових актів із кримінальним процесуальним законодавством України, а також із процесуальним законодавством зарубіжних країн (розділи 1, 2, 3). Формально-юридичний метод було застосовано при визначенні понятійно-категоріального апарату дослідження, аналізі положень чинного кримінального процесуального законодавства, рішень ЄСПЛ, а також при встановленні особливостей реалізації галузевих засад під час обрання, зміни або скасування тримання під вартою (розділи 1, 2, 3). Логіко-нормативний метод використовувався при формулюванні змін та доповнень до чинного кримінального процесуального законодавства України (розділи 1, 2, 3).

Теоретичною основою дисертаційного дослідження виступають дослідження українських та зарубіжних вчених у галузі загальної теорії права, кримінального, кримінально-процесуального та інших галузей права.

Нормативну базу дисертаційного дослідження складають міжнародні нормативно-правові акти Конституція України (далі - КУ), Кримінальний процесуальний кодекс України (далі - КПК), рішення Конституційного Суду України (далі - КСУ), закони та підзаконні нормативно-правові акти. Емпіричну базу дослідження складають рішення ЄСПЛ, рішення Верховного Суду та інших судів України.

Наукова новизна отриманих результатів. Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у науці кримінального процесуального права комплексним дослідженням реалізації галузевих засад кримінального провадження під час обрання, зміни, скасування тримання під вартою. За результатами дисертаційного дослідження отримано наступні результати, що мають наукову новизну:

вперше

- запропоновано в якості окремої галузевої засади кримінального провадження виділяти такий принцип як «забезпечення прав і законних інтересів потерпілого», під яким слід розуміти кримінально-процесуальну діяльність суб'єктів, які ведуть провадження, спрямовану на забезпечення прав і захист законних інтересів потерпілого, відновлення його майнових та інших порушених кримінальним правопорушенням прав, а також обґрунтовано необхідність її законодавчої регламентації у системі загальних засад кримінального провадження, передбачених ст. 7 КПК України;

- з метою забезпечення дотримання засади презумпції невинуватості запропоновано варіант правової регламентації обмеження загального сукупного строку тримання обвинуваченого під вартою під час розгляду кримінального провадження у суді першої інстанції, що не повинен перевищувати 6 місяців, з можливістю його продовження до 12 місяців лише у провадженнях про тяжкі та особливо тяжкі злочини;

- викладено наукову позицію про необхідність покладення на слідчого суддю, суд обов'язку виконання засади публічності, що полягає у зобов'язанні забезпечити законний, обґрунтований та справедливий розгляд та вирішення тих питань, що винесені на їх розгляд учасниками кримінального провадження та віднесені до їх повноважень КПК, для виконання завдань кримінального провадження та запропоновано варіант його процесуальної регламентації у ст. 25 КПК;

- сформульовано варіант правової регламентації у КПК України комплексу процесуальних прав потерпілого, спрямованих на забезпечення його прав і законних інтересів під час застосування тримання під вартою, обвинуваченого під вартою, що повинно включати наступні права: право потерпілого, законного представника, представника бути повідомленим про розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу, брати участь у судовому засіданні, виступати в судовому засіданні, викладаючи свою позицію та аргументи, висловлювати свою думку щодо необхідності застосування певного заходу та його виду, зокрема наполягати на триманні під вартою підозрюваного, обвинуваченого;

- аргументовано твердження про самостійне право потерпілого, його представника ініціювати перед слідчим суддею, судом питання застосування до підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу у випадках, коли слідчий, прокурор взагалі не ініціюють це питання, а також право потерпілого, його представника самостійно звертатися до слідчого судді, суду з клопотаннями про зміну запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на інший і навпаки та про скасування тримання під вартою, якщо це буде відповідати його законним інтересам;

удосконалено

- механізм реалізації презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини під час застосування до особи тримання під вартою шляхом закріплення до КПК наступних положень щодо: а) встановлення конкретної вимоги про обов'язок слідчого, прокурора доводити наявність підстав для застосування запобіжного заходу; б) встановлення заборони слідчому судді, суду при вирішенні питання про застосування запобіжного заходу, досліджувати докази, отримані незаконним шляхом; в) встановлення положення про те, що сам факт застосування до підозрюваного, обвинуваченого тримання під вартою не означає

визнання її винуватою у вчиненні кримінального правопорушення чи покарання особи;

- підстави для застосування запобіжних заходів, що спрямовано на забезпечення дотримання засади заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення шляхом встановлення обов'язку слідчого, прокурора, слідчого судді, суду перевіряти відсутність вироку суду, який набрав законної сили, або ухвали суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню, або нескасованої постанови слідчого, дізнавача, прокурора про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4, 9 частини 1 статті 284 КПК, у кримінальному провадженні щодо того самого діяння, що розслідувалося, з дотриманням вимог щодо підслідності;

- механізм реалізації засади забезпечення права на захист під час застосування до особи найсуворішого запобіжного заходу – тримання під вартою шляхом закріплення у КПК відповідного положення, що вимагало б від слідчого судді, суду реагувати на випадки явної некомпетентності та неефективності захисту під час розгляду питання обрання або зміни цього запобіжного заходу шляхом вжиття необхідних заходів для заміни захисника;

- процедуру реалізації права на захист під час звернення до прокурора з клопотанням про скасування тримання під вартою як запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, шляхом надання відповідного права і захиснику підозрюваного, обвинуваченого звернутися до прокурора із відповідним клопотанням з обов'язковим зазначенням про погодження самого підозрюваного, обвинуваченого з таким клопотанням;

- механізм реалізації засади публічності під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою шляхом уточнення процедури її реалізації через: а) ініціювання обрання щодо підозрюваного, обвинуваченого такого виду

запобіжного заходу; б) ініціювання продовження строку тримання під вартою, зміну такого виду запобіжного заходу на інший; в) участь в розгляді цього клопотання, його обґрунтування; г) обов'язок слідчого судді, суду обґрунтовувати прийняті рішення за результатами розгляду відповідних клопотань щодо застосування щодо особи тримання під вартою; г) їх оскарження стороною обвинувачення;

набуло подальшого розвитку

- формулювання ключових ознак галузевих засад кримінального провадження, до яких необхідно відносити наступні: 1) притаманні лише галузі кримінального процесуального права, забезпечують його цілісність та єдність; 2) в основному закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві (хоча деякі через важливість знаходять своє відображення так само і в КУ); 3) покликані забезпечувати ефективне регулювання кримінально-процесуальних відносин; 4) направленні на виконання завдань кримінального провадження; 5) відображають сутність й структуру проваджень, стадій та інститутів кримінального процесу; 6) реалізуються в усіх, декількох або одній кримінально-процесуальній стадії; 7) порушення такого принципу є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону та тягне застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності або заходів захисту;

- уточнення змісту стандарту доказування «достатні підстави» в аспекті обґрунтування необхідності тримання особи під вартою, що полягає в тому, що сторона обвинувачення має надати конкретні й перевірювані факти, а не загальні припущення як самої обґрунтованої підозри, так і наявності конкретних ризиків, передбачених ч. 1 ст. 177 КПК України; а також «достатні підстави» у світлі практики ЄСПЛ мають оцінюватися динамічно, а суди зобов'язані наводити переконливі аргументи, чому саме обмеження свободи є виправданим;

- аргументація шляхів вирішення виявлених проблем обґрунтування необхідності тримання особи під вартою, які тягнуть порушення тих чи інших

галузових засад кримінального провадження через: запровадження методичних рекомендацій для суддів щодо оцінки належного обґрунтування рішень; посилення контролю за дотриманням стандартів ЄСПЛ у судовій практиці; системне навчання суддів і прокурорів у сфері прав людини; а також розширення практики застосування альтернативних запобіжних заходів, зокрема домашнього арешту та застави;

- положення про необхідність вдосконалення механізму та порядку забезпечення безперешкодного права потерпілого, його представника на оскарження ухвали слідчого судді про застосування запобіжного заходу або про відмову у цьому до суду апеляційної інстанції незалежно від їх участі у судовому розгляді цього питання в суді.

Практичне значення одержаних результатів. Висновки та пропозиції, які містяться в дисертації, можуть бути використані в:

- *науково-дослідній сфері* – для подальшого дослідження особливостей реалізації галузових засад кримінального провадження під час обрання, зміни, скасування тримання під вартою;

- *правотворчій діяльності* – для удосконалення норм чинного КПК України й інших нормативно-правових актів;

- *правозастосовній діяльності* – для забезпечення ефективної діяльності слідчих, прокурорів, слідчих суддів, судів під час застосування до особи найсуворішого запобіжного заходу – тримання під вартою;

- *науково-педагогічній діяльності* – при викладанні дисципліни «Кримінальний процес», а також спеціальних курсів «Права людини в сфері кримінальної юстиції», «Сучасні проблеми кримінального та кримінально-процесуального права», «Актуальні питання сучасного кримінального провадження» та ін. (Акт впровадження Національного університету «Одеська юридична академія» від 29 вересня 2025 року), а також для підготовки

підручників, науково-практичних посібників, практикумів із зазначених дисциплін.

Особистий внесок здобувача. Наукові ідеї та положення, що викладені в дисертації та винесені на захист, мають самостійний характер. Результати дисертаційного дослідження, сформульовані у ній висновки та рекомендації обґрунтовано на основі особистих досліджень.

Апробація результатів дослідження. Положення та висновки дисертаційного дослідження обговорювались під час засідання кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія». Основні результати наукового дослідження були висвітлені у доповідях на наукових, науково-практичних конференціях, зокрема на: Всеукраїнській науково-практичній конференції з нагоди 20-річчя кафедри кримінального процесу і криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, 24 січня 2020 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 15 травня 2020 року); Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених «Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та перспективи розвитку» (м. Одеса, 27 листопада 2020 року); Міжнародній науково-практичній конференції з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України «Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру» (м. Одеса, 21 травня 2021 року); Міжнародній науково-практичній конференції присв. до 75-річчя д.ю.н., проф. Ю.П. Аленіна «Кримінальна юстиція сучасної України: виклики та перспективи» (м. Одеса, 20 листопада 2021 року); Міжнародній науково-практичній конференції до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (м. Одеса, 17 червня 2022 року); Міжнародній

науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень» (м. Одеса, 19 травня 2023 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири України: нові виміри у воєнний час» (м. Одеса, 16 травня 2025 р.).

Публікації. Основні положення, теоретичні висновки та практичні рекомендації, які містяться в дисертації, відображені в 10 публікаціях, у тому числі у 3 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, та 7 тезах доповідей на всеукраїнських і міжнародних наукових, науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, що включають одинадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (209 найменування) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 220 сторінок, з яких основний зміст – 190 сторінок.

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО СИСТЕМУ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

1.1. Поняття, ознаки та значення засад кримінального провадження

Над розробкою та формулюванням поняття засад кримінального провадження працювали чимало науковців, адже важливість чіткого розуміння такого поняття та його нормативне закріплення є безспірним, оскільки засади кримінального провадження є основою для усіх проявів кримінально-процесуальної діяльності.

Погоджуємось із думкою А.В. Кочури про те, що: «питання засад (принципів) кримінального провадження лише на перший погляд є суто теоретичною темою. Насправді, усі співробітники оперативних підрозділів, слідчі, керівники органів досудового розслідування, прокурори, слідчі судді, судді та інші працівники судових та правоохоронних органів у своїй повсякденній діяльності, приймаючи рішення, проводячи ту чи іншу процесуальну дію (або утримуючись від їх прийняття та проведення), повинні узгоджувати їх із певними керівними засадами, імперативними вимогами, які містяться, насамперед, в Основному законі України, а також у чинному кримінальному процесуальному законодавстві» [59, с. 10].

Термін «засада» означає основа чогось, те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь; вихідне, головне положення, принцип; основа світогляду, правило поведінки. Слово «принцип» трактується як основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку; переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці. У зв'язку з наведеним вважаємо, що ці два поняття є синонімічними. Серед вчених, які ототожнюють поняття «принцип» та «засада», слід назвати Ю.П. Аленіна, В.К. Волошину, О.В. Галагана, О.В. Гризу, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліну,

В.В. Навроцьку, В.Т. Нора, Д.П. Письменного, О.Ю. Татарова, В.Я. Тація, А.Р. Туманянца, О.Г. Шило та ін.

У чинному КПК України не закріплено визначення поняття «засади кримінального провадження», незважаючи на наявність окремої Глави 2, у якій міститься перелік засад кримінального провадження та розкрито зміст кожної з цих засад. Тому автори, намагаючись віднайти уніфіковане визначення, по-різному визначали зміст поняття засад кримінального провадження, закладаючи у нього певні, на думку кожного, основні характеризуючі ознаки, проте проблема визначення єдиного поняття засад кримінального провадження й досі не отримала свого остаточного розв'язання.

Розмірковуючи про генезис принципів права, С.П. Погребняк зазначає: «В основі кожного принципу права лежить певна ідея: спочатку вона виникає лише як мрії окремих роздумів чи легкий відтінок інших форм духовності; поволі вона втілюється в соціальних практиках, поступово набуваючи визнання і вимагаючи реформ існуючого порядку. Загальні ідеї є рушійною силою, що веде суспільство від одного стану до іншого. Принципи спрямовані на утвердження, забезпечення та захист суспільних цінностей, нерідко ґрунтуються на «природній справедливості», тому традиційно пов'язуються з концепцією природного права і символізують дух права. Вони мають найбільш загальний, абстрактний характер. Вони визначають зміст системи права та її структурних елементів, а також напрями їх подальшого розвитку, є свого роду стрижнем, родзинками юридичних конструкцій. Вони ніби розчинені в праві і пронизують його норми та інститути. Вони мають пріоритет над іншими нормами права і більшу стійкість» [103, с. 217]. Виходячи з цих міркувань, автор визначає «принципи права як найбільш загальні і стабільні вимоги, які сприяють утвердженню та захисту соціальних цінностей, визначають характер права та напрями його подальшого розвитку» [103, с. 217].

В. В. Лактіонова та І. О. Таран зазначають, що «основою різних галузей права є принципи, які становлять собою основне вихідне положення, те, на базі чого взагалі побудована та чи інша галузь права. Вони є первинними інструментами, що конкретизують та уточнюють застосування правових засобів організації суспільних відносин» [73, с. 214].

Важко не погодитися із таким набором характеризуючих ознак принципів права, про які зазначають такі вчені як О.В. Сачко, В.М. Тертишник та О.Г. Кошовий: «Сутність та зміст принципів права напряду залежать від того, нормами якої галузі права суспільні відносини регулюються. Принципи права – сформовані в процесі розвитку правосвідомості та природного права та закріплені в законах, міжнародних правових актах і правових позиціях Європейського суду з прав людини, основоположні морально-правові фундаментальні ідеї, які в силу свого змісту і цінності є фундаментом правничої стратегії, визначають доктринальну цінність правової системи, гармонізують всю систему правових норм, виступають першоджерелом окремих інститутів і норм права (є генетичною підвалиною, хромосомним набором системи права), надають глибокої єдності регулятивним механізмам права, визначають особливості й доктринальні якості галузі права, дають юридичну базу для тлумачення конкретних норм та вирішення суперечливих питань, сприяють правильному пізнанню та застосуванню норм права, служать основою й вихідним положенням для подальшого розвитку правничої доктрини та законодавчих актів» [177, с. 67].

Щодо визначення принципів кримінального процесу, слід згадати фундаментальні дослідження професора М.М. Михеєнко, якій в основу їх визначення поклав наступну сукупність властивостей:

«1) це найбільш загальні, вихідні положення, ідеї, які мають фундаментальне значення для кримінального процесу, визначають його спрямованість, побудову в цілому, форму і зміст його стадій та інститутів;

2) принципи виражають панівні в даній державі політичні і правові ідеї, які стосуються завдань і способу здійснення судочинства в кримінальних провадженнях;

3) вони повинні бути закріплені в нормах права;

4) принципи повинні повністю діяти у всіх або кількох стадіях процесу і обов'язково в його центральній стадії – стадії судового розгляду;

5) порушення будь-якого принципу означає незаконність рішення у кримінальному провадженні і обов'язково тягне його скасування» [86, с. 78].

Виходячи з цих критеріїв, М.М. Михеєнко визначає засади (принципи) кримінального процесу як «закріплені в законі й панівні в державі політичні і правові ідеї щодо завдань і способу здійснення судочинства в кримінальному провадженні, які визначають спрямованість і побудову кримінального процесу в цілому, форму і зміст його стадій та інститутів, порушення яких обов'язково тягне за собою скасування вироку та інших рішень у кримінальних провадженнях» [85, с. 102].

Наступні дослідники, беручи за основу роботи М.М. Михеєнко, звичайно ж розвивали визначення поняття принципів у кримінальному провадженні, додаючи ті чи інші істотні характерні ознаки та формулювали власні визначення принципів кримінального провадження.

Так, на думку Л.М. Лобойка, «принципи (засади) кримінального провадження – це закріплені у правових нормах вихідні положення, що виражають панівні в державі політичні і правові ідеї, визначають суть діяльності сторін обвинувачення і захисту та суду у досудовому розслідуванні та судовому провадженні» [75, с. 46].

Під принципами кримінального провадження В.М. Тертишник розуміє «загальні положення, правила поведінки, головні ідеї, начала, що визначають сутність і зміст діяльності учасників процесу, процесуальну форму здійснення правосуддя, створюють систему гарантій установлення істини, захисту прав і

свобод людини та забезпечення справедливості правосуддя, та які отримали закріплення у законі, мають загальнообов'язковий характер, забезпечуються заходами державного примусу і мають правовий механізм реалізації» [184, с. 169].

В.Т. Нор визначає засади кримінального провадження як «закріплені у Конституції, міжнародних актах, кримінально-процесуальному законодавстві, базові та керівні для учасників провадження положення, що виражають і визначають найістотніші властивості провадження, вимоги до правил і способу діяльності, насамперед, органів і службових осіб, які ведуть кримінальне провадження, та є гарантіями забезпечення дотримання прав, свобод, законних інтересів тих учасників провадження, які залучаються до нього, а в підсумку – виконання завдань кримінального провадження» [87, с. 106].

Під принципами (засадами) В.В. Навроцька розуміє «безпосередньо закріплені у законі основоположні ідеї, найзагальніші положення, що визначаються стабільністю і системністю та визначають суть, зміст і спрямованість діяльності суб'єктів процесу, спосіб і процесуальну форму їх діяльності, порушення яких обов'язково має тягти за собою настання відповідних юридичних наслідків» [92, с. 78].

А.В. Кочура визначає принципи кримінального судочинства як «керівні положення, основоположні, фундаментальні засади кримінального процесу, що закріплені у законі (незалежно від способу матеріалізації у праві та без дублювання змісту один одного), які носять об'єктивно-суб'єктивний характер і визначають сутність та тип кримінального процесу, забезпечують реалізацію прав, свобод та законних інтересів осіб, які беруть участь у ньому, визначають зміст, спосіб та направленість діяльності суб'єктів, що ведуть кримінальний процес, перебувають у тісному взаємозв'язку між собою та з метою і завданнями кримінального процесу діють на всіх або на більшості його стадій. Крім того, такі засади мають обов'язковий характер і їх порушення веде до скасування раніше

прийнятих за таких умов рішень у справі та до інших негативних наслідків» [59, с. 27–28].

О.П. Кучинська, використовуючи термін «принцип», ототожнює його із терміном «засада», визначає принципи кримінального провадження «як закріплені в законі найзагальніші фундаментальні правові положення, що відображають панівні в державі ідеї про належне у кримінальному провадженні, які, діючи системно, відрізняються соціальною зумовленістю, нормативністю, основоположністю, універсальністю й непорушністю, визначають спрямованість, форму і зміст стадій та інститутів кримінального провадження, забезпечують захист прав, свобод і законних інтересів його суб'єктів, а їхнє порушення обов'язково тягне за собою скасування чи перегляд рішень у справі або застосування інших засобів процесуальної відповідальності» [71, с. 53].

П.М. Кубрак вважає, що «принципи (засади) кримінального процесу – це закріплені в його нормах панівні в державі та українського народу моральні начала, ідеї, правові погляди на мету, завдання, спосіб здійснення кримінального судочинства, які мають для нього фундаментальне значення й у зв'язку з цим вони зумовлюють і визначають його сутність, спрямованість і побудову кримінального процесу загалом, форму і зміст його стадій та інститутів, порушення яких вважається істотними порушеннями кримінально-процесуального закону, що є підставою для обов'язкового скасування вироку та інших процесуальних рішень у справі» [69, с. 97].

О.І. Галаган під засадами (принципами) кримінального провадження розуміє «закріплені в законі політичні та правові ідеї, що визначають завдання й способи здійснення кримінального судочинства, спрямованість і побудову як кримінального процесу загалом, так і форму й зміст окремих його стадій та інститутів, що забезпечують охорону прав, свобод і законних інтересів особи, порушення яких обов'язково тягне за собою скасування вироку та інших судових рішень у справі» [29, с. 169].

Аленін Ю.П. вважає, що «принципами кримінального провадження є доктринально обґрунтовані основні правові положення, які відображають предмет і метод кримінального процесуального регулювання, демократичну природу кримінального провадження, визначають сутність і структуру його проваджень, стадій та інститутів, спрямовують кримінальну процесуальну діяльність на досягнення завдань, поставлених державою перед кримінальним судочинством» [1, с. 82].

Як зазначають М.І. Пашковський та В.К. Волошина, «принципи (від лат. *prīncipiūm* – початок, основа) – це фундамент, основні засади, що містять найбільш загальні та істотні властивості кримінального процесу, втілені у форму правових норм, порушення яких тягне незаконність процесуальних рішень і дій» [67, с. 286].

Значний внесок у дослідження принципів кримінального процесу зробив О.О. Мохонько, який провів систематизацію більшості визначень принципів у три концептуальні підходи: правовий, практичний та інтегративний (комплексний), що дозволило йому сформулювати власне визначення поняття принципів кримінального процесу: «це закріплені в законі основоположні, фундаментальні, керівні положення, засади, що визначають тип, сутність і природу кримінального процесу, мають обов'язковий характер, встановлюють зміст та спрямованість діяльності суб'єктів кримінального процесу, спосіб і процесуальну форму їх діяльності та здійснення правосуддя, конкретизуючись у нормах спеціального характеру, забезпечують гарантії дотримання прав, свобод і законних інтересів людини та забезпечення справедливості правосуддя, засади, від яких не відступають, а їх порушення веде до скасування вироку й інших прийнятих за таких умов рішень у справі» [91, с. 107].

В.Я. Тацій визначає загальні засади кримінального провадження як «закріплені в нормах права визначальні, фундаментальні положення щодо закономірностей і найбільш суттєвих властивостей кримінального провадження,

які обумовлюють їх значення як засобу для захисту прав і свобод людини і громадянина, а також для врегулювання діяльності органів та посадових осіб, які ведуть кримінальний процес. Вони відображають сутність, зміст, структуру та форму кримінального провадження, характеризують його історичний тип, національні традиції, є керівними положеннями для закріплення його завдань, побудови стадій, окремих проваджень та інститутів, визначають предмет і метод процесуального врегулювання, рівень розвитку наукової думки та національної культури, панівну ідеологію та інші об'єктивні фактори» [33, с. 62].

Розмірковуючи про природу досліджуваного поняття О.М. Скрябін зазначає: «Принципи кримінального процесу є відображенням історичного типу, національних традицій кримінального процесу. Вони виступають керівними положеннями для закріплення завдань кримінального процесу, побудови стадій, окремих проваджень та інститутів. За допомогою принципів визначаються предмет і метод процесуального врегулювання, панівна ідеологія. Вони є такими, що закріплені в нормах права, є визначальними, фундаментальними положеннями щодо закономірностей і найбільш суттєвих властивостей кримінального провадження, що обумовлюють їх значення як засобу для захисту прав і свобод людини і громадянина, також застосовуються для врегулювання діяльності органів і посадових осіб, що ведуть кримінальний процес» [179, с. 254].

М.О. Тимошенко приходять до висновку про доцільність вираження принципів кримінального процесу у вигляді відповідного визначення поняття, розуміючи під ним «закріплені в законі й панівні в державі політичні та правові ідеї щодо завдань і способів здійснення судочинства в кримінальному провадженні, що визначають спрямованість і побудову кримінального процесу загалом, форму і зміст його стадій та інститутів, порушення яких обов'язково тягне за собою скасування вироку та інших рішень у справі» [185, с. 134-135].

Говорячи про ступінь узагальненості, концентрації змісту засад, слід зазначити що засади є виразом сукупності істотних системних властивостей певної множини окремих норм. Вони мають найбільш загальний, абстрактний характер, є нормативним узагальненням найвищого рівня. Як зауважив Беспалько І.Л., «засади найбільш загально фіксують об'єктивні закономірності суспільного життя, мають фундаментальне значення для кримінального провадження» [16, с. 115].

Г.М. Мамка зауважує: «Якщо вважати кримінальне провадження системою рішень, спрямованих на досягнення мети та виконання завдань кримінального провадження, то роль засад полягає в тому, що з ними порівнюються усі інші норми, які одержують можливість позитивної реалізації лише за умови повної відповідності вимогам цих засад» [81, с. 156].

Отже, по суті ознака нормативного характеру засад кримінального провадження підтримана переважною більшістю науковців, оскільки вона знайшла чітке відображення у нормах чинного КПК України (Глава 2). До того ж, КПК навіть акцентує увагу, що «у тих випадках, коли положення КПК України не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені ч. 1 ст. 7 КПК України» (ст. 9 КПК) [66].

Вважаємо, що джерелами засад кримінального провадження є мораль, ідеологія, взаємодія людей в соціумі, юридична практика, наука тощо. Тобто, ті чи інші основи, які обумовлюють кримінальне провадження, утворюються з всього навколишнього, що оточує такий вид відносин. Водночас, зміст та ознаки засади кримінального провадження, реалізація яких дозволяє досягти поставлених завдань у цій галузі права, та необхідність їх нормативного закріплення виробляються в першу чергу наукою, напрацюваннями науковців, які аналізують весь спектр проблем, що наявні під час здійснення судочинства, а

не законодавцем, адже останній лише приймає рішення щодо закріплення його у законі.

Варто зазначити, що у правовій літературі побутує позиція, що для виокремлення певної самостійної галузі права необхідна наявність особливих, притаманних лише їй принципів правового регулювання. Всі норми, якими регулюється кримінально-процесуальна діяльність, повинні виходити з основоположних принципів кримінального провадження та жодним чином не суперечити їм. А самі засади взаємодоповнюють одна одну, є рівновеликими і єдиними, утворюють своєрідний комплекс, на основі якого повинна бути побудована вся кримінально-процесуальна діяльність. Недотримання будь-якої з засад кримінального процесу тягне за собою порушення інших.

На нашу думку, усі засади кримінального провадження діють на всіх його стадіях, оскільки зміст та призначення засад обумовлюють їх загальність, своєрідну систему, на основі якої здійснюється кримінально-процесуальна діяльність. Цілісність системи кримінального судочинства, тісний зв'язок усіх його стадій забезпечується перш за все завдяки тому, що в їх основі лежать загальні засади процесу. Тому не варто виділяти з засад ті, які притаманні виключно окремим стадіям, проте слід мати на увазі, що засади кримінального провадження мають властивість реалізуватися на тій чи іншій стадії з певними особливостями. Саме тому правий О.М. Дроздов у тому, що «значимість засад як норм керівного й основоположного виду визначає їх імперативний і обов'язковий характер щодо всіх стадій, проваджень та інститутів кримінального процесу. Разом з тим способи і межі дії принципів будуть обумовлені індивідуальними особливостями і властивостями конкретних стадій та проваджень» [39, с. 156].

Також багато дослідників природи принципів кримінального провадження наводять і відповідні характерні ознаки цього поняття, при цьому їх перелік досить різноманітний. Для прикладу наведемо бачення деяких науковців.

Наприклад, Аленін Ю.П. та Волошина В.К. до критеріїв визначення принципів кримінального провадження відносять такі ознаки: «1) загальнообов'язкову нормативність; 2) доктринальну обґрунтованість; 3) загальний, фундаментальний характер правових положень; 4) спрямованість на досягнення завдань, поставлених державою перед кримінальним судочинством; 5) відбиття предмета й методу кримінального процесуального регулювання та демократичної природи кримінального процесу; 6) відображення сутності і структури проваджень, стадій та інститутів кримінального процесу; 7) можливість реалізації в усіх, декількох чи одній кримінальній процесуальній стадії; 8) застосування заходів кримінальної процесуальної відповідальності або заходів захисту у зв'язку з порушенням якого-небудь принципу» [1, с. 82].

На думку М.М. Михеєнко, В.Т. Нора та В.П. Шибіко, «принципами є найбільш загальні, вихідні положення, ідеї: 1) які мають фундаментальне значення для кримінального процесу, визначають його спрямованість, побудову загалом, форму і зміст стадій та інститутів; 2) які виражають панівні у цій державі ідеї, що стосуються завдань, способу формування і здійснення правосуддя в кримінальних справах; 3) які закріплені в нормах права; 4) які діють в усіх чи декількох стадіях кримінального процесу і обов'язково в його центральній стадії – стадії судового розгляду; 5) порушення яких означає незаконність рішення по справі і обов'язкову його відміну» [87, с. 244].

А.В. Молдован переконаний, що «принципам кримінального процесу властиві такі ознаки: вони є основою формування всієї системи кримінального процесуального права; закріплені в чинному законодавстві у вигляді правових засад; найбільш повно виражають зміст кримінального процесуального законодавства; поширюють свою дію на всі стадії кримінального процесу; тісно взаємопов'язані з державною політикою в сфері кримінального судочинства, з урахуванням положень міжнародних актів; здійснюють охоронну та регулятивну дію щодо всіх кримінальних процесуальних норм» [90, с. 164].

Беспалько І.Л. виділяє наступні основні ознаки засад кримінального провадження: «1) це найбільш загально фіксують об'єктивні закономірності суспільного життя, мають фундаментальне значення для кримінального провадження; 2) становлять провідну ланку всієї системи кримінальних процесуальних гарантій та спрямовані на реальне забезпечення прав і свобод людини; 3) є рівновеликими, єдиними, складають певну ієрархію, діють у межах цілісної системи, де порушення однієї засади тягне за собою порушення інших; 4) мають обов'язковий характер для діяльності державних органів, їх посадових і службових осіб; 5) спрямовують діяльність на досягнення завдань, поставлених державою перед кримінальним процесом; 6) закріплені у нормах права мають значення норм найвищої юридичної сили; 7) обов'язково виявляються в кожному кримінальному провадженні, діють у всіх стадіях кримінального процесу, але різною мірою; 8) виступають нормами права, що виражають, реалізують в собі основи моральності» [16, с. 116].

Основні характеризуючі елементи засад кримінального провадження закріплені у КПК України, а саме в ч. 1 ст. 7, яка передбачає, що «зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження», а також у ч. 6 ст. 9, де вказано, що «у випадках, коли положення КПК України не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені ч. 1 ст. 7 цього Кодексу» [66].

Отже, аналіз наведених існуючих у науковій літературі визначень поняття «засади кримінального провадження» та його характерних ознак, дозволяє узагальнити та виділити своє бачення основних *ознак засад кримінального провадження*, якими є:

- 1) фундаментальність;
- 2) спрямованість на реалізацію завдань кримінального провадження;
- 3) забезпечення реалізації захисту прав та свобод людини;

- 4) обов'язковість для виконання учасниками кримінального провадження;
- 5) системність та взаємозв'язок між собою;
- 6) нормативна визначеність;
- 7) всеохоплюючий характер дії на всіх стадіях кримінального провадження;
- 8) забезпеченість засобами державного впливу;
- 9) їх порушення має наслідком скасування прийнятого судового рішення або незаконність процесуальних дій.

Слід зазначити, що деякі науковці не вважають нормативність обов'язковою ознакою засад кримінального провадження, обґрунтовуючи це тим, що відсутність такої ознаки не заперечує існування інших ідей, які не визначені та закріплені законодавством, проте здійснюють свій регулятивний вплив на відносини в сфері кримінального провадження та реалізуються під час здійснення кримінально-процесуальної діяльності учасниками процесу. Не погоджуємося з такою їхньою думкою, оскільки відсутність чіткого текстуального закріплення у нормативно-правових актах тієї чи іншої засади призводить до неоднакового або помилкового її тлумачення, що спричинятиме, в тому числі, скасування прийнятих рішень. Такі положення можуть виступати основою для формулювання змісту нової засади та її подальшого нормативного закріплення, бути її структурним елементом.

З огляду на зазначене можна дійти висновку, що плюралізм існуючих у літературі понять засад кримінального провадження вказує на необхідність законодавчого закріплення такого визначення у КПК України для формування чіткого розуміння їх ролі та важливості.

Враховуючи визначені нами ознаки засад кримінального провадження, вважаємо, що *засади кримінального провадження* – це законодавчо закріплені фундаментальні, взаємообумовлені, обов'язкові положення, направлені на регулювання кримінально-процесуальної діяльності учасників кримінального провадження, які діють на всіх його стадіях та забезпечують досягнення завдань

кримінального провадження, належний захист прав і свобод людини, порушення яких призводить до неправомірності процесуальних дій та скасування прийнятих процесуальних рішень.

З огляду на зазначене, з метою удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства, потребою нормативного закріплення поняття «засади кримінального провадження» для усунення проблеми неоднозначного трактування цього терміну, вважаємо необхідним додати до ч. 1 ст. 7 КПК України наведене визначення.

Дослідження засад кримінального провадження було б неповним без визначення їх функціонального призначення та впливу на правозастосовну діяльність.

Як зазначають теоретики права [99, с. 123], правові принципи покликані утверджувати, гарантувати й охороняти ключові суспільні цінності, забезпечуючи їх відображення у процесі формування та реалізації норм права. Вони уособлюють ідейний зміст права, встановлюють його зв'язок із політикою, економічними та моральними засадами суспільства, трансформуючи загальні соціальні цінності й ідеї у правові категорії та норми, що виражають інтелектуальні й духовні орієнтири суспільного розвитку.

На думку С.В. Шмаленя, «будучи одним із елементів системи права, принципи права відображують загальну спрямованість та забезпечують єдність правового регулювання у випадках прогалин, колізій, суперечностей або інших неузгодженостей, у приписах юридичних норм прямо виступають джерелами права» [208, с. 14-15].

Основне призначення принципів як норм вищого ступеня нормативності полягає у тому, що «кожне рішення правозастосувальника, яке приймається з порушенням їх вимог, підлягає скасуванню, а одержана інформація не має доказового значення» [105, с. 113].

Мамка Г.М. згадує як яскраво та метафорично продемонстрував значення засад (принципів) у судовій діяльності В. Случевський. Як писав автор, «шляхом довгого історичного розвитку сучасний кримінальний процес базується на принципах, що належать до грізних формацій його утворення. Ці принципи пронизують усі моменти його руху, нерідко суддя не зміг би вирішити процесуальний казус, що трапився йому на шляху, та вийти із складного становища, в яке його ставлять недоліки та прогалини закону, якби не існувало їх, вони відіграють для судів роль маяків, які освічують йому шлях» [80, с. 114].

Безумовне дотримання засад кримінального провадження є гарантією виконання його завдань. Важливе значення вони також мають для усунення прогалин у кримінальному процесуальному праві, виникаючих розбіжностей в питаннях правозастосування або інших проблем, адже засади кримінального провадження є основою для правильного тлумачення кримінально-процесуальних норм. Тому у випадках, коли нормами КПК України не врегульовано або неоднозначно врегульовано певні питання кримінального провадження, застосування засад є процесуальною аналогією. Ч. 6 ст. 9 КПК України допускає процесуальну аналогію як у формі аналогії закону, так і у формі аналогії права, оскільки передбачає: «У випадках, коли положення КПК України не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені частиною першою статті 7 цього Кодексу» [66].

Більше того, вони є визначальною рисою правильності (законності, обґрунтованості та справедливості) будь-яких дій усіх учасників на всіх стадіях кримінального провадження. Неправильна реалізація засад кримінального провадження з боку органів, що ведуть кримінальне провадження є індикатором неправомірності дій їх посадових осіб, що дозволяє встановити порушення прав та законних інтересів інших учасників провадження.

Необхідність врахування засад кримінального провадження є визначальною вимогою для законотворчого органу при прийнятті нових кримінальних процесуальних норм, внесенні змін і доповнень до вже існуючих.

Засади кримінального провадження «служують гарантією правосуддя»; «є гарантією дотримання прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження» [51, с. 64]. Роль засад вбачається у тому, що «з ними порівнюються всі інші норми, які дістають можливість позитивної реалізації лише за умови повної відповідності вимогам засад» [15, с. 245].

Таким чином, *значення засад кримінального провадження* полягає в тому, що вони:

- є гарантією дотримання прав та законних інтересів учасників кримінального провадження та прийняття законних, обґрунтованих, справедливих судових рішень;
- виражають зміст кримінального процесу, є його характеризуючими елементами;
- синхронізують всю систему кримінальних процесуальних норм і забезпечують узгодженість кримінально процесуальних інститутів та єдність процесуальної форми;
- складають основу однакового розуміння нормативно-правових приписів кримінального процесуального законодавства, сприяють їх усвідомленню та надають можливість однакового тлумачення;
- є орієнтирами у разі наявності суперечностей або сумнівів як діяти в певній ситуації під час здійснення кримінального провадження;
- є універсальними регуляторами поведінки учасників кримінального провадження;
- служують базою для вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства.

Безпосередньо із значення засад кримінального провадження впливає їх функціональне призначення. Слід наголосити на регулятивному значенні засад кримінального провадження. Як вже зазначалось вище, загальні засади кримінального провадження застосовуються у випадку, коли положення КПК України не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження. Конституційний суд України під час розгляду та вирішення питань про конституційність тих чи інших положень КПК України регулярно керується засадами права. Останні є обов'язковими критеріями, належна реалізація яких перевіряється Верховним Судом під час перегляду судових рішень нижчих інстанцій.

На становлення принципів тієї чи іншої галузі права впливають різні чинники, а тому засади відображають не лише «панівні в державі правові, а й певні політичні та соціальні ідеї, що тісно взаємопов'язані між собою» [77, с. 98]. А тому, слід підсумувати, що засади кримінального провадження «поряд з правовими, виконують ще й соціально-політичні функції» [59, с. 18-20].

Засади кримінального провадження, як вважає Д.А. Пеший, «є основою формування механізму правового регулювання діяльності не лише органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді та суду, а й інших учасників кримінального провадження. Саме тому в умовах сучасного реформування системи кримінальної юстиції в Україні, як демократичній та правовій державі, особливої актуальності для кримінальної процесуальної науки та правозастосовної діяльності набуває проблема дотримання положень засад кримінального провадження, в яких відображаються сучасний стан та тенденції розвитку системи кримінального процесу, його функціональне призначення» [100, с. 4].

М.Й. Коржанський зауважував: «Недоліки та хиби правосуддя, особливо у сфері боротьби з злочинністю, і найбільш значні та шкідливі наслідки їх, виявляються саме там і тоді, де й коли порушуються принципи» [57, с. 66].

Засади кримінального провадження – це не лише закріплення певних правових ідей та правил поведінки, не абстрактне побажання, а реальний та дієвий спосіб регулювання кримінальних процесуальних правовідносин. Вони – це своєрідний акт волевиявлення держави, що направлений на досягнення дієвості та результативності кримінально-процесуальної діяльності.

Отже, серед *функцій, що виконують засади кримінального провадження*, можна виділити наступні:

- охоронну функцію, яка полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів учасників. Вона покликана сприяти реалізації наданих учасникам кримінального провадження прав та перешкоджати їх порушенню.
- регулятивну функцію, яка координує діяльність уповноважених органів, врегульовує порядок прийняття рішення, вчинення всіх дій під час кримінального провадження та сприяє досягненню результату законним шляхом.
- виховну функцію, яка покликана стимулювати в громадян повагу до приписів закону через задоволення як інтересів конкретних осіб, так і суспільства в цілому в результаті належної реалізації засад кримінального провадження та прийняття законних і справедливих судових рішень.

1.2. Система та класифікація засад кримінального провадження

Зазвичай під системою засад кримінального провадження розуміють впорядковану сукупність взаємопов'язаних між собою, чітко визначених керівних основ, які взаємодіють між собою та утворюють цілісність з метою досягнення завдань кримінального судочинства.

Так, І.Л. Беспалько у своєму монографічному дослідженні, присвяченому саме системі принципів кримінального процесу, дає таке визначення: «Система

кримінально-процесуальних принципів – це сукупність імперативних вимог, які взаємопов’язані між собою та створюють цілісну єдність, що має інтегративну якість – законність кримінально-процесуального провадження» [17, с. 34].

Чинний КПК України у ч. 1 ст. 7 передбачає систему загальних засад кримінального провадження, зокрема: «1) верховенство права; 2) законність; 3) рівність перед законом і судом; 4) повага до людської гідності; 5) забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; 6) недоторканність житла чи іншого володіння особи; 7) таємниця спілкування; 8) невтручання у приватне життя; 9) недоторканність права власності; 10) презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; 11) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім’ї; 12) заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення; 13) забезпечення права на захист; 14) доступ до правосуддя та обов’язковість судових рішень; 15) змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їхньої переконливості; 16) безпосередність дослідження показань, речей і документів; 17) забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; 18) публічність; 19) диспозитивність; 20) гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; 21) розумність строків; 22) мова, якою здійснюється кримінальне провадження» [66].

Не зважаючи на доволі широке коло закріплених принципів в чинному законодавстві, деякі засади кримінального провадження, не відображені у ст. 7 КПК, хоча й безпосередньо реалізуються на різних етапах кримінального провадження і закріплені в окремих нормах КПК та інших нормативних актах. Мова йде про такі засади як здійснення правосуддя лише судом (ст. 124 КУ, ст. 30 КПК), незалежність і недоторканність суддів (ст. 126 КУ, ч. 1 ст. 21 КПК, ст. 6 ЗУ «Про судоустрій та статус суддів» [44]), всебічність, повнота та неупередженість дослідження обставин кримінального провадження (ч. 2 ст. 9

КПК), пропорційність (ст. 234 КПК, ст. 8, 15, 18 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [54], а також судова практика ЄСПЛ, наприклад у рішеннях в справах «Жовнер проти України» [138], «Інтерсплав проти України» [143], «Трегубенко проти України» [160]) та інші.

У теорії кримінального процесу можна зустріти спроби значно розширити систему його принципів, наприклад, В.М. Тertiшник визначає систему принципів кримінального провадження, що налічує більше тридцяти засад [183, с. 66-67]. Не вдаючись до дискусії щодо доцільності та аргументованості такого розширення, погоджуємось з думкою автора про те, що «в своїй сукупності принципи кримінального процесу утворюють злагоджену систему єдиних по своїй спрямованості на забезпечення правосуддя і не суперечливих один з одним основоположних начал визначального характеру, в якій кожен із принципів має свою самостійну теоретично-правову сутність і процесуально-генетичну цінність, виступаючи першоджерелом окремих правових інститутів, органічно поєднаний з іншими засадами, а всі вони разом взяті визначають особливість процесуальної форми і складають основу процесуальних гарантій істини, захисту прав і свобод людини та забезпечення справедливості» [183, с. 68].

Однак, слід додати, що незважаючи на те, що всі засади кримінального провадження утворюють цілісну систему, кожна із засад наділена своїм конкретним змістом, регулює певну сферу відносин, завдяки чому вони відрізняються одна від одної. Тому взаємозв'язок засад не означає зведення до одного змісту всіх засад.

Як зазначають Циганюк Ю.В. та Костенко М.А.: «Зміст кожної засади унікальний, і не може одна засада у своєму змісті включати іншу, вони рівновеликі у своєму значенні. Кожна із засад є складовою, відсутність якої нівелює засаду верховенства права у кримінальному провадженні. Не можливе

існування верховенства права у кримінальному провадженні без жодної із зазначених у ст. 7 КПК України засад» [207, с. 146].

Задля того, щоб чітко систематизувати засади кримінального провадження необхідно їх класифікувати. Класифікація – це систематичний поділ на групи, класи, ланки тощо за певними ознаками, характеристиками, властивостями. Це своєрідний спосіб розподілу, внаслідок якого певній групі об'єктів надається статус узагальненого за певною рисою, яка їм характерна. Вона дозволяє упорядкувати всі існуючі засади кримінального провадження, що сприяє більш чіткому розумінню їх ознак, призначення та спрямованості дії, що є безумовно важливим для їх вивчення та практичного застосування.

Класифікація базується на певних критеріях, проте вони є довільними і визначаються правниками по-різному. Тому з огляду на всю різноманітність класифікацій, узагальнивши можна сказати, що засади кримінального провадження здебільшого класифікують за такими критеріями:

1. Сферою їх застосування;
2. Джерелами, у яких вони закріплені;
3. Організаційною побудовою кримінального процесу;
4. Типом процесу держави;
5. Функціональною спрямованістю;
6. Важливістю, тощо.

Вважаємо за необхідне більш детально розкрити вищезазначені класифікації.

За сферою застосування засади кримінального провадження поділяють на:

- загально-правові – такі, що діють у всіх галузях права, проте реалізуються в кримінальному провадженні з певними особливостями (верховенство права; законність; принцип пропорційності; забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; забезпечення недоторканності житла чи іншого володіння особи; таємниця спілкування; невтручання у приватне життя; недоторканність

права власності; рівність перед законом і судом, повага до людської гідності, справедливість тощо);

- міжгалузеві – такі, що притаманні певним галузям права, зазвичай процесуальним, і також проявляються в кримінальному процесуальному праві з особливостями (гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; здійснення правосуддя тільки судом; незалежність суддів і підкорення їх тільки закону; всебічність, повнота та неупередженість дослідження обставин справи; обґрунтованість процесуальних рішень; доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень; заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення; забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; диспозитивність; змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їхньої переконливості; розумність строків; мова, якою здійснюється кримінальне провадження);

- галузеві – діють лише в межах кримінального провадження (засада публічності, презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; забезпечення права на захист, нагляд прокурора, відомчий та судовий контроль за законністю дій і рішень, органів що здійснюють досудове розслідування, підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором, безпосередність дослідження судом показань, речей і документів тощо).

Зв'язок загально-правових, міжгалузевих і галузевих принципів кримінального провадження в філософському розумінні – це співвідношення загального, особливого та окремого. Загально-правові принципи є фундаментом, вихідними початками для міжгалузевих та галузевих принципів, визначають найзагальніші, проте основні вимоги, за дотримання яких будуть досягнуті завдання кримінального провадження.

З цього приводу, слід згадати влучне зауваження М.А. Погорецького: «Система принципів повинна являти собою трирівневе утворення і включати:

загально-правові, міжгалузеві та спеціально-галузеві (власне кримінальні процесуальні) принципи» [101, с. 245].

Зауважимо, що така класифікація є найбільш прийнятною і розповсюдженою серед науковців. Так, Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц також поділяють засади кримінального провадження залежно від поширюваності стосовно галузей права: на загальноправові, загальнопроцесуальні (міжгалузеві) та кримінальні процесуальні (галузеві) [33, с. 63].

Диференціація засад кримінального провадження на загальноправові, міжгалузеві та галузеві заснована на відмінності сфер, які вони регулюють. Їх зв'язок – це співвідношення загального, особливого та окремого. Як зауважив І.Л. Беспалько, «ієрархія засад кримінального процесу аж ніяк не вказує на вищу юридичну силу одних з них і нижчий її рівень інших. Усі основоположні вимоги кримінального процесу є рівновеликими, єдиними, існують у взаємозв'язку й мають однакову юридичну силу. Проте певні засади є відображенням загальної спрямованості розвитку та функціонування всього кримінального процесу, а інші віддзеркалюють цей напрям конкретніше» [16, с. 114].

За джерелом, у яких закріплені засади кримінального провадження, їх класифікують на:

- конституційні, тобто ті, що закріплені переважно у другому розділі та в ст. 129 КУ: законність; рівність перед законом і судом; повага до людської гідності; забезпечення права на свободу й особисту недоторканність; недоторканність житла; таємниця спілкування; презумпція невинуватості тощо;

- інші (спеціальні), які закріплені в кримінальному процесуальному законодавстві: публічність; безпосередність дослідження показань, речей і документів; розумність строків, тощо.

Деякі науковці стверджують, що такий поділ засад є невиправданим тому, що це може формулювати помилкову думку правоохоронних органів та інших

осіб щодо безумовної важливості дотримання одних засад, тобто тих, що закріплені у Конституції України, та, наприклад, необов'язковість щодо інших. Проте ми вважаємо, що немає жодної різниці в імперативності засад, незалежно від місця їх нормативного закріплення, більше того, така класифікація дозволяє вирізнити зі всіх саме ті засади, які регулюють виключно кримінально-процесуальні відносини.

Цікаву конструкцію виділив О.Ю. Дидич, якій дотримується думки про «вертикальну класифікацію принципів, що полягає в їх поділі на такі групи: принципи, затверджені в міжнародних договорах України та в практиці Європейського суду з прав людини, загальноправові (конституційні) принципи, спеціальні принципи кримінального процесу, спеціальні принципи окремої стадії чи стадій» [28, с. 357].

Беспалько І. Л. в межах єдиної системи принципів кримінального процесу вважає за необхідним виділяти «залежно від юридичної конструкції й законодавчого закріплення: принципи-інститути і принципи-норми, що конкретизують їх окремі сторони» [17, с. 58].

На думку Благути Р. І., Гуцуляка Ю. В., Дуфенюк О. М., «залежно від організаційної побудови кримінального процесу засади поділяють на:

- суто організаційні (наприклад, призначення слідчих і прокурорів, виборність і призначення суддів тощо);
- організаційно-функціональні (наприклад, засада одноособовості і колегіальності, нагляду вищих суддів за судовою діяльністю нижчих);
- функціональні, суто кримінальні процесуальні (наприклад, засада презумпції невинуватості, змагальності тощо)» [18, с. 62].

Існує також класифікація залежно від характеру зв'язку з типом процесу держави, який, як правило, втілює в собі елементи змагальності й розшуку, тобто є змішаним. Залежно від типу процесу виділяють конструктивні принципи, які встановлюють сукупність правил, що створюють змагальний процес: здійснення

правосуддя тільки судом; забезпечення обвинуваченому права на захист; здійснення кримінального переслідування тільки стороною обвинувачення; принцип рівноправності сторін; а також розшуковий процес: недопустимість розголошення даних досудового розслідування, принцип публічності, тощо. Зокрема І.Л. Беспалько, виокремлює принципи судоустрою та чисто процесуальні. Він зазначає: «До принципів судоустрою відносять ті з них, які визначають компетенцію різних ланок судової системи при розслідуванні й вирішенні справи і вимог до організації самого суду. Чисто процесуальними називаються принципи, що пов'язані зі встановленням правового статусу особи у кримінальному процесі. Так, колегіальність при розгляді кримінальних справ – це принцип організації та структури судових органів, а незалежність суддів і підкорення їх тільки закону, національна мова судочинства, гласність – це принципи кримінально-процесуальної діяльності, які не мають відношення до організації й структури судових органів» [17, с. 50].

Правознавці виділяють й інші класифікації засад кримінального провадження, зокрема за їх функціональним призначенням. Наприклад, О.П. Кучинська пропонувала поділ засад кримінального провадження за функціональною спрямованістю на дві групи: «1) принципи, що за змістом спрямовані на забезпечення встановленого процесуального порядку кримінального провадження; 2) принципи, що за змістом спрямовані на забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження» [71, с. 135]. До першої можна віднести: законність; публічність; верховенство права; принцип всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи; гласність. До спрямованих на забезпечення прав і свобод учасників кримінального провадження – забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення; забезпечення права на захист; забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності.

Ю.М. Грошевий класифікував принципи кримінального провадження наступним чином:

«- принципи, що забезпечують захист честі й гідності особи у кримінальному провадженні: повага до людської гідності; забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла чи іншого володіння особи; таємниця спілкування, невтручання у приватне життя; недоторканність права власності свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; забезпечення права на захист.

- принципи, що забезпечують стабільність кримінальної процесуальної діяльності: верховенство права: рівність перед законом і судом; доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень; забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності, мова, якою здійснюється кримінальне провадження;

- принципи, що забезпечують законність розшукових начал кримінального провадження: законність презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне й те саме правопорушення; публічність; розумність строків;

- принципи, що забезпечують змагальність кримінального провадження: змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості; безпосередність дослідження показань, речей і документів; диспозитивність; гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами» [32, с. 317]

Слушною видається пропозиція також класифікувати засади на «ті, які не потребують розробки механізму їх реалізації (наприклад, принцип недоторканності особи, презумпція невинуватості), та ті, які потребують розробки механізму реалізації (наприклад, принцип забезпечення підозрюваному, обвинуваченому права на захист, публічності процесу та інші)» [48, с. 24].

Слід зазначити, що всі класифікації засад кримінального провадження, які виділяли науковці, регулярно піддавались критиці, оскільки вважається, що незалежно від того, за якою ознакою вони розподілені на певні групи, всі вони є рівною мірою важливими для досягнення завдань кримінального провадження, є однаково обов'язковими. Чи закріплені засади в Конституції України, чи в інших нормативно-правових актах, їх значення є рівноцінним. Проте заперечення щодо класифікації засад звужує можливість пізнання їхніх характерних рис та загального розуміння сутності. Проте виходячи з тематики та мети нашого дослідження, ми будемо виходити із класифікації за сферою застосування засад кримінального провадження та їх поділ на загальноправові, міжгалузеві та галузеві.

1.3. Галузеві засади кримінального провадження, наукові підходи щодо їх систематизації

У кожній галузі права загальні засади проявляються по-особливому, що залежить від специфіки правового регулювання певного виду суспільних відносин. У зв'язку з цим, певні засади одержують настільки відмінний та нестандартний прояв, що їх відносять до галузевих засад, тобто таких, які притаманні та реалізуються лише в конкретній галузі права.

Галузеві засади – це такі положення, які притаманні певній галузі права, визначають характер та є її основою. Вони утворюються на основі загальних засад, за допомогою яких конкретизуються в певній галузі права та встановлюють особливі умови до специфічних відносин з урахуванням їх особливостей.

Кримінальному процесуальному праву властиві засади, які чітко визначають його сутність, мету та завдання. Кожна з галузевих засад має свою теоретико-правову цінність, усі вони визначають належну міру поведінки учасників

кримінального провадження, утворюють цілісну взаємопов'язану систему з метою досягнення конкретної мети – ефективного регулювання правовідносин у певній галузі права.

Під галузевими засадами кримінального провадження ми розуміємо такі засади, які стосуються лише кримінального провадження, закріплені нормами кримінального процесуального права та направлені на забезпечення виконання завдань, які стоять перед ним.

Слід наголосити на тому, що галузеві засади ще називають спеціальними, що, вважаємо, не є помилковим. Слово «галузевий» є прикметником від слова «галузь», яке означає певну ділянку науки. Відповідно «галузевий» – той, що притаманний певній ділянці науки. Слова «спеціальний» тлумачиться як такий, який відрізняється від інших, особливий, а також такий, який стосується певної галузі, наприклад, науки [42, с. 562; 181, с. 820].

Галузеві засади кримінального провадження – це засади, які визначають діяльність органів дізнання та досудового слідства, прокуратури, суду щодо розгляду заяв та повідомлень про вчинення кримінальних правопорушень, розслідування, судового провадження тощо, а також діяльність фізичних та юридичних осіб – учасників кримінального провадження, тобто, це встановлені правила для належного виконання суб'єктами провадження своїх процесуальних функцій.

Частково погоджуємось із твердженням Л.М. Лобойко, що «переважна більшість правових положень, що належать до засад кримінального провадження, є загальними для всіх або декількох галузей права. У кримінальному процесуальному праві вони лише по-особливому проявляють свою дію» [76, с. 37], але все ж таки зауважимо що в системі засад кримінального провадження можна виділити низьку засад, які притаманні лише кримінальному процесуальному праву, оскільки в інших галузях вони не проявляються.

Виходячи із критеріїв визначення засад (принципів) кримінального провадження, якими є: «загальнообов'язкова нормативність; доктринальна обґрунтованість; загальний, фундаментальний характер правових положень; спрямованість на досягнення завдань, поставлених державою перед кримінальним судочинством; відбиття предмета й методу кримінально-процесуального регулювання; відбиття демократичної природи кримінального провадження; відбиття сутності й структури проваджень, стадій та інститутів кримінального процесу; можливість реалізації в усіх, декількох або одній кримінально-процесуальній стадії; порушення якого-небудь принципу, яке тягне застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності або заходів захисту» [63, с. 74], можна виділити наступні особливості галузевих засад кримінального провадження:

- 1) притаманні лише галузі кримінального процесуального права, забезпечують його цілісність та єдність;
- 2) в основному закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві (хоча деякі через важливість знаходять своє відображення так само і в КУ);
- 3) покликані забезпечувати ефективне регулювання кримінально-процесуальних відносин;
- 4) направленні на виконання завдань кримінального провадження;
- 5) відображають сутність й структуру проваджень, стадій та інститутів кримінального процесу;
- 6) реалізуються в усіх, декількох або одній кримінально-процесуальній стадії;
- 7) порушення такого принципу є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону та тягне застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності або заходів захисту.

В.М. Тертишник до галузевих принципів кримінального процесу відносить: «1) недопустимість примушування до свідчень проти самого себе, членів своєї сім'ї і своїх близьких родичів (свобода самовикриття та викриття близьких);

2) забезпечення безпеки учасників кримінального процесу; 3) допустимість притягнення до кримінальної відповідальності лише за умови доведеності вини; 4) допустимість застосування примусових і запобіжних заходів лише в разі крайньої необхідності; 5) забезпечення ознайомлення особи, що притягується до відповідальності з обвинуваченням і допустимість судового розгляду справи тільки в рамках пред'явленого обвинувачення; 6) незалежність слідчого; 7) прокурорський нагляд за забезпеченням законності на досудових стадіях та підтримання державного обвинувачення прокурором в суді; 8) недопустимість щодо правового стану обвинуваченого повороту до гіршого в касаційній стадії процесу; 9) реабілітація невинуватих; 10) документованість процесуальних дій і рішень» [183, с. 66]. На нашу думку, виділення такого розширеного кола галузевих засад не відповідає визначеним нами критеріям та обумовлено відсутністю розмежування автором категорії «засад» та «загальних умов (положень)» тієї чи іншої стадії провадження.

Вважаємо більш обґрунтованою думку Л. М. Лобойка, якій вважає, що «кількість принципів не може бути великою, адже значна їх кількість свідчить про нівелювання поняття принципу. Натомість науковець до галузевих принципів відносить наступні: 1) публічності; 2) презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини; 3) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; 4) забезпечення права на захист; 5) заборона двічі притягуватися до відповідальності за одне й те саме правопорушення» [77, с. 67]. Таку ж думку підтримує відомий науковець процесуаліст В.Я. Тацій [33, с. 65].

Авторській колектив сучасного підручника за редакцією С.В. Ківалова та М.С. Цуцкірідзе [64, с. 97] до галузевих засад, які реалізуються на всіх його стадіях відносять відносить: свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; забезпечення права на захист; публічність.

Варто зазначити, що деякі вчені виділяють засади окремих стадій кримінального процесу. Так, В.К. Волошина «не виключає існування тих правових положень, які, не маючи універсального для всього кримінального процесу характеру, відображають сутність, риси, спрямованість конкретної стадії або провадження як системи стадій. При цьому вони не мають такого ступеня узагальнення як ті принципи, що поширюють свою дію на всі стадії кримінального процесу, однак мають ключовий характер для визначення сутності й спрямованості, досягнення специфічних завдань конкретної стадії або провадження» [25, с. 14].

На її думку, систему принципів кримінального процесу складають: «1) загально-правові принципи; 2) міжгалузеві принципи; 3) галузеві принципи: а) принципи, властиві всьому кримінальному процесу; б) специфічні принципи досудового провадження; в) специфічні принципи судового провадження. До галузевих засад кримінального провадження відносяться: 1) презумпція невинуватості; 2) забезпечення доведеності вини; 3) забезпечення права на захист; 4) національна мова судочинства» [25, с. 14].

Науковець дає таке визначення специфічних принципів досудового розслідування: «Це найбільш загальні правові положення, які виражають сутнісні риси й особливості стадії досудового розслідування і слугують гарантіями здійснення завдань відповідної стадії. Серед них вона виділяє наступні принципи: 1) оперативність і швидкість досудового розслідування кримінальної справи; 2) єдиноначальність досудового розслідування; 3) процесуальна самостійність слідчого; 4) неприпустимість розголошення даних дізнання та досудового слідства; 5) відомчий контроль за законністю дій та рішень органів і посадових осіб, що здійснюють досудове розслідування; 6) прокурорський нагляд за законністю дій та рішень органів і посадових осіб, що здійснюють досудове розслідування; 7) судовий контроль за законністю дій та рішень органів і посадових осіб, що здійснюють досудове розслідування» [25, с. 15].

До засад, що реалізуються в судовому провадженні, вчена відносить: «безпосередність дослідження показань, речей і документів; гласність відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості; підтримання державного обвинувачення в суді прокурором; забезпечення вільного оскарження рішень суду, обов'язковість рішень суду» [28, с. 87].

Погоджуючись з самою ідеєю виділення галузевих засад окремих стадій кримінального провадження, все ж таки ми виступаємо проти їх розширеного кола. Аргументацію самого кола галузевих засад наведемо далі, після аналізу наукових думок щодо кола галузевих засад.

Доречно звернути увагу на думку професора В.Д. Бринцева, який переконаний, що «багатоджерельність у системі засад кримінального судочинства дає підстави для пропозицій, щоб загальні засади судочинства сконцентрувати у судоустрійному законодавстві, а в процесуальних кодексах розмістити лише засади конкретного виду провадження, у цьому контексті – кримінального» [21, с. 119]. Думаємо, що такі погляди мають право на існування, більше того, ще раз підкреслюють необхідність побудови чіткої системи галузевих засад кримінального провадження, детального розкриття змісту її елементів, доповнення, розширення цієї системи шляхом пошуку ймовірних досі незакріплених, проте не менш важливих засад.

До галузевих засад кримінального процесу М.М. Михеєнко відносить: «1) публічність; 2) забезпечення всім особам, що беруть участь у справі, права на захист їхніх інтересів; 3) вільна оцінка доказів; 4) усність процесу» [85, с. 103].

З.М. Топорецька погоджується з тим, що «галузеві засади характерні лише для конкретного виду судочинства, зокрема для кримінального ними є: 1) забезпечення доведеності вини; 2) підтримання державного обвинувачення в суді прокурором; 3) забезпечення обвинуваченому права на захист» [186, с. 62].

Ю.В. Гуцуляк визначає спеціальними засадами кримінального провадження такі: «1) розумність строків; 2) безпосередність дослідження показань, речей і документів; 3) публічність» [19, с. 67].

О.І. Галаган зазначає, що тільки в межах кримінального провадження діють галузеві (кримінальні процесуальні) засади: 1) презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; 2) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї; 3) заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне й те саме правопорушення; 4) забезпечення права на захист; 5) публічність [29, с. 171].

О.П. Кучинська виокремлює такі спеціальні принципи кримінального процесу: 1) принцип безпосередності дослідження доказів; 2) принцип оцінки доказів за внутрішнім переконанням; 3) принцип усності [72, с. 34].

На нашу думку, деякі з наведених авторами засад за своєю суттю носять міжгалузевий (загальнопроцесуальний) характер, а деякі є по суті загальними умовами/положеннями певних стадій провадження, тому відносити їх до суто галузевих ми не вважаємо доцільним.

Незважаючи на закріплення у КПК України вагомого переліку засад для недопущення прийняття незаконних, несправедливих рішень, часто на практиці правоохоронними органами допускається їх порушення. Зазначене може вказувати на те, що ці органи не до кінця розуміють зміст цих засад, неоднозначно їх трактують або вважають їх необов'язковими. Дехто вказує, що такі проблеми виникають у зв'язку із надмірною кількістю засад, пропонуючи їх скоротити до найбільш спеціалізованих, тобто лише до тих, які стосуються виключно кримінального провадження.

Тим не менше, в юридичній літературі можна відслідкувати й протилежне: науковці, під час здійснення досліджень засад кримінального провадження, розширюють їх систему, доповнюючи її новими засадами та наголошують на необхідності їх нормативного закріплення для ще більш безпроблемного

виконання всіх завдань кримінального провадження. Нижче наведемо деякі приклади.

Так, Борейко Г. Д. вважає за необхідне додати до наявних засад кримінального провадження таку засаду як недопустимість зловживання правом. Науковець зазначає: «Така засада буде виконувати попереджувальну функцію щодо несумлінного використання своїх прав і неналежного виконання покладених обов'язків як стороною обвинувачення, так і стороною захисту, в чому зацікавлені обидві сторони. Водночас побоювання щодо наслідків, які можуть виникнути після нормативного закріплення цієї засади, безпідставні, адже натепер ніщо не заважає судам визнати ті чи інші дії чи бездіяльність учасника кримінального провадження як зловживання правом, головне, щоб визнання такого діяння зловживанням правом було мотивоване. Як і більшість конституційних принципів (законність, справедливість, гуманізм), указана заборона повинна бути «продубльованою» і в галузевому законодавстві. Це дозволить говорити про те, що конституційна законність не обмежується тільки рамками дотримання приписів Основного закону; вона набагато ширша й розповсюджується на кожний випадок здійснення закріплених у Конституції прав. У межах кримінального судочинства значення принципу недопустимості зловживання правом полягає в тому, що він виконує превентивну функцію, тим самим запобігаючи будь-яким формам зловживання правом, дозволяє конкретизувати зміст процесуальних прав учасників кримінального судочинства, визначає межі реалізації прав та оптимізує механізм їх здійснення» [20, с. 201].

До речі, така засада була свого часу закріплена у чинному цивільному процесуальному законодавстві (ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України [206]), тому ця ідея не нова. Натомість дехто з правників вважає, що у закріпленні такого принципу немає потреби, оскільки він є основоположним інститутом, який є зрозумілим кожному та діє завжди та у кожній галузі права, незалежно ні від чого.

І.В. Гловюк з цього приводу зокрема зазначає: «Запровадження цієї засади кримінального провадження в сучасних умовах призведе до розбалансування змагальності кримінального провадження. Її існування взагалі в кримінальному провадженні можливе лише за «зразкового» виконання своїх процесуальних обов'язків усіма учасниками кримінального провадження, у тому числі тих, які мають владні повноваження» [30].

Тим не менше науковці, які виступають проти закріплення такої засади у ст. 7 КПК України, пропонують зафіксувати обов'язок недопущення зловживання правом у інших нормах КПК України, що регулюють права та обов'язки учасників кримінального провадження.

Волошина В.К. зазначає, що «судовий контроль можна розглядати як специфічну засаду досудового провадження, оскільки вона виражає намагання законодавця не допустити незаконного, необґрунтованого обмеження прав особи у кримінальному провадженні заінтересованою стороною, тобто стороною обвинувачення (дізнавачем, слідчим, прокурором). Саме тому Конституція України передбачає судовий порядок обмеження найважливіших конституційних прав людини, зокрема права на свободу і особисту недоторканність, права на недоторканність житла, таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, а також право на судові оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, посадових і службових осіб» [26, с. 280].

Разом з тим, при виділенні такої засади, так само як і засади прокурорського нагляду та відомчого контролю, вважаємо слід виходити із сутті зазначених понять, а вона зводиться до того що це окремі напрями діяльності певних суб'єктів кримінального провадження, тобто їх функції, які реалізуються через конкретні повноваження. І тому вони не отримали своє закріплення у ст. 7 КПК.

У наукових колах пропонувалось й закріплення такої засади як захист прав потерпілого від злочину [121, с. 61]. Дійсно для цього є відповідні підстави, але таку засаду необхідно дещо ширше формулювати.

Так, згідно міжнародних нормативно-правових актів, зокрема ст. 7 Загальної декларації прав людини [41], всі люди рівні перед законом і без будь-якої різниці мають право на рівний їх захист законом. Також у ст. 8 Декларації закріплено: «Кожна людина має право на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих людині Конституцією чи законом». Міжнародний пакт про громадянські та політичні права зобов'язує держави забезпечити будь-якій особі ефективний правовий захист у випадку порушення їх прав та свобод: «Право на захист будь-якої особи, яка цього потребує, забезпечується державою, її компетентними законодавчими, адміністративними чи судовими органами. Посилення правового захисту особи, розширення і зміцнення правових гарантій її прав і свобод в умовах розвитку демократії, а також утвердження незалежної судової влади, як визначального гаранту цих прав і свобод, справедливості і законності є необхідною умовою функціонування демократичної правової держави» [34].

Рівність всіх також декларує і Конституція України. Так, у ч.ч. 1, 2 ст. 24 закріплено, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом, а у ст. 129 КУ, ст. 7, 10 КПК України визначено рівність всіх учасників судового процесу перед законом і судом.

Європейський суд з прав людини у справі «Perez v. France» від 12.02.2004 р. чітко вказав, що «гарантії, котрі містяться у ст. 6 Конвенції, стосуються також особи, яка звертається із заявою про відкриття кримінальної справи, наголосивши, що саме такий підхід відповідатиме меті належного забезпечення прав потерпілого у кримінальному процесі» [83, с. 203].

Отже, потреба потерпілого в захищеності як генетична передумова формування процесуального механізму правового захисту особи, щодо якої

вчинено кримінальне правопорушення, має бути врахована законодавцем й на рівні закріплення основоположних засад кримінального провадження – визначальних, фундаментальних, імперативних положень всього кримінального провадження, які покликані захищати права, свободи і законні інтереси кожного учасника кримінального провадження.

Очевидно, що відсутність принципу кримінального провадження, що визначав би гарантії забезпечення прав потерпілого, в тому числі і професійною правничою допомогою є прогалиною КПК.

Як зауважує Н.В. Михайлова, «захист прав потерпілого – це сенс кримінального процесу» [83, с. 203]. Потреба у чіткому нормативному закріпленні механізмів правового захисту особи, яка постраждала від кримінального правопорушення, зумовлена тим, що питання належного забезпечення прав і законних інтересів потерпілого залишається одним із найскладніших та найактуальніших упродовж усього розвитку людства. Ця проблема досі недостатньо відображена в системі кримінального судочинства, що здійснюється від імені держави, оскільки протягом тривалого часу законодавець переважно зосереджував увагу на правах підозрюваного й обвинуваченого та на гарантіях їх реалізації.

Тому вважаємо, права потерпілого мають бути гарантованими не менше, а ніж права підозрюваного, обвинуваченого, що впливає, зокрема, з положень ст. 3 КУ («Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави») [56], з положень ст. 2 КПК України («Завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а

також забезпечення... жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» [66]).

Як бачимо, законодавець, формулюючи завдання кримінального провадження, передбачає в них положення, які покликані засвідчити особливу увагу в першу чергу до прав потерпілого: по-перше, захист потерпілого, як і кожної іншої особи, від кримінальних правопорушень, по-друге, охорону прав, свобод та законних інтересів потерпілого як учасника кримінального провадження, який має право на доступ до правосуддя і на справедливий судовий розгляд.

Тому вважаємо, що потерпілі від кримінальних правопорушень мають бути в центрі кримінального судочинства, мати відповідний процесуальний статус, що забезпечував би їх законні інтереси та слугував надійною опорою у змагальному кримінальному провадженні. Оскільки в першу чергу саме його права та інтереси порушені кримінальним правопорушенням, а не підозрюваного, обвинуваченого, тому вважаємо цілком аргументованою ідею *victim centred approach* («підходом, який орієнтується на потерпілого»), запропонованою Консультативною місією Європейського Союзу [52]. Нерівність у процесуальних можливостях потерпілого порівняно з підозрюваним чи обвинуваченим, відсутність чіткого законодавчого визначення випадків, коли участь представника потерпілого у кримінальному провадженні є обов'язковою, а також невизнання за потерпілим права на безоплатну правничу допомогу за рахунок держави та відсутність державних механізмів відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем, свідчать про те, що потерпілий залишається найбільш незахищеним учасником кримінального процесу й потребує підвищеної уваги та додаткових гарантій з боку держави. І в першу чергу це стосується наукових розробок у цьому напрямку із подальшим нормативним закріпленням їх досягнень.

Забезпечення процесуальних прав потерпілого як учасника кримінального провадження, відновлення його майнових та інших порушених прав, що є в тому числі метою кримінального судочинства, є кримінально-процесуальною діяльністю, націленою на захист законних інтересів потерпілого. Таким чином, вважаємо доцільним, закономірним та справедливим надати відповідну регламентацію засаді забезпечення прав та законних інтересів потерпілого у системі загальних засад кримінального провадження, передбачених ст. 7 КПК України. Відповідні пропозиції будуть надані нами у третьому розділі цієї роботи.

У юридичній літературі існує думка, що імунітет свідка розглядається як новий принцип правосуддя в кримінальних справах. Ця позиція викликає заперечення. Принцип – це керівна основа, що пронизує всю процесуальну діяльність по здійсненню правосуддя, а так само різні стадії процесу й інститути кримінально-процесуального права. Правило імунітету свідка є основним лише в доказовій діяльності і поширюється тільки на одного суб'єкта процесу, не має властивості загальності, характерної для будь-якого принципу процесу. Тому імунітет свідка варто розглядати як інститут процесуального права [48, с. 23], а ось свободу від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї це дійсно галузева засада, яка відповідає вищезгаданим критеріям і отримала відповідне закріплення у чинному КПК (ст. 7, 18).

Що стосується пропозицій окремого виділення таких засад кримінального провадження як забезпечення безпеки учасників кримінального процесу; допустимість притягнення до кримінальної відповідальності лише за умови доведеності вини; допустимість застосування примусових і запобіжних заходів лише в разі крайньої необхідності; забезпечення ознайомлення особи, що притягується до відповідальності, з обвинуваченням і допустимість судового розгляду справи тільки в рамках пред'явленого обвинувачення; недопустимість щодо правового стану обвинуваченого повороту до гіршого в апеляційній та

касаційній стадії процесу; документованість процесуальних дій і рішень, то слід вказати, що вони є відображенням вже закріплених прав та обов'язків учасників кримінального провадження у різних статтях КПК України та лише відтворюють їх суть, у зв'язку з чим немає нагальної потреби у їх додатковому закріпленню.

Те саме стосується пропозиції визначення таких окремих галузевих засад кримінального провадження як обов'язковість та активність державних органів при прийомі, реєстрації, перевірці та вирішенні заяв, повідомлень та іншої інформації про злочин. Сутність вказаної засади впливає із вже нормативно визначеної засади публічності, може вважатися як один із способів її реалізації, тому не вважаємо доцільним виокремлення такої засади як самостійної.

Зустрічаються у літературі також позиції авторів щодо звуження великої кількості засад кримінального провадження до їх меншої кількості, угруповання між собою, узагальнення. Так, В.М. Тертишник вважає «доцільним вести мову про єдиний принцип кримінального процесу – принцип забезпечення прав і свобод людини в рамках якого знаходять окреме проявлення його функціональні інститути: забезпечення недоторканності особистого життя, особи, житла, таємниці телефонних розмов, листування, телеграфної та іншої кореспонденції, нерушимості права власності» [182, с. 65].

Варто згадати про презумпцію залишення підозрюваного, обвинуваченого на свободі, яка знаходить свій прояв у ст. 5 ЄКПЛ, де гарантується право на свободу та особисту недоторканість. ЄСПЛ дотримується позиції, що, наприклад, застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до остаточного вирішення питання про винність особи не має бути загальноприйнятою та усталеною практикою національних судів і що в таких випадках слід виходити з презумпції залишення обвинуваченого на свободі. Тоді, коли вирішується питання про застосування до підозрюваної, обвинуваченої особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи про звільнення такої особи, діє перевага на користь звільнення. Підкреслюємо важливість зазначеної презумпції, яка

слугує дієвим механізмом захисту підозрюваного, обвинуваченого від випадків безальтернативності застосування до такої особи запобіжних заходів, застосування надто суворого запобіжного заходу, неможливості зміни на більш м'який вид запобіжного заходу, запобігає ймовірному суб'єктивному судженню про особу як про таку, чия вина доведена внаслідок тримання такої особи під вартою. Проте критично ставимось до необхідності нормативного закріплення презумпції залишення підозрюваного, обвинуваченого на свободі, оскільки у КПК України вже передбачені близькі за сенсом засади – забезпечення права на свободу та особисту недоторканність та презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини.

Щодо заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення, слід зауважити, що хоча у Кримінальному кодексі України є ст. 2 частина 3 якої передбачає, що ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за те саме кримінальне правопорушення більше одного разу, відносити цю засаду до міжгалузевих є неприпустимо, оскільки вона не має загальнопроцесуальний характер, а реалізується лише в межах кримінального провадження. Тому вона належить до галузевих засад кримінального провадження.

Підсумовуючи наведене, зауважимо, що при визначенні тієї чи іншої засади галузевою, слід виходити в першу чергу із її нормативної регламентації у КПК, а по-друге, із наведених нами характерних ознак, притаманних галузевим засадам.

Отже, як ми вже зазначали [2, с. 147], до системи галузевих засад кримінального провадження, які вже закріплені у ст. 7 КПК України, слід віднести:

- 1) презумпцію невинуватості та забезпечення доведеності вини;
- 2) свободу від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї;

- 3) заборону двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення;
- 4) забезпечення права на захист;
- 5) публічність.

Також вважаємо доцільним доповнити цю систему такою засадою забезпечення прав потерпілого від кримінального правопорушення.

З нашої точки зору, саме ці засади стосуються та реалізуються лише в кримінальному провадженні, дають змогу визначити його особливості, спрямованість та направленні на забезпечення виконання завдань, які стоять перед ним.

РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ВТІЛЕННЯ ГАЛУЗЕВИХ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ДО ОСОБИ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ

2.1. Особливості процедури застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою

Нормативно закріплена у Кримінальному процесуальному кодексі система запобіжних заходів надає слідчому, прокурору, слідчому судді та суду можливість здійснювати їх індивідуальний добір і застосування з урахуванням ступеня тяжкості та характеру вчиненого кримінального правопорушення, у якому особу підозрюють чи обвинувачують. При цьому враховуються особисті дані та характеристики особи, а також інші обставини конкретної справи, визначені положеннями статті 178 КПК України.

Застосування запобіжних заходів має ґрунтуватися на виваженому та аргументованому індивідуальному підході, що передбачає врахування характеру, мети та різновидів процесуальних обмежень, передбачених законом. Такий підхід забезпечує можливість обрання найбільш адекватного й пропорційного запобіжного заходу, який, з одного боку, гарантує досягнення завдань кримінального провадження, а з іншого — унеможлиблює невиправдане втручання в особисту сферу, права та свободи підозрюваного чи обвинуваченого.

Відповідно до ч. 1 ст. 183 КПК України «тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим ст. 177 КПК України, крім випадків, передбачених ч. 6 та 8 ст. 176 КПК України» [66].

Як зазначають Даль А.Л. та Абламський С.Є.: «Тримання під вартою – це винятковий запобіжний захід, що застосовується до підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, вирок щодо якого не набрав законної сили, на підставі ухвали слідчого судді, суду в разі доведення недоцільності застосування більш м'яких запобіжних заходів та з обов'язковим визначенням розміру застави в передбачених законом випадках, і полягає в примусовій ізоляції особи шляхом поміщення до установи попереднього ув'язнення з метою попередження негативних наслідків, що можуть вплинути на хід і результати кримінального провадження» [36, с. 50].

Так, дійсно за своєю суттю та наслідками (обтяженнями) тримання під вартою є найсуворішим ізоляційним запобіжним заходом, оскільки полягає в примусовій ізоляції підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, та поміщення його на певний строк до відповідної установи. На осіб, які перебувають у місцях попереднього ув'язнення, покладаються обов'язки та вони наділяються правами, встановленими законодавством для громадян України, з обмеженнями, які випливають з режиму тримання під вартою.

Як зазначено у науково-практичному коментарі до КПК України, «основними вимогами режиму в місцях попереднього ув'язнення є ізоляція осіб, яких взяли під варту, постійний нагляд за ними та окреме тримання їх у порядку, передбаченому ЗУ «Про попереднє ув'язнення» [43], цензура листування. Особи, щодо яких як запобіжний захід обрано тримання під вартою, підлягають обшуку, медичному огляду, дактилоскопуванню і фотографуванню; їх ознайомлюють з правами, обов'язками та вимогами режиму. Речі, які є при них, а також передачі і посилки, що надходять на їх ім'я, підлягають огляду, а листування – перегляду. Їм забороняється мати при собі гроші та цінні речі, а також предмети, не дозволені для зберігання в місцях попереднього ув'язнення» [65, с. 473].

Отже, можливі негативні аспекти взяття особи під варту можуть бути наступними: особа відривається від суспільно корисної праці зі своєї

спеціальності, що в свою чергу, може дезорганізувати належну роботу підприємства, установи, організації, де вона працює чи служить; особа відривається від сім'ї, що може негативно позначитися на вихованні дітей; взяття під варту компрометує людину в очах сусідів, знайомих по роботі; утримання під вартою озлоблює людину, налаштовує його проти правоохоронних органів, пригнічує свободу; заподіює шкоду здоров'ю і т.д.

Все це вимагає від суб'єктів процедури застосування до особи тримання під вартою суворого дотримання всіх засад кримінального провадження, а особливо галузевих, при вирішенні питання про обрання, зміну чи скасування цього запобіжного заходу.

Процедура застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою подібна до загального порядку застосування запобіжних заходів, якій передбачає наступні етапи: 1) ініціювання застосування запобіжного заходу; 2) розгляд клопотання про обрання, зміну або скасування запобіжного заходу; 3) прийняття рішення про обрання, зміни або скасування запобіжного заходу; 4) виконання рішення про обрання, зміни або скасування запобіжного заходу. При цьому, слід зазначити, що в залежності від етапу кримінального провадження, процедура теж дещо відрізняється, оскільки згідно ст. 176 ч. 4 КПК «запобіжні заходи застосовуються: під час досудового розслідування та до початку підготовчого судового засідання – слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора, а під час судового провадження – судом за клопотанням прокурора» [66]. Крім різниці в суб'єктах вирішення питання про обрання, зміну або скасування запобіжного заходу на різних етапах провадження, відрізняється також і суб'єкти згідно правил персональної підсудності, оскільки за ч. 1. ст. 184 КПК «клопотання слідчого, прокурора про застосування запобіжного заходу подається до місцевого загального суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, а в кримінальних провадженнях щодо кримінальних

правопорушень, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, – до Вищого антикорупційного суду» [66].

Разом з тим, процедура застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має певні особливості, що обумовлені, в першу чергу, виключним характером такого запобіжного заходу, а в другу – специфічними умовами застосування тримання під вартою.

Найбільш жорсткий запобіжний захід – тримання під вартою – застосовується в кримінальному провадженні за наявності спеціально визначених законом підстав і додаткових умов, які істотно звужують сферу його використання. Законодавець, виходячи з принципу винятковості цього заходу, встановив у статті 183 КПК України чітко окреслене коло осіб, щодо яких може бути прийнято рішення про застосування тримання під вартою, а також вичерпний перелік обставин, що уможливають його обрання.

Так, цей запобіжний захід може бути використаний лише тоді, коли сторона обвинувачення, окрім доведення підстав, визначених статтею 177 КПК, надає суду переконливі докази існування додаткових умов, серед яких:

- у випадках, коли особа підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який передбачено основне покарання у вигляді значного штрафу (понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян), – лише за умови, що така особа не виконала покладені на неї процесуальні обов'язки або ухилилася від внесення застави, передбаченої судом;

- коли йдеться про раніше судиму особу, обвинувачену у вчиненні злочину, що карається позбавленням волі до трьох років, – за умови, що доведено факти переховування від органів досудового розслідування чи суду, перешкоджання правосуддю або повідомлення про нову підозру;

- у випадку раніше несудимої особи, яка підозрюється у злочині, що тягне покарання до п'яти років позбавлення волі, – лише якщо буде доведено, що вона ухилялася від органів розслідування, вчиняла дії, спрямовані на перешкоджання

кримінальному провадженню, або знову потрапила під підозру у вчиненні іншого кримінального правопорушення;

- без додаткових умов тримання під вартою допускається стосовно раніше несудимих осіб, якщо вони підозрюються у злочинах, за які передбачено покарання понад п'ять років позбавлення волі, або раніше судимих осіб, щодо яких санкція закону передбачає понад три роки позбавлення волі;

- особливі правила встановлені для осіб, оголошених у міжнародний розшук, або тих, щодо яких надходять запити від компетентних органів іноземних держав чи Міжнародного кримінального суду про тимчасовий арешт, арешт і передачу відповідно до міжнародних договорів, ратифікованих Україною.

Таким чином, законодавець чітко визначив виняткові підстави і категорії осіб, щодо яких може бути застосований найсуворіший запобіжний захід, надаючи суду можливість обирати його лише за наявності доведених і конкретних ризиків, передбачених статтею 177 КПК. Такий підхід спрямований на забезпечення пропорційності обмеження особистої свободи, реалізацію принципу верховенства права та запобігання свавільному застосуванню тримання під вартою у кримінальному провадженні.

Крім того, у зв'язку військовою агресією РФ та запровадженням воєнного стану у 2022 році [189] і постійним його продовженням, були внесені відповідні зміни й до КПК, які були обумовлені нагальними потребами оборони країни та боротьби із військовими злочинами, тощо. Зокрема ці зміни й доповнення торкнулися й застосування такого запобіжного заходу як тримання під вартою.

Так, діюча редакція ч. 6 ст. 176 КПК передбачає спеціальні випадки застосування найсуворішого запобіжного заходу саме під час дії воєнного стану, а саме до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109-114⁻², 258-258⁻⁶, 260, 261, 437-442 КК України.

До того ж цю норму було визнано такою, що відповідає Конституції України (є конституційною), згідно з Рішенням Конституційного Суду № 7-р(II)/2024 від 19.06.2024 [176].

Інший спеціальний випадок стосується спеціальних суб'єктів – військовослужбовців, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 402-405, 407, 408, 429 Кримінального кодексу України під час дії воєнного стану. До них також застосовується виключно запобіжний захід у вигляді тримання під вартою (ч. 8 ст. 176 КПК).

Також законодавець заборонив слідчому, прокурору ініціювати застосування запобіжного заходу без наявності для цього підстав, передбачених КПК, якими є: «наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені частиною першою статті 177 КПК» (ч. 2 ст. 177 КПК) [66].

Завдяки встановленню у законі спеціальних умов застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, законодавець цілеспрямовано обмежує можливість його використання щодо підозрюваних та обвинувачених у кримінальному провадженні. Такий підхід покликаний запобігти необґрунтованому позбавленню волі, забезпечити індивідуалізацію процесуального примусу та створити умови для застосування більш м'яких альтернативних заходів у випадках, коли це не суперечить інтересам правосуддя. У такий спосіб положення КПК України сприяють гуманізації кримінального процесу, збереженню соціально корисних зв'язків особи, яка перебуває під процесуальним контролем, та її ресоціалізації. Водночас вони забезпечують реалізацію конституційної гарантії права на свободу та особисту недоторканність, закріпленої у статті 29 КУ та конкретизованої у статті 12 КПК.

Проте, статистичні данні свідчать, що саме тримання під вартою є найбільш застосованим запобіжним заходом у кримінальних провадженнях. Так, у 2024 році слідчими суддями було розглянуто 50 450 клопотань про застосування запобіжних заходів, з яких саме про тримання під вартою – 35 256 клопотань [45], тобто переважна більшість клопотань, що ніяк не свідчить про гуманізацію кримінального провадження і спрямованість на застосування до осіб альтернативних запобіжних заходів, не пов'язаних із обмеженням свободи особи.

Ще одна особливість процедури застосування до особи тримання під вартою пов'язана із наявною необхідністю постійного продовження цього заходу, для чого законодавець і практика ЄСПЛ виробила свої критерії законності та обґрунтованості, а також із особливістю порядку звільнення особи з-під варти.

Діюче законодавство передбачає обмеження строків тримання під вартою підозрюваного на досудовому розслідуванні. Так, згідно статті 197 КПК «строк дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою або продовження строку тримання під вартою не може перевищувати шістдесяті днів. Строк тримання під вартою обчислюється з моменту взяття під варту, а якщо взяттю під варту передувало затримання підозрюваного, обвинуваченого, – з моменту затримання» [66]. Момент взяття особи під варту визначається оголошенням ухвали слідчого судді, оскільки згідно ст. 205 КПК ухвали слідчого судді, суду щодо застосування запобіжного заходу підлягає негайному виконанню після її оголошення. Тобто, після оголошення слідчим суддею ухвали про обрання запобіжного заходу – взяття під варту, особа, щодо якої застосований цей запобіжний захід, в залі суду береться під охорону і доставляється у міста тримання під вартою.

Порядок продовження строку тримання під вартою передбачає винесення слідчим суддею в межах строку досудового розслідування в порядку, передбаченому КПК, відповідної ухвали. Згідно ст. 199 КПК «Клопотання про продовження строку тримання під вартою має право подати прокурор, слідчий за

погодженням з прокурором не пізніше ніж за п'ять днів до закінчення дії попередньої ухвали про тримання під вартою» [66]. За результатами його розгляду слідчий суддя може продовжити або відмовити у продовженні строку подальшого тримання особи під вартою, або змінити запобіжний захід на більш м'який, або вивчивши матеріали досудового розслідування і впевнившись у тому, що у клопотанні перевищений строк за який можливо виконати обсяг роботи, про який йдеться у клопотанні, зменшити його до розумного.

При цьому слідчий суддя зобов'язаний відмовити у продовженні строку тримання під вартою, якщо прокурор, слідчий не доведе, що: а) заявлений ризик, передбачений ст. 177 КПК не зменшився або з'явилися нові ризики, які виправдовують тримання особи під вартою; б) існують обставини, які перешкоджають завершенню досудового розслідування до закінчення дії попередньої ухвали про тримання під вартою. Зауважимо, що ці обставини повинні виправдовувати подальше тримання підозрюваного, обвинуваченого під вартою.

При продовженні строку перебування підозрюваного під вартою повинні бути взяті до уваги і входити в предмет доказування додаткові обставини, зокрема: відкидання підстав, що використовувалися при обґрунтуванні першочергового застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту (наприклад, не повинно, за загальним правилом, повторюватися в ухвалі судді, що є небезпека вчинення тиску на свідків, якщо вони вже допитані слідчим); процесуальну активність слідства в роботі із затриманим (наприклад, чи плануються стаціонарні судові експертизи, нові очні ставки). Адже, як слушно зазначав В.Т. Маляренко, «кожне продовження строку тримання під вартою повинно бути виваженим і обережним. Повинні бути враховані всі необхідні фактори і обставини, оскільки незаконне тримання під вартою в період досудового слідства – це велика трагедія для неї та її родини...» [79, с. 226].

Згідно ст. 197 КПК «сукупний строк тримання під вартою підозрюваного, обвинуваченого під час досудового розслідування не повинен перевищувати:

- 1) шести місяців - у кримінальному провадженні щодо нетяжкого злочину;
- 2) дванадцяти місяців - у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів» [66].

У подальшому строк тримання під вартою продовжувати не можна і особа підлягає звільненню або відносно неї кримінальне провадження повинно бути направлено до суду по доведених епізодах її злочинної діяльності.

Вважаємо за необхідне зазначити, що визначення в законі граничних строків тримання особи обвинуваченого під вартою та порядку їх продовження є певною гарантією дотримання принципу особистої недоторканності в кримінальному судочинстві та впливає на органи досудового слідства щодо активізації діяльності з розслідування кримінальних справ, недопущення невиправданого затягування строків тримання особи під вартою [94, с. 60].

У кримінально-процесуальному законі слід було б мати формулювання, що виключають використання при продовженні строку перебування під вартою тих же доводів і обставин, які використовувалися при першочерговому задоволенні клопотання щодо взяття особи під варту: під час розслідування кримінального провадження більшість з попередніх аргументів втрачає своє значення і відпадає.

Крім того, ЄСПЛ часто визнає порушення параграфу 3 статті 5 Конвенції, пов'язані з тим, що навіть при тривалих строках утримання під вартою національні суди України часто посилаються, якщо взагалі посилаються, на один і той же перелік підстав протягом усього періоду тримання особи під вартою, хоча параграф 3 статті 5 передбачає, що «після закінчення певного часу обґрунтована підозра сама по собі не виправдовує позбавлення волі, і судові органи зобов'язані навести інші підстави для подальшого тримання під вартою, які мають бути вказані у рішеннях національних судів» [96, с. 17].

Отже, у діючому КПК застосовано диференційований підхід до регламентації строків тримання під вартою на досудовому розслідуванні в залежності від тяжкості кримінальних правопорушень. Але це стосується лише досудового розслідування. На судових стадіях як і раніше закон не обмежує строки тримання під вартою обвинуваченої особи.

Навіть якщо справу вчасно розслідувано і передано до суду, ніхто не може гарантувати, що її буде розглянуто «в розумні строки». На стадії судового розгляду при наявності законних підстав, суд також має право застосувати до обвинуваченого такий запобіжний захід як взяття під варту; а також замінити його на менш суворий запобіжний захід, який обрав слідчий суддя.

Згідно ст. 315 КПК під час підготовчого судового засідання суд за клопотанням учасників судового провадження має право обрати, змінити чи скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, в тому числі запобіжний захід, обраний щодо обвинуваченого. При цьому при розгляді таких клопотань суд додержується загальних правил та процедур, передбачених розділом II КПК для розгляду їх слідчим суддею. Тобто, діюча редакція КПК вже не передбачає автоматичної їх пролонгації.

У судовому розгляді суд також має обов'язково вирішити питання про продовження строку тримання під вартою обвинуваченого за наявності відповідних клопотань. Згідно ст. 331 КПК «під час судового розгляду суд за клопотанням сторони обвинувачення або захисту має право своєю ухвалою змінити, скасувати, обрати або продовжити запобіжний захід щодо обвинуваченого. За наявності клопотань суд під час судового розгляду зобов'язаний розглянути питання доцільності продовження запобіжного заходу до закінчення двомісячного строку з дня його застосування. За результатами розгляду питання суд своєю вмотивованою ухвалою скасовує, змінює запобіжний захід або продовжує його дію на строк, що не може перевищувати двох місяців» [66].

При цьому обмеження строку тримання обвинуваченого під вартою на стадії судового розгляду в КПК України не передбачений, тобто аж до звернення обвинувального вироку до виконання чи проголошення виправдувального вироку. Особам, засудженим до позбавлення волі, час, проведений у СІЗО, хоча б зараховується при обчисленні строку покарання, виправданим же особам (які, буває, проводять за ґратами близько двох років) залишається шукати справедливості, для прикладу, в європейських інстанціях.

Між тим, правозастосовна практика йде шляхом «механічного» перенесення запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, встановленого на стадії досудового слідства, також і на стадію судового розгляду. Статистика свідчить – суди переважно підтримують позицію прокурора. Так, за даними судової статистики за 2024 рік [45] з 50 450 розглянутих слідчими суддями клопотань про застосування запобіжних заходів, з яких 35 256 клопотань було саме про тримання особи під вартою, було задоволено 21 620 клопотань, відмовлено у задоволенні – 3 805 клопотань, та застосовано інший вид запобіжного заходу щодо 1 554 клопотань. З 10 519 клопотань про продовження тримання осіб під вартою слідчими суддями було задоволено 9 941 клопотання, а відмовлено в задоволенні лише щодо 169 клопотань та застосовано інший вид запобіжного заходу щодо 128 клопотань. На жаль маємо таку сумну статистику і практику застосування тримання під вартою, незважаючи на не завжди належне обґрунтування відповідних клопотань. Хоча, на нашу думку, задумом законодавця було те, що неповне обґрунтування в засіданні суду необхідності застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту може мати тільки один наслідок – відмову в задоволенні даного клопотання.

Взяття під варту може застосовуватися лише за наявності підстав, відповідних цілям, вказаним у ст. 29 КУ. Тільки в цьому випадку їх застосування відповідатиме конституційному сенсу даного виду заходів процесуального примусу, у зв'язку з чим слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд, ухвалюючи

рішення про обрання запобіжного заходу чи про продовження строку тримання під вартою, в кожному випадку повинні обґрунтовувати відповідність цього рішення конституційно виправданим цілям [55, с. 21].

Судова процедура визнається ефективним механізмом захисту прав і свобод, якщо вона відповідає вимогам справедливості і ґрунтується на конституційних принципах змагальності та рівноправності сторін. Це означає, що при вирішенні питань, пов'язаних із застосуванням запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, суд повинен досліджувати фактичні й правові підстави для обрання або продовження строку даної міри.

Забезпечення принципу розумних строків кримінального провадження можливе лише через своєчасне та диференційоване процесуальне реагування суду на конкретні причини перенесення судових засідань. Такий підхід передбачає врахування індивідуальної специфіки кожної ситуації, що виникає, і дозволяє ефективно поєднати гарантії оперативності провадження зі забезпеченням належного захисту прав учасників процесу.

Тому пропонуємо доповнити КПК України нормами, згідне якими, якщо обвинуваченому обрано запобіжний захід у вигляді взяття під вартою, строк тримання його під вартою від дня надходження кримінального провадження до суду і до постановлення вироку не може тривати більш ніж шість місяців. По закінченню цих шести місяців суд, в провадженні якого знаходиться кримінальне провадження, має право продовжити строк тримання під вартою обвинуваченого, але не більш ніж на шість місяців лише у справах про тяжкі та особливо тяжкі злочини. Видається, що дванадцять місяців мало б вистачити для розгляду навіть найскладніших справ.

Підсумовуючи наведене зазначимо, що застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні, зокрема тримання під вартою, не має на меті покарання особи та ставлення до неї як до потенційного злочинця. Успішна реалізація галузевих засад кримінального провадження під час застосування

щодо особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є найважливішою гарантією належного дотримання прав такої особи та запобігання їх порушенню, сприяє прийняттю рішень, у законності та обґрунтованості яких не буде сумнівів, та забезпечує досягненню завдань кримінального провадження.

2.2. Реалізація презумпції невинуватості під час застосування до особи тримання під вартою

Однією з найважливіших галузевих засад кримінального провадження, яка направлена на забезпечення гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина, що визнається найважливішим завданням правової держави, є неухильне дотримання презумпції невинуватості. На даний момент можна простежити своєрідний конфлікт між правом людини на свободу та особисту недоторканність, з одного боку, та правом держави застосовувати запобіжні заходи для забезпечення розслідування кримінального правопорушення – з іншого. Тому презумпція невинуватості набуває особливого значення під час застосування щодо особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Джерелами презумпції невинуватості можна вважати положення римського права. Наприклад: «*Ei incumbit probatio, qui dicit, non qui negat* – Тягар доказування лежить на тому, хто стверджує, а не на тому хто заперечує»; *In dubio pro reo* – «У випадку сумнівів справа вирішується на користь підсудного чи відповідача» [184, с. 142].

Перш за все варто відмітити, що нормативне закріплення зазначеної вище засади міститься у КУ, а саме у абз. 1, 2 ст. 62 зазначено, що «особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину» [56]. Аналогічні твердження містяться й у ч. 2

ст. 6 ЄКПЛ [54], ч. 1 ст. 11 Загальної декларації прав людини [41] та у п. 2 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [88].

Статтею 17 КПК України регламентовано основні положення презумпції невинуватості, а саме:

«Особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому КПК України, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили.

Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом.

Підозра, обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом.

Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи.

Поводження з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, має відповідати поведженню з невинуватою особою» [66].

Вважається, що першим, хто сформулював визначення презумпції невинуватості був Чезаре Беккарія, який у своїй праці «Про злочини і покарання» у 1764 р. вказав, що «ніхто не може бути названий злочинцем, поки не винесений обвинувальний вирок, і суспільство не може позбавити обвинуваченого свого захисту до того, як буде вирішено, що він порушив умови, при дотриманні яких йому й забезпечувався цей захист» [46, с. 245].

Як ми вже зазначали, «презумпція невинуватості – правове положення, інструмент для захисту прав і свобод людини і громадянина від передчасного формулювання правоохоронними та іншими державними органами чи суспільством висновку про винуватість особи у вчиненні кримінального

правопорушення без належного розслідування, всестороннього дослідження усіх обставин справи та набуття чинності законного, вмотивованого, справедливого судового рішення» [4, с. 278].

Слід погодитися із В.К. Волошиною, що «презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини – цілком самостійні принципи, що формують одну із загальних засад здійснення кримінального судочинства. Однак, принцип забезпечення доведеності вини можна визнати вторинним щодо принципу презумпції невинуватості. Принцип забезпечення доведеності вини генерується із принципу презумпції невинуватості та розвиває окремі його елементи» [25, с. 124].

Презумпція невинуватості проявляється також в тому, що заперечення підозрюваним, обвинуваченим своєї вини не повинне розцінюватися як обставина, що обтяжує відповідальність. Зізнання такої особи може бути покладене в основу вироку лише за умови підтвердження його іншими доказами в сукупності [58, с. 164].

Аналізуючи сутність презумпції невинуватості, слід згадати що ККС ВС у своїй постанові від 19.02.2019 р. у справі № 748/649/17 висловив наступну правову позицію щодо суті презумпції невинуватості, яка полягає «...не в тому, що особа є невинуватою, а в тому, що існує припущення щодо її невинуватості. Презумпцію невинуватості не може бути застосовано через одне лише прагнення полегшити становище обвинуваченого. Вона стимулює доказування винуватості особи, і доки цього не буде досягнуто, ніхто не може бути визнаний винним...» [115].

Презумпція невинуватості має враховуватися при застосуванні всіх видів запобіжних заходів, особливо під час застосування до особи тримання під вартою, оскільки в жодному разі не можна допускати такі ситуації, коли законні права та свободи невинуватої особи обмежуються чи порушуються. Проте варто пам'ятати, що застосування тримання під вартою не означає покарання особи чи

визнання її винною, не перешкоджає особі використовувати всі дозволені законом засоби для доведення своєї невинуватості, не забороняє особі висловлюватися про свою невинуватість та вважатися такою аж до прийняття та набуття чинності відповідного судового рішення, отже, не порушує презумпції невинуватості. Адже метою застосування запобіжних заходів є забезпечення належної процесуальної поведінки та виконання процесуальних обов'язків, які покладені на підозрюваного, обвинуваченого, а також надання гарантій учасникам кримінального провадження щодо реалізації їхніх прав.

Незалежно від застосування до підозрюваного чи обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, його процесуальний статус і поводження з ним повинні залишатися такими, що відповідають критеріям ставлення до невинуватої особи. Принцип невинуватості та добропорядність особи виступають як фундаментальні соціальні й правові підстави забезпечення її недоторканності. Презумпція невинуватості виконує функцію захисного механізму, запобігаючи формуванню суб'єктивних оцінок щодо провини особи, яка утримується під вартою, та нейтралізуючи ризики упередженого ставлення з боку громадськості, громадського осуду або дискримінаційних дій. У зв'язку з цим після обрання або продовження тримання під вартою будь-які публічні заяви, поширення інформації через засоби масової комунікації, Інтернет або інші канали, які прямо або опосередковано трактують цей факт як доказ винуватості особи, є неприпустимими.

Проте у вітчизняних ЗМІ й досі часто можна зустріти висловлення, заголовки публікацій, у яких особи, підозрювані у вчиненні кримінальних правопорушень, вже констатовано як злочинці, вбивці, винні, тощо. Так, ресурс новин «Vagnet» опублікував статтю із заголовком «Зінченко вбив Фаріон через «дискримінацію» російської мови, – поліція» [47], в якій факт вчинення вбивства подається як факт. У газеті «Факти» опубліковано заголовок статті «Поліція назвала прізвища п'яťох виконавців вбивства Шеремета» [104], в якій

підозрюваних вже назвали виконавцями вбивства. Крім того, на сьогодні особливої уваги суспільства в тому числі і суддів привертають різного роду телеграм канали, які стають основними джерелами оперативної інформації, в яких ще частіше можна зустріти такого роду публікації. Все це, безумовно, порушує положення презумпції невинуватості особи й негативно впливає на об'єктивне і справедливе вирішення питання про застосування до особи тримання під вартою.

Не лише національне законодавство закріплює цю визначальну засаду кримінального провадження, а й на міжнародному рівні реалізація презумпції невинуватості є визначальною рисою справедливого судочинства.

ЄСПЛ неодноразово висловлювалася щодо порушення презумпції невинуватості. Наприклад, у п. 77 рішення ЄСПЛ від 06.12.1998 року по справі «Барбера, Мессегуе і Джабардо проти Іспанії» зазначено, що «презумпція невинуватості покладає обов'язок доведення на сторону обвинувачення, гарантує, що жодна вина не може бути презюмована до тих пір, поки винність не була доведена поза всяких розумних сумнівів і забезпечує, щоб сумніви тлумачилися на користь обвинуваченого» [131].

У п. 159 рішення ЄСПЛ від 22.04.2010 року у справі «Фатуллаєв проти Азербайджану» зазначено, що «цей принцип кримінального провадження не тільки забороняє самому суду робити поспішні висновки про те, що людина, якій пред'явлено кримінальне обвинувачення, винна до того, як її вина була встановлена в законному порядку, але й поширюється на висловлювання, зроблені іншими посадовими особами, які дають громадськості підстави вважати підозрювану особу винною і містять оцінку фактів справи до розгляду їх компетентною судовою інстанцією» [162].

Таким чином, ЄСПЛ звертає увагу на те, що порушення презумпції невинуватості можливе й з боку інших державних органів, про що містяться висновки у п. 41-43 рішення ЄСПЛ 2010 р. по справі «Дактарас проти Литви»

[135], у п. 35 рішення ЄСПЛ 1995 р. по справі «Алене де Рібемон проти Франції» [129], у п. 83 рішення ЄСПЛ 2009 р. по справі «Шагін проти України» [166], у п. 42 Рішення ЄСПЛ 2006 р. по справі «Грабчук проти України» [134].

Зазначена принципова засада кримінального провадження покликана захищати особу від наслідків можливих недоліків та недосконалості слідчих дій, забезпечуючи, що застосування щодо неї запобіжного заходу, зокрема тримання під вартою, носить виключно допоміжний та гарантійний характер. Такий запобіжний механізм слугує виключно для забезпечення належного ходу розслідування та не може розглядатися як попереднє визначення винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення. Відповідно, його використання повинно суворо корелювати із принципом невинуватості та не впливати на формування оцінок щодо суб'єктивної вини особи.

Нор В.Т. зазначає, що «призначення презумпції невинуватості насамперед полягає в тому, щоб протистояти у кримінальному судочинстві обвинувальному ухилу, суб'єктивізму, тенденційності чи навіть свавілля – всьому, що перетворює кримінальне судочинство на знаряддя розправи над обвинуваченим, ототожнює обвинуваченого з винуватим, робить його фактично безправним» [95, с. 390].

В аспекті нашого дослідження, тут варто згадати положення ч. 2 ст. 177 КПК, яке забороняє слідчому, прокурору ініціювати застосування запобіжного заходу без наявності для цього підстав. На цьому ж наголошував свого часу й ВССУ у своєму листі від 04.04.2013 р. [50]: «слідчий суддя, суд має зважати, що слідчий, прокурор не мають права ініціювати застосування запобіжного заходу за відсутності для цього підстав, передбачених ст. 177 КПК. Тому в разі розгляду відповідного клопотання, не підкріпленого визначеними у КПК метою та підставами, останнє має бути відхилено» (п. 9).

Тобто, саме виходячи із положень презумпції невинуватості закон дозволяє застосування запобіжних заходів лише за наявності встановлених законом

підстав та лише з метою, що передбачена законом. Діючим КПК метою застосування запобіжного заходу визнається «забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам:

- 1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду;
- 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення;
- 3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні;
- 4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином;
- 5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується» (ч. 1 ст. 177) [66].

Щодо підстав, то діючий КПК України запроваджує комплексну підставу застосування запобіжного заходу, що включає по-перше, обґрунтованість підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення і по-друге, наявність ризику (ризиків), перелік яких встановлено пунктами 1 - 5 ч. 1 ст. 177 КПК та не підлягає розширеному тлумаченню, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений може вчинити дії передбачені ч. 1 ст. 177 КПК. І якщо мова йде про підстави застосування конкретного виду запобіжного заходу, то існує і третя складова підстав – це наявність обставин, що свідчать про недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризикам, передбаченим статтею 177 КПК (ст.ст. 194, 196 КПК). Лише доведення всього комплексу обставин є підставою для застосування конкретного виду запобіжного заходу, в тому числі – тримання під вартою.

КСУ зауважує, що презумпція невинуватості особи передбачає, що обов'язок доведення вини особи покладається на державу (абз. 2-3 п. 4 рішення ВП КСУ у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України

щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 КК України від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019) [171].

При цьому виходячи із правового положення, що ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення, тягар доказування зазначених підстав для застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою покладається на сторону обвинувачення, а саме на слідчого, прокурора, які, по-перше, складаючи відповідне клопотання згідно ст. 184 КПК, повинні навести, зокрема:

«виклад обставин, що дають підстави підозрювати, обвинувачувати особу у вчиненні кримінального правопорушення, і посилання на матеріали, що підтверджують ці обставини;

посилання на один або кілька ризиків, зазначених у статті 177 КПК;

виклад обставин, на підставі яких слідчий, прокурор дійшов висновку про наявність одного або кількох ризиків, зазначених у його клопотанні, і посилання на матеріали, що підтверджують ці обставини;

обґрунтування неможливості запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні, шляхом застосування більш м'яких запобіжних заходів» [66].

По-друге, аналіз змісту ст. 194 КПК дозволяє зробити висновок, що слідчий, прокурор під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу зобов'язані довести перед слідчим суддею, судом наявність підстав для його застосування, тобто «навести докази обставини, які свідчать про:

1) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення;

2) наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених статтею 177 цього Кодексу, і на які вказує слідчий, прокурор;

3) недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні» [66].

Підозрюваний, обвинувачений має право подавати будь-які докази того, що до нього слід застосувати менш суворий вид запобіжного заходу, у той же час органам, які ведуть процес, забороняється вимагати від таких осіб тих чи інших доказів вини чи невинуватості.

Вважаємо, що закріплення конкретної вимоги про обов'язок слідчого, прокурора доводити наявність підстав для застосування запобіжного заходу сприятиме реалізації презумпції невинуватості та ефективній правозастосовній практиці. З цією метою пропонуємо додати наступне положення до ст. 194 КПК у вигляді нової частини 2 і відповідно змінити нумерацію статті: *«Обов'язок доказування обставин, передбачених частиною першою цієї статті покладається на слідчого, прокурора, які подали відповідне клопотання».*

КСУ у своєму рішенні від 26.02.2019 року зазначив, що «елементом принципу презумпції невинуватості є принцип *in dubio pro reo*, згідно з яким при оцінюванні доказів усі сумніви щодо вини особи тлумачаться на користь її невинуватості» [123]. А відповідно до цього, під час застосування запобіжного заходу дане правового положення повинно призводити до того, що слідчий суддя, суд зобов'язаний постановити ухвалу про відмову в застосуванні запобіжного заходу, якщо під час розгляду клопотання прокурор не доведе наявність всіх обставин, передбачених ч. 1 ст. 194 КПК, які складають підстави застосування запобіжного заходу.

Презумпція невинуватості забезпечує необхідність доведення ініціаторами обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою наявності реальних, чітких, переконливих та безсумнівних підстав для цього. Необхідність обрання щодо особи такого виду запобіжних заходів повинна ґрунтуватися на сукупності неспростовних та достовірних доказів. На необхідність обґрунтування судом необхідності застосування до особи тримання під вартою вказував ЄСПЛ, зокрема у рішенні по справі «Авраїмов проти України» від 25.03.2021 р. у заяві 71818/17 зазначено, що «Існування обґрунтованої підозри, що ув'язнений вчинив

злочин, є умовою *sine qua non* для законності тривалого тримання його чи її під вартою. Але коли національні судові органи вперше «негайно» після затримання розглядають питання про необхідність застосування до затриманого запобіжного заходу у виді тримання під вартою, цієї підозри вже буде недостатньо, й органи державної влади повинні також навести інші відповідні та достатні підстави для обґрунтування тримання під вартою. Цими іншими підставами можуть бути різноманітні ризики... Ці ризики мають бути належним чином обґрунтовані, і міркування органів державної влади з цих питань не можуть бути абстрактними, загальними або стереотипними (також рішення у справі «Мерабішвілі проти Грузії» [ВП] (*Merabishvili v. Georgia*) [GC], заява № 72508/13, пункт 222, від 28 листопада 2017 року)» [128].

Також у зв'язку із недоведенням прокурором всього комплексу підстав, зазначених у ч. 1 ст. 194 КПК слідчий суддя, суд обмежений у застосуванні запобіжного заходу, а саме:

- якщо прокурор доведе наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення, але не доведе наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених статтею 177 КПК та недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні, то слідчий суддя, суд має право лише зобов'язати підозрюваного, обвинуваченого прибувати за кожною вимогою до суду або до іншого органу державної влади, визначеного слідчим суддею, судом.
- якщо прокурор доведе наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення та наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених статтею 177 КПК, але не доведе недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам,

зазначеним у клопотанні, то слідчий суддя, суд має право застосувати більш м'який запобіжний захід, ніж той, який зазначений у клопотанні.

Говорячи про реалізацію презумпції невинуватості під час обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, слід зазначити, що рішення про застосування такого запобіжного заходу не може ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом, тобто, на недопустимих доказах. Це твердження ґрунтується на презумпції невинуватості (ст. 17 КПК) та впливає з ч. 2 ст. 86 КПК, згідно якої будь-який «недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посилається суд при ухваленні судового рішення» [66]. Проте у ст. 17 йдеться лише про підозру і обвинувачення, тому враховуючи характер обмеження прав й свобод підозрюваного, обвинуваченого при застосуванні запобіжного заходу, а особливо про тримання під вартою, вважаємо доцільним закріпити відповідне положення у ст. 193 КПК, яке б забороняло слідчому судді, суду досліджувати докази, що отримані незаконним шляхом. Отже, пропонуємо до ч. 4 ст.193 додати наступне речення: *«Слідчий суддя, суд не можуть досліджувати докази, отримані незаконним шляхом»*

Варто вказати, що презумпція невинуватості діє на всіх стадіях кримінального провадження, у тому числі під час застосування тримання під вартою відносно підозрюваного на досудовому розслідуванні та щодо обвинуваченого на стадії судового провадження. ЄСПЛ зазначив, що «цей принцип поширюється на весь кримінальний процес, незалежно від результатів розслідування, а не тільки на час судового розгляду» (рішення ЄСПЛ від 25 серпня 1987 року у справі «Енглерт проти Німеччини» (Englert v. Germany) [136]).

В абз. 2 пп. 2.2. п. 2 рішення КСУ від 8 червня 2022 року № 3-р(II)/2022 у справі за конституційною скаргою Кротюка Олександра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 частини першої статті 284 КПК України (справа щодо презумпції невинуватості) зазначено, що

«конституційний принцип презумпції невинуватості є багатоаспектним, діє на всіх стадіях кримінального провадження та навіть після його завершення, адже сутність цього принципу полягає в тому, що презумпція стосовно непричетності особи до вчинення кримінального правопорушення має універсальний характер, поширюється на всі сфери суспільного життя особи та діє доти, доки її не спростовано належним чином, тобто, за приписами статті 62 Конституції України, у законному порядку й обвинувальним вироком суду. У розумінні зазначених конституційних приписів метою принципу презумпції невинуватості є захист особи, стосовно якої здійснюється/здійснювалось кримінальне провадження, від будь-яких виявлених у зв'язку із цим форм осуду від публічної влади, унаслідок чого піддано сумніву непричетність такої особи до вчинення кримінального правопорушення, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» [170]. Відповідно до частини першої статті 62 Конституції України, лише обвинувальний вирок суду є тим офіційним судовим актом, який встановлює винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення. У зв'язку з цим будь-які інші рішення чи акти органів публічної влади не можуть містити висновків або навіть припущень щодо провини особи, що гарантує непорушність презумпції невинуватості та виключає формування будь-якого передчасного судження про її кримінальну відповідальність.

Саме тому, визначаючи значення висновків, що містяться в ухвалі про застосування запобіжних заходів, КПК встановлює, що «висловлені в ухвалі слідчого судді, суду за результатами розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу висновки щодо будь-яких обставин, які стосуються суті підозри, обвинувачення, не мають преюдиціального значення для суду під час судового розгляду або для слідчого чи прокурора під час цього або іншого кримінального проваджень» (ст. 198) [66]. Отже, навіть встановлення слідчим суддею, судом підстав для тримання підозрюваного, обвинуваченого під вартою,

з урахуванням презумпції невинуватості, ще не свідчить про його винуватість у вчиненні кримінального правопорушення.

Під час вирішення питання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, як у судовому засіданні, так і у відповідному судовому рішенні, не може йти мова про доведеність винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення. Тому слідчий суддя, суд не повинні досліджувати те, чи доведена вина підозрюваного, обвинуваченого на момент обрання щодо нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Слідчий суддя, суд повинні пересвідчитися в достатності доказів, наданих стороною обвинувачення, які вказують на те, що особа причетна до вчинення кримінального правопорушення та що наявні ризики, внаслідок яких необхідне тримання особи під вартою.

З права на свободу та презумпції невинуватості безпосередньо впливає принцип, згідно з яким обвинувачені у кримінальних правопорушеннях за загальним правилом не підлягають триманню під вартою до моменту судового розгляду. Міжнародні стандарти, зокрема стаття 9 частина 3 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [88], чітко визначають, що арешт до суду має застосовуватися винятково та лише у обґрунтованих випадках. Водночас презумпція звільнення не є абсолютною і потребує забезпечення гарантій явки особи до суду, таких як внесення застави або періодична реєстрація в органах влади. Тримання під вартою до суду допускається лише у виключних ситуаціях, коли це є необхідним і пропорційним засобом захисту процесуальної дисципліни, прав учасників кримінального провадження та законних інтересів суспільства, що забезпечує баланс між свободою особи та вимогами належного кримінального судочинства. Отже, «попереднє ув'язнення - це превентивний захід, що покликаний запобігти подальшому заподіяння шкоди або перешкоджанню правосуддю, а не покарати людину. Воно не повинно

застосовуватися в неправомірних цілях і перетворюватися на зловживання владою» [14, с. 7].

Існує чимало порушень презумпції невинуватості під час обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, які неодноразово оскаржувалися у ЄСПЛ. Так, у п. 23 рішення ЄСПЛ від 12.02.2015 року по справі «Подвезько проти України» зазначається: «...судові постанови про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання заявника під вартою були сформульовані дуже загально та містили повторювані шаблонні фрази. Вони не свідчать про те, що суди здійснили належну оцінку фактів стосовно необхідності застосування такого запобіжного заходу за обставин цієї справи... Ця підстава взяття заявника під варту суперечить таким важливим елементам концепції справедливого суду, як право не свідчити проти себе та презумпція невинуватості...» [156].

У п. 72 рішення ЄСПЛ від 19.11.2012 року по справі «Луценко проти України» вказано: «...підстави для взяття заявника під варту, а саме відмова від надання показань та визнання своєї вини, за своїм характером суперечать такому важливому елементу концепції справедливого суду як право не свідчити проти себе та презумпції невинуватості. В контексті вибору, чи застосовувати запобіжний захід у вигляді взяття під варту, чи ні, наведення таких підстав видається таким, що викликає особливе занепокоєння, оскільки вони вказують на те, що особу може бути піддано покаранню за користування своїми основними правами на справедливий суд...» [148].

Як справедливо зауважує Г.Ю. Юдківська, «на суд покладається обов'язок зважати на всі обставини, що є в матеріалах слідства, та, вислухавши як сторону обвинувачення, так і сторону захисту, прийняти законне та обґрунтоване рішення, керуючись презумпцією невинуватості, яка при розгляді питання про обрання запобіжного заходу створює презумпцію залишення на свободі» [209, с. 9].

Непоодинокими є випадки, коли під час кримінального провадження у слідчого, прокурора на підставі зібраних доказів формується суб'єктивне ставлення щодо винуватості особи у вчиненні злочину. У зв'язку з цим, зазначені особи керуються такими внутрішніми переконаннями для прийняття рішення про необхідність обрання певного виду запобіжних заходів до цієї особи. Проте особистісні погляди та ставлення у жодному випадку не підтверджують доведеність вини особи. У рішенні по справі за конституційним поданням ВСУ щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 3 ст. 120, ч. 6 ст. 234, ч. 3 ст. 236 КПК України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) № 3 – рп / 2003 від 30.01.2003 року зазначено, що «переконання слідчого і прокурора у вчиненні особою злочину не означає доведення її винуватості, яка відповідно до конституційно закріпленого принципу презумпції невинуватості особи може бути встановлена лише обвинувальним вироком суду» [173]. Висновок про те, що презумпція невинуватості була порушена, оскільки судове рішення відображає думку про винуватість особи до того, як вину буде доведено, міститься також у постанові ККС ВС від 13.09.2018 р. № 461/4858/17 [111].

Як зазначено у посібнику із застосування ст. 6 Європейської конвенції з прав людини: «Презумпція невинуватості буде знехтуваною, якщо, без попереднього встановлення законним шляхом вини підсудного, у судовому рішенні щодо нього віддзеркалюватиметься відчуття, що він винен. Це стосується і випадків, навіть коли відсутня формальна констатація: достатньо, аби мотивування наводило на думку, що суддя вважає особу винуватою («Мінеллі проти Швейцарії» (Minelli v. Switzerland). Передчасне висловлення такої думки самим судом неспростовно зневажає презумпцію невинуватості («Нешак проти Словаччини» (Nešťák v. Slovakia), § 88; «Гарицький проти Польщі» (Garuski v. Poland), § 66)» [107, с. 70].

ЄСПЛ у своїх правових позиціях з приводу засади презумпції невинуватості дає конкретні і однозначні висновки, застосовуючи які можна

запобігти вчиненню правопорушень щодо осіб, які не визнані винними обвинувальним вироком суду [60, с. 115].

Т. Фулей наголошує, що «засада презумпції невинуватості означає не тільки необхідність поводження з особою, вина якої не встановлена обвинувальним вироком суду, як з невинуватою особою, а й відповідну організацію досудового розслідування взагалі. У разі обрання тримання під вартою причини позбавлення особи свободи повинні бути переконливими й конкретними» [204, с. 42].

Обрання щодо особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою зазвичай обґрунтовується лише тяжкістю покарання, яке передбачено за вчинення кримінального правопорушення, у якому підозрюється або обвинувачується особа. Така практика суду є вкрай негативною та неприпустимою, оскільки у такому випадку суть запобіжного заходу зводиться до покарання особи, у той час коли не завжди щодо особи, яка трималася під вартою, у випадку доведеності вини застосовують покарання, пов'язане з позбавленням волі. Бувають також випадки, коли під час кримінального провадження змінюється кваліфікація обвинувачення. Тому обрання щодо особи тримання під вартою лише з огляду на тяжкість вчиненого правопорушення суперечить засаді презумпції невинуватості.

Якщо вести мову про особливості реалізації презумпції невинуватості під час зміни запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, то варто вказати, що саме право змінити запобіжний захід – це, з одного боку, надана законодавством можливість підозрюваному, обвинуваченому захистити свої права як невинуваті особи внаслідок появи нових обставин, які раніше не існували або не були досліджені судом, а з іншого – надання повноваження слідчому судді, суду переглянути обставини та прийняти рішення, спрямоване на максимальне забезпечення прав і свобод особи. Саме завдяки існуванню презумпції невинуватості і надано право підозрюваному, обвинуваченому звернутись до суду з клопотанням про зміну запобіжного заходу, яке не може

бути обмежено, адже допоки кінцеве рішення по справі не прийнято, особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення, а тому її права не можуть обмежуватися надто тривалий строк чи незважаючи на виникнення нових суттєвих обставин справи.

Непоодинокі випадки відмови слідчим суддею, судом в задоволенні клопотання про зміну запобіжного заходу на більш м'який, яке подане підозрюваним, обвинуваченим чи його захисником, при тому у відповідному судовому рішенні часто не наводяться мотиви його прийняття, не деталізується які ризики продовжують існувати і чим саме вони підтверджуються, обґрунтовується необхідність подальшого тримання під вартою виключно тяжкістю передбаченого покарання. Усі ці моменти вказують на недосконалу реалізацію судовими органами презумпції невинуватості, оскільки такими діями суд демонструє свою упередженість, надмірну суворість до підозрюваного, обвинуваченого як до особи, винуватість якої на той момент є недоведеною.

Варто згадати також про позицію ЄСПЛ щодо своєрідного винятку під час реалізації презумпції невинуватості. Продовження тримання під вартою може бути виправдано тільки за наявності конкретного суспільного інтересу, який, незважаючи на презумпцію невинуватості, превалює над принципом поваги до свободи особистості (п. 79 рішення ЄСПЛ у справі «Харченко проти України» від 10 лютого 2011 року [164]).

Що стосується особливостей реалізації презумпції невинуватості під час скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, то слід в першу чергу наголосити на тому, що оскільки особа, до якої вже застосовується тримання під вартою, все одно вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення, то вона, на нашу думку, повинна мати змогу не лише користуватися правом змінити застосований щодо неї запобіжний захід на більш м'який, а й скористатися можливістю судового провадження щодо неї без

застосування до неї будь-яких правообмежень, тобто мати право на звернення із клопотанням про скасування тримання під вартою (тобто, оскарження).

Дія презумпції невинуватості вимагає негайного припинення дії запобіжних заходів у разі закінчення строку дії ухвали про обрання запобіжного заходу, ухвалення виправдувального вироку чи закриття кримінального провадження або винесення ухвали про скасування запобіжного заходу в порядку, передбаченому КПК (ст. 203 КПК).

Право підозрюваного, обвинуваченого або захисника на розгляд скарги на ухвалу про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою не може бути обмежене, у тому числі завдяки реалізації презумпції невинуватості. Відмова на підставі неодноразового звернення з таким клопотанням не допускається та є порушенням п. 4 ст. 5 ЄКПЛ (правова позиція ЄСПЛ викладена у п. 65 рішення від 06.11.2008 р. у справі «Слоєв проти України» [137]).

Нині чинним КПК України передбачено право на оскарження рішення про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою як на стадії досудового розслідування (ст. 309 КПК) так і на етапі судового розгляду, а саме ч. 5 ст. 331 КПК передбачає можливість апеляційного оскарження ухвали суду про обрання та зміну запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, до моменту ухвалення судового рішення по суті. Зазначене положення надає особі можливість відновлення її порушених прав та утвердити свій статус як невинуватої особи у вчиненні кримінального правопорушення, ставлення до якої простежується як до винуватої.

Положення презумпції невинуватості диктує негайне звільнення особи з-під варти у разі застосування запобіжного заходу не пов'язаного із подальшим триманням під вартою: особистого зобов'язання, особистої поруки, домашнього арешту. Звільнення підозрюваного, обвинуваченого, який був затриманий, з-під варти «негайно» означає, що воно має бути здійснене в момент постановлення

слідчим суддею, судом ухвали про застосування до нього запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання (ч. 1 ст. 202 КПК).

Згідно ч. 4 ст. 202 КПК «підозрюваний, обвинувачений звільняється з-під варти після внесення застави, визначеної слідчим суддею, судом в ухвалі про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, якщо в уповноваженої службової особи місця ув'язнення, під вартою в якому він перебуває, відсутнє інше судове рішення, що набрало законної сили і прямо передбачає тримання цього підозрюваного, обвинуваченого під вартою» [66].

Також згідно ч. 5 ст. 206 КПК «у разі постановлення слідчим суддею, судом ухвали про відмову у продовженні строку тримання під вартою, про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або його зміну на інший запобіжний захід, про звільнення особи з-під варти у випадку, передбаченому частиною третьою статті 206 КПК, або у випадку закінчення строку дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою підозрюваний, обвинувачений повинен бути негайно звільнений, якщо в уповноваженої службової особи місця ув'язнення, під вартою в якому він перебуває, відсутнє інше судове рішення, що набрало законної сили і прямо передбачає тримання цього підозрюваного, обвинуваченого під вартою» [66].

Можна зробити висновок, що недотримання принципу презумпції невинуватості під час обрання, зміни, скасування тримання під вартою може мати два процесуальні наслідки: порушення права на справедливий суд, що тягне за собою скасування рішення та визнання доказів у справі недопустимими [106, с. 67].

Таким чином, тримання особи під вартою, подібно до застосування будь-якого іншого запобіжного заходу, не може розцінюватися як доказ її винуватості, що безпосередньо впливає з реалізації принципу презумпції невинуватості. Будь-який, навіть найменший, відступ від цієї презумпції автоматично тягне за собою порушення законності та підриває процесуальні гарантії у кримінальному

провадженні, ставлячи під сумнів належність і справедливість розгляду справи, призводить до порушення прав і законних інтересів громадян та має наслідком оскарження прийнятих судових рішень у вищестоячих судових інстанціях.

Отже, з метою забезпечення ефективної реалізації презумпції невинуватості під час застосування до особи тримання під вартою, вважаємо доцільним на законодавчому рівні закріпити положення про те, що сам факт застосування до підозрюваного, обвинуваченого тримання під вартою не означає визнання її винною у вчиненні кримінального правопорушення чи покарання особи. Пропонуємо відповідне положення додати до ч. 5 ст. 17 КПК: *«Застосування до підозрюваного, обвинуваченого тримання під вартою не є доказом його винуватості у вчиненні кримінального правопорушення чи покарання особи».*

2.3. Прояв свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї

Зміст засади свободи від самовикриття розкривається у ст. 18 КПК України, де зазначається, що «жодна особа не може бути примушена визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення або примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею кримінального правопорушення. Кожна особа має право не говорити нічого з приводу підозри чи обвинувачення проти неї, у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання, а також бути негайно повідомленою про ці права. Жодна особа не може бути примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні її близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення» [66].

У пп. «g» п. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права зазначено: «Кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому

кримінального обвинувачення як мінімум на такі гарантії на основі цілковитої рівності не бути приневоленим до давання свідчень проти самого себе чи до визнання себе винним» [88].

Певне положення зазначеної засади закріплене й у ст. 63 КУ, де вказано що «особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом» [56].

КСУ відзначає, що «кожній особі, зокрема свідку під час допиту в органах дізнання чи досудового слідства та особам при наданні пояснень у державних органах, має бути забезпечена реальна можливість отримувати правову допомогу для захисту від можливого порушення права не давати показань або пояснень щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, які можуть бути використані у кримінальному процесі для доведення обвинувачення зазначених осіб» (абз. 2 п. 4 рішення КСУ у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009) [172].

Таким чином, свобода від самовикриття як галузева засада кримінального провадження включає декілька суб'єктивних прав:

- 1) право не говорити (не коментувати) нічого щодо висунутої підозри, обвинувачення;
- 2) право не відповідати на будь-які питання;
- 3) право не свідчити проти своїх близьких родичів, членів сім'ї;
- 4) право заздалегідь бути проінформованим про ці права.

Право відмовитися давати показання підсилене обов'язками бути про нього повідомленим, оскільки право мовчати і не свідчити проти самого себе вимагає не тільки того, щоб особу не примушували це робити, а й того, щоб її негайно і достатнім чином повідомили про це право [205, с. 114].

Конституція України не передбачає жодних винятків щодо реалізації принципу презумпції невинуватості та права особи відмовлятися від надання показань або пояснень стосовно себе, членів своєї сім'ї чи близьких родичів. Крім того, ч. 2 ст. 64 КУ акцентує увагу на неприпустимості будь-якого обмеження окремих прав і свобод, у тому числі тих, що закріплені ст.ст. 62 та 63 КУ, що підкреслює їхню незаперечну юридичну силу та невід'ємний характер у процесі кримінального провадження. Конституційний Суд України наголошує, що «конституційні приписи щодо презумпції невинуватості та неприпустимості притягнення особи до відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів мають застосовуватися рівною мірою до всіх осіб. Конституція України не допускає звуження чи скасування вказаних гарантій стосовно окремих категорій осіб» (абз. 6, 7, 11 п. 4 рішення ВП КСУ у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019) [171].

На думку Бережанської В.В., «право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів у широкому розумінні – це свобода проти самовикриття чи викриття членів сім'ї чи близьких родичів, що становить сукупність гарантованих державою можливостей особи утримуватися від дій, спрямованих на нерозголошення відомостей щодо згаданих категорій осіб, які перебувають у статусі потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, позивача і відповідача, заявника і боржника, свідка чи інших суб'єктів процесуальних відносин з метою захисту їх прав та законних інтересів» [14, с. 14].

Далі автор відзначає багатоаспектність права особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, яке дозволяє його розглядати як:

«1) конституційне право особи;

- 2) право-гарантію;
- 3) правовий привілей особи;
- 4) свободу проти самовикриття чи викриття членів сім'ї чи близьких родичів;
- 5) елемент права особи на захист;
- 6) засаду здійснення судочинства, необхідну умову забезпечення права на справедливий суд;
- 7) передумову правового імунітету особи;
- 8) спосіб забезпечення основоположних конституційних принципів: презумпції невинуватості, недоторканності особи і впливає з поняття людської гідності тощо» [14, с. 14].

Свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї як галузева засада кримінального провадження – це нормативно закріплена гарантія захисту прав та інтересів особи, яка підозрюється чи обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, її близьких родичів і членів сім'ї в процесі здійснення кримінально-процесуальної діяльності, що реалізується шляхом свободи вибору таких осіб щодо надання будь-якої відомої їм інформації про обставини кримінального правопорушення.

Реалізація свободи особи від самовикриття проявляється в тому, що для застосування щодо особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, необхідна суттєва, переконлива, законна доказова база навіть за умови відсутності пояснень щодо обставин справи як зі сторони підозрюваного, обвинуваченого, так і будь-якого іншого учасника провадження.

Як зауважили Бараннік Р.В. та Шибіко В.П., «морально-психологічний контент свідчень особи проти себе чи своїх близьких обумовлює можливість викривлення об'єктивних обставин, що за формальними ознаками тягне за собою відповідальність за надання неправдивих свідчень та викривляє істину по справі» [12, с. 105]. Проте частина 2 ст. 385 КК України передбачає, що не підлягає

кримінальній відповідальності особа за відмову давати показання під час провадження досудового розслідування або в суді щодо себе, а також членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом, що створює додаткову гарантію засади свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї.

На жаль, незважаючи на нормативне закріплення у КПК України та найважливіших міжнародно-правових актах, на практиці свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї часто порушується, доказом чого є низка рішень ЄСПЛ. Варто наголосити, що Суд неодноразово підкреслював, що свобода від самовикриття є основою права на справедливий суд, яке гарантується ст. 6 ЄКПЛ.

Наприклад, у п. 77 рішення ЄСПЛ від 12.06.2008 р. по справі «Яременко проти України» встановлено «...використання доказів, отриманих з порушенням права затриманого на мовчання та права не свідчити проти себе. Суд нагадує, що наявність таких прав є загальновизнаним міжнародним стандартом - стрижневим для поняття справедливого судового розгляду за статтею 6 Конвенції. Встановлення таких стандартів пояснюється, зокрема, необхідністю захисту обвинуваченого від неправомірного примусу з боку органів влади, що має сприяти уникненню помилок при здійсненні правосуддя, а також сприяти реалізації цілей статті 6. Право не свідчити проти себе вимагає, зокрема, від сторони обвинувачення в кримінальній справі обґрунтовувати свої доводи проти обвинуваченого, не вдаючись до доказів, отриманих за допомогою методів примусу або тиску, всупереч волі обвинуваченого» [169].

Однією з ситуацій порушення вищезгаданої засади є застосування до особи примусу чи тиску. Так, у п. 74 рішення ЄСПЛ від 17.12.1996 р. по справі «Саундерс проти Сполученого Королівства» суд вказує на те, що «Державний інтерес не може виправдовувати використання відповідей, отриманих під тиском під час несудового розслідування з метою викриття обвинуваченого в судовому

провадженні. Більше того, той факт, що заявник дав свідчення до висування йому обвинувачень, не виправдовує використання їх під час розгляду кримінальної справи через визнання такими, що порушують право не свідчити проти себе» [157].

Існували й факти застосування фізичного примусу, наприклад, у п. 260 рішення ЄСПЛ від 21.04.2011 р. по справі «Нечипорук і Йонкало проти України» суд вбачав порушення права не свідчити проти себе, вказавши що «...первинні зізнання заявника були отримані від нього в результаті поганого поведження, яке прирівнюється до катування у значенні статті 3 Конвенції. Суд визнає, що це звело нанівець саму суть права заявника не свідчити проти себе, незалежно від того, яку вагу мали зазначені зізнання у доказовій базі для його засудження і незалежно від того, що протягом слідства він зізнавався ще кілька разів» [154].

ЄСПЛ визначає примусом наступні ситуації. По-перше, коли підозрюваний зобов'язаний давати свідчення під загрозою санкцій і надає свідчення внаслідок цього («Бруско проти Франції» (*Brusco v. France*)) або на нього накладені санкції за відмову надавати свідчення («Хіні і МакГіннесс проти Ірландії» (*Heaney and McGuinness v. Ireland*); «Вех проти Австрії» (*Weh v. Austria*)). Другий тип – коли фізичний або психологічний тиск, часто у формі ставлення, яке порушує статтю 3 Конвенції, застосовується для отримання реальних доказів або заяв («Ялох проти Німеччини» (*Jalloh v. Germany*); «Гефген проти Німеччини» (*Gäfgen v. Germany*)). Третій - коли органи влади використовують хитрість для того, щоб отримати інформацію, яку вони не змогли отримати під час допиту («Аллан проти Сполученого Королівства» (*Allan v. The United Kingdom*)) [107, с. 41].

ЄСПЛ вбачав порушення свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї й у справах: «Луценко проти України» від 18 грудня 2008 р. [148], «Тодоров проти України» від 12 січня 2012 р. [158], «Ялох проти Німеччини» від 11.07.2006 р. [168] «Аллан проти Сполученого Королівства» від 12.07.2013 р. [130] та ін.

ККС ВС також висловився категорично з приводу порушення цієї засади у кримінальному провадженні, визнавши таке порушення істотним, а отримані докази відповідно недопустимими. Так, у постанові ККС ВС від 03.07.2018 р. у справі № 568/1121/16-к зазначено: «Процесуальним законом визначений обов'язок суду визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, зокрема, такі діяння як отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права, що у наслідку має визнання таких доказів недопустимими. Але право відмовитися давати показання підсилене обов'язками бути про нього повідомленим, оскільки право мовчати і не свідчити проти самого себе вимагає не тільки того, щоб особу не примушували це робити, а й того, щоб її негайно і достатнім чином повідомили про це право; до того ж, існування цього обов'язку належить окремо виділити у контексті права не свідчити проти самого себе і права мовчати» [113].

Відповідно до ч. 2 ст. 87 КПК суд зобов'язаний визнати істотним порушенням прав людини і основоположних свобод, зокрема, «отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право мовчати, або їх отримання з порушенням цього права» (п. 4 ч. 2 ст. 87 КПК).

Особливістю реалізації вказаної засади саме під час розгляду клопотання про обрання, зміну, скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є те, що підозрюваному, обвинуваченому гарантується право відмовитися давати пояснення, показання з приводу підозри або обвинувачення, у тому числі щодо можливості застосування щодо нього саме такого виду запобіжного заходу, давати пояснення щодо будь-яких обставин його затримання чи тримання під вартою, а будь-які твердження чи заяви, зроблені під час розгляду клопотання, не можуть бути використані на доведення його винуватості у вчиненні кримінального правопорушення. Більше того, до підозрюваного, обвинуваченого не можуть застосовуватися жодні заходи примусу до давання пояснень щодо

обставин, які визнаються ризиками, наявність яких зумовлює необхідність застосування тримання під вартою. Проте, якщо особа згідна надавати свідчення – вона має бути попередженою про те, що ці дані використовуватимуться як докази, у тому числі й при подальшій відмові від них.

Таким чином в особи, з одного боку, є можливість активно протистояти висунутій щодо нього підозрі чи обвинуваченню в учиненні правопорушення, а з іншого – на нього не покладений обов'язок спростовувати цю підозру чи обвинувачення [8, с. 334].

Успішна реалізація засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї, особливо під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, допомагає боротися із наданням завідомо неправдивих показань. Такі випадки стаються тоді, коли на підозрюваного, обвинуваченого чиниться тиск з боку органів розслідування для отримання необхідної їм інформації. Це може здійснюватися шляхом погроз, шантажу, підкупу, залякування, обману тощо. Оскільки клопотання слідчого, прокурора про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою повинне містити виклад обставин, що дають підстави підозрювати, обвинувачувати особу у вчиненні кримінального правопорушення, і посилення на матеріали, що підтверджують ці обставини, то умисна діяльність вищезазначених осіб, направлена на отримання від підозрюваного, обвинуваченого тих чи інших відомостей без його згоди на це, є неправомірною. Можливі й протилежні випадки, наприклад, примушування підозрюваного, обвинуваченого не давати жодних пояснень щодо відомих йому обставин вже після того, як такій особі було обрано тримання під вартою, з метою недопущення зміни такого виду запобіжного заходу на більш м'який.

Також має значення зв'язок підозрюваного, обвинуваченого з потерпілою особою, свідками, оскільки за характером наявності, наприклад, родинних, робочих чи особистих стосунків, особа може видозмінювати свідчення в

найвигіднішому їй варіанті, у той час як надане право не свідчити взагалі дозволяє прийняти рішення про необхідність застосування тримання під вартою щодо особи виключно на тих обставинах, які відомі суду, а не на перекручених, змінених, неправдивих фактах, які надав підозрюваний, обвинувачений.

Не менш важливу роль відіграє психічний стан підозрюваного, обвинуваченого під час розгляду клопотання про обрання тримання під вартою, оскільки боязнь того, що його свобода може бути обмежена, суттєво впливає на правдивість його слів. Також на психіку такої особи може спричинитися вплив і зі сторони органів розслідування та суду, наприклад шляхом залякування, намагаючись такими діями спонукати особу погоджуватися на обрання щодо неї тримання під вартою та не користуватися своїм правом на подання заперечень щодо застосування такого виду запобіжного заходу.

У рішенні ЄСПЛ від 30.07.2008 р. по справі «Гефген проти Німеччини» [133] суд вбачає порушення свободи від самовикриття, оскільки до особи було застосовано психологічний примус: національні суди відмовилися виключити докази, отримані на основі заяв, до яких був примушений заявник, а деякі з них використовувалися для підтвердження правдивості визнання, зробленого заявником на суді.

Вважаємо, що свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї не обмежує зміст інформації, яку особа може відмовитися надавати.

КК України також передбачає ще одну гарантію реалізації засади свободи від самовикриття у вигляді закріплення кримінально-караного діяння як то примус до дачі показань. Так, згідно ст. 373 передбачена відповідальність прокурора, слідчого, дізнавача або працівника підрозділу, який здійснює оперативно-розшукову діяльність за примушування давати показання при допиті шляхом незаконних дій, а також якщо такі дії, поєднані із застосуванням насильства або із знуцанням над особою, за відсутності ознак катування.

Враховуючи вимоги ст. 206 КПК, під час будь-якого судового розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, якщо слідчому судді стало відомо зі слів затриманого, що до нього застосовувалось насильство під час затримання або тримання під вартою, він повинен це зафіксувати, або прийняти письмову заяву про це у затриманої особи. Після фіксування такої заяви слідчий суддя повинен направити особу на судово-медичне обстеження і доручити органу досудового розслідування перевірити ці факти. Орган досудового розслідування реєструє це повідомлення слідчого судді або письмову заяву від затриманої особи в Єдиному реєстрі досудових розслідувань і повинен розпочати досудове розслідування даних фактів, вживаючи необхідні заходи для забезпечення безпеки осіб, які були піддані насильству. Навіть якщо слідчий суддя і не отримав від підозрюваного заяви про застосування насильства, але бачить на його обличчі або тілі явні сліди насильства, або ж слідчому судді стали відомі інші обставини, які дають підстави для обґрунтованої підозри щодо порушення вимог законодавства під час затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади, державній установі, він повинен так само реагувати, як і при відповідній заяві від затриманого.

Слід не забувати й про ймовірну особисту зацікавленість особи, яка вчинила правопорушення, наприклад, в уникненні відповідальності. Тому беззаперечною користю обговорюваної засади є те, що вона дозволяє повністю відмовитися від надання свідчень та пояснень і не змушує особу вдаватися до завідомо неправдивих показань, що має наслідком заплутування органів розслідування, суду та прийняття рішень, які не відповідатимуть вимогам закону. Держава, наділяючи особу правом не свідчити проти себе, родичів та членів своєї сім'ї, усуває перешкоди в ускладненні розслідування правопорушення через наявність неправдивих пояснень такої особи.

Так, у рішенні від 25.02.1993 року по справі «Функе проти Франції» ЄСПЛ пояснив, що «право на мовчання – це не лише свобода від свідчень, що викривають, а й право не бути притягненим до відповідальності за відмову надати інші докази на підтвердження власної вини» [107].

Реалізація свободи від самовикриття як галузевої засади кримінального провадження під час тримання особи під вартою передбачено пунктом 4 ч. 2 ст. 193 КПК України, де закріплено, що «право відмовитися давати пояснення, показання з приводу підозри або обвинувачення зобов'язаний роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому слідчий суддя, суд, який розглядає відповідне клопотання про застосування запобіжного заходу» [66].

Оскільки згідно ч. 4. ст. 193 КПК України «за клопотанням сторін або за власною ініціативою слідчий суддя, суд має право заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про застосування запобіжного заходу» [66], може скластися ситуація коли близькі родичі та члени сім'ї можуть бути викликані на допит. Тому гарантоване право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї убезпечує таких осіб від відповідальності за відмову від дачі показань або дачі завідомо неправдивих показань. Коло осіб, на які розповсюджується така гарантія визначена у п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК.

Обрання, продовження або зміна тримання під вартою, як суворого запобіжного заходу, не може і не повинно ставати чинником, який примушує особу визнавати свою провину у вчиненні кримінального правопорушення. Такий захід насамперед виконує превентивну функцію, спрямовану на забезпечення належного ходу кримінального провадження та гарантування безпеки учасників провадження, і не може розглядатися як засіб покарання або доказ вини особи.

Варто наголосити на тому, що слідчий суддя, суд, прокурор, органи розслідування не вправі робити висновки про винуватість особи у вчиненні

кримінального правопорушення внаслідок мовчання підозрюваного, обвинуваченого під час розгляду клопотань про обрання, продовженні дії, зміну запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, а всі прийняті рішення, в яких буде простежуватися вказівка на зв'язок між мовчанням особи та її винуватістю у скоєному правопорушенні, по суті є незаконними. Теж саме стосується випадків скасування тримання під вартою. Тобто, ненадання підозрюваним чи обвинуваченим доказів своєї невинуватості в силу використання права на свободу від самовикриття не може розглядатись як доказ його винуватості.

Також ще одним проявом засади свободи від самовикриття є положення ч. 5 ст. 193 КПК відповідно до якої «будь-які твердження чи заяви підозрюваного, обвинуваченого, зроблені під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу, не можуть бути використані на доведення його винуватості у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого він підозрюється, обвинувачується, або у будь-якому іншому правопорушенні» [66]. Тобто, по суті КПК надає підозрюваному, обвинуваченого певний імунітет у висловлені тверджень, надані показань з метою захисту своїх прав та особистих інтересів під час розгляду питання про застосування запобіжного заходу тим самим віддає пріоритет засаді свободи від самовикриття та презумпції невинуватості особи.

Свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї припускає не лише «відмову від дачі показань, пояснень, що мають прямо інкримінуючий характер, але поширюється на відомості про будь-які інші факти, що можуть прямо чи побічно, безпосередньо чи опосередковано бути використані проти інтересів зазначених осіб, а також містить у собі право на відмову від надання органам досудового розслідування чи суду інших доказів: документів, об'єктів злочинних дій, знаряддя злочину та інших предметів, що можуть бути засобом викриття винуватих» [93, с. 224].

Отже, така галузева засада кримінального провадження як свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї

виступає дієвою гарантією основоположних прав та свобод людини, щодо якої вирішується питання про обрання, зміну, скасування тримання під вартою. Нехтування нею в такому випадку буде порушенням права на справедливий суд, може спричинити повну або часткову відміну судового рішення, його перегляд в апеляційній, касаційній інстанціях, а після використання всіх національних засобів правового захисту – в ЄСПЛ.

2.4. Сутність та труднощі дотримання заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення

П. 7 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права встановлює, що «ніхто не повинен бути вдруге засуджений чи покараний за злочин, за який він уже був остаточно засуджений або виправданий відповідно до закону і кримінально-процесуального права кожної країни» [88].

Ст. 4 Протоколу № 7 до ЄКПЛ викладена у такому формулюванні: «Жодна людина не може бути вдруге притягнута до відповідальності або покарана у кримінальному порядку судом однієї і тієї самої держави за злочин, за який вона вже була остаточно виправдана або засуджена відповідно до закону і кримінально-процесуального права цієї держави» [120].

Стаття 4 Протоколу № 7 до Конвенції складається з трьох пунктів. Перший пункт визначає три ключові компоненти принципу *non bis in idem*: 1) обидва судочинства є кримінальними за своєю природою; 2) у межах обох проваджень розглядався один і той самий злочин; 3) має місце дублювання розгляду. У свою чергу, третій компонент складається з трьох самостійних підпунктів: 3.1) першого рішення, яке набрало законної сили; 3.2) має місце новий розгляд; 3.3) чи може бути застосовано застереження, що міститься у другому пункті.

Як зазначив ЄСПЛ у рішенні «Ігор Тарасов проти України» [141], «мета ст. 4 Протоколу №7 полягає у забороні повторення проваджень, рішення за

результатами яких «набрали законної сили». У розумінні цього положення рішення «набирає законної сили», якщо воно набрало сили *res judicata*. Так відбувається, коли рішення набирає законної сили, тобто коли відсутні жодні додаткові звичайні засоби юридичного захисту, або коли сторони такі засоби вичерпали чи допустили вплив строків використання цих засобів, так і не скориставшись ними. Важливо вказати на те, що стаття 4 Протоколу № 7 не виключає відновлення провадження, про що прямо зазначено у другому пункті статті 4 Протоколу № 7».

Отже, ці положення не перешкоджають повторному розгляду справи згідно із законом та кримінальною процедурою відповідної держави за наявності нових або нововиявлених фактів чи суттєвих недоліків у попередньому судовому розгляді, які могли вплинути на результати розгляду справи.

При цьому зауважимо, що не можуть вважатися повторним притягненням до кримінальної відповідальності також і випадки, коли згодом вироки та інші рішення судів у кримінальних провадженнях на законних підставах скасовуються чи змінюються судами вищого рівня, а рішення слідчих, дізнавачів чи прокурорів (зокрема, про закриття кримінального провадження) - прокурором чи судом.

КУ містить ст. 61, яка передбачає, що «ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення» [56].

Ст. 19 КПК України визначає зміст галузевої засади заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення, що полягає в тому, що «ніхто не може бути двічі обвинуваченим або покараним за кримінальне правопорушення, за яким він був виправданий або засуджений на підставі вироку суду, що набрав законної сили. Кримінальне провадження підлягає негайному закриттю, якщо стане відомо, що по тому самому обвинуваченню існує вирок суду, який набрав законної сили» [66].

Загалом, у науковій літературі дія принципу «non bis in idem» пояснюється трьома обставинами: «По-перше, цей принцип відображає латинську аксіому «nemo debet bis vexari pro una et eadem causa» (ніхто не може піддаватись більше ніж одному обвинуваченню з тієї ж самої причини) і захищає інтереси як окремої особи, так і суспільства в цілому. По-друге, якщо кримінальне переслідування щодо особи остаточно завершилося встановленням її вини чи невинуватості, то неприпустимо знову здійснювати переслідування тієї ж особи за ті ж діяння і на підставі тих же самих фактів. Вважається, що обвинувачення щодо особи у вчиненні конкретного злочину може здійснюватися тільки один раз, після чого не може повторюватися. І по-третє, принцип, що розглядається, втілює повагу до судових рішень, які прийняті раніше з того ж питання» [98, с. 92].

Принцип non bis in idem, здебільшого, стосується здійснення правосуддя, яке є об'єктом статті 6 (право на справедливий суд) ЄКПЛ; він спрямований на запобігання несправедливому судочинству щодо особи, яка підлягає кримінальному переслідуванню або покаранню двічі за ту саму кримінальну поведінку.

У розумінні принципу non bis in idem важливе значення має визначення bis або дублювання провадження, для якого ключовим елементом є остаточне рішення: принцип non bis in idem застосовується лише після того, як особу була остаточно виправдана або звинувачена відповідно до законодавства та кримінальної процедури відповідної держави. Іншим важливим елементом принципу non bis in idem є idem, що означає «одне і те саме правопорушення»: друге правопорушення можна вважати таким же, як і перше, якщо вони обидва виливаються з ідентичних або, по суті, тих самих фактів.

Як зазначив Коваль О.М., «заборона повторного притягнення до кримінальної відповідальності за одним і тим самим обвинуваченням «double jeopardy» (заборона повторного ризику або повторний ризик), у першу чергу, пов'язана зі стабільністю та непорушністю вироку. Заборона являє собою

абсолютну процесуальну перешкоду, що попереджає та унеможлиблює не лише повторне покарання, але й початок кримінального провадження і проведення попереднього розслідування за тим самим злочинним діянням у процесуальному розумінні (тобто у зв'язку з тими самими фактичними обставинами)» [53, ст. 204].

У практиці ЄСПЛ розглядалися питання можливості одночасної кваліфікації одного діяння як: злочину та адміністративного правопорушення; злочину та фінансового правопорушення; злочину та конституційного правопорушення; злочину та дисциплінарного проступку, злочину та цивільно-правового делікту. Здебільшого вважається, що якщо мала місце та сама подія, за тих самих обставин, з тими самими учасниками тощо, то за наявності призначення особі одного виду покарання, призначення іншого є недопустимим, оскільки буде порушувати заборону двічі притягуватися до відповідальності за те саме правопорушення.

Моментом притягнення до кримінальної відповідальності є момент повідомлення особи про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. Не допускається двічі повідомляти особу про підозру у вчиненні одного й того самого кримінального правопорушення. Хоча відповідні запобіжники недопущення порушення цієї засади запроваджені у КПК на більш ранніх етапах провадження.

Здебільшого порушення вищезгаданої засади кримінального провадження здійснюється органами досудового розслідування, на них покладений обов'язок внести відомості про вчинення кримінального правопорушення до ЄРДР, тобто розпочати досудове розслідування. П. 4 ст. 218 КПК України визначено, що «на початку розслідування слідчий перевіряє наявність вже розпочатих досудових розслідувань щодо того ж кримінального правопорушення. У разі якщо буде встановлено, що іншим слідчим органу досудового розслідування або слідчим іншого органу досудового розслідування розпочато кримінальне провадження

щодо того ж кримінального правопорушення, слідчий передає слідчому, який здійснює досудове розслідування, наявні у нього матеріали та відомості, повідомляє про це прокурора, потерпілого або заявника та вносить відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань» [66].

Закон також передбачає, що кримінальне провадження підлягає негайному закриттю, якщо стане відомо, що по тому самому обвинуваченню існує вирок суду, який набрав законної сили. Гарантією дотримання цього припису закону є передбачена ст. 284 КПК процедура закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування в разі, якщо «існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню» (п. 6 ч. 1) [66]. З цієї підстави закрити кримінальне провадження щодо підозрюваного має право тільки прокурор. Крім того, якщо «існує нескасована постанова слідчого, дізнавача, прокурора про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4, 9 цієї частини, у кримінальному провадженні щодо того самого діяння, що розслідувалося з дотриманням вимог щодо підслідності» (п. 9-1) [66], це також є підставою для закриття слідчим, дізнавачем, прокурором такого кримінального провадження. Якщо в стадії судового розгляду стало відомо про існування по тому самому обвинуваченню вироку суду, що набрав законної сили, або ухвали суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню, суд повинен винести ухвалу про закриття кримінального провадження (ч. 7 ст. 284 КПК).

Тобто, якщо особі повідомили про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, за яке він був виправданий або засуджений на підставі вироку суду, що набрав законної сили, то це вже вважається порушенням засади заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності, відповідно застосування щодо такої особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є незаконним. Дії слідчого, прокурора щодо звернення з клопотанням про

обрання, продовження дії, зміну запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є неправомірними.

Відповідно до ч. 2 ст. 177 КПК України підставою застосування запобіжного заходу (у тому числі тримання під вартою) є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені ч. 1 статті 177 КПК. Слідчий, прокурор не мають права ініціювати застосування запобіжного заходу без наявності для цього підстав, передбачених КПК України [66]. Виходячи з цих вимог законодавства та відповідно до засади заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення, слідчий, прокурор зобов'язані перевірити відсутність порушення цієї засади перед складанням та ініціюванням клопотання про застосування запобіжного заходу, в тому числі і тримання під вартою, а слідчий суддя у разі судового розгляду відповідного клопотання зобов'язаний, в свою чергу, при оцінці обґрунтованості підозри встановити також і відсутність порушення засади заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення. У випадку встановлення факту притягнення особи до відповідальності за таке саме діяння, слідчий суддя повинен винести ухвалу про відмову у застосуванні запобіжного заходу до такого підозрюваного. Це цілком логічно впливає із проаналізованих норм діючого КПК, проте відсутність чіткої вказівки про це у ст. 194 КПК може призвести до потенційних порушень засади заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення. Тому з метою удосконалення діючого КПК та забезпечення ефективної реалізації зазначеної засади пропонуємо викласти п.1 ч. 1 ст. 194 КПК у наступній редакції:

«1) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення та відсутність вироку суду, який набрав законної сили, або ухвали суду про закриття кримінального провадження по тому самому

обвинуваченню, або некасаваної постанови слідчого, дізнавача, прокурора про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4, 9 частини 1 статті 284 цього Кодексу, у кримінальному провадженні щодо того самого діяння, що розслідувалося з дотриманням вимог щодо підслідності».

Можна припустити, якщо особу за вчинення кримінального правопорушення було притягнуто до кримінальної відповідальності обвинувальним вироком суду, то є цілком можливим ситуація, коли у процесі досудового розслідування, судового розгляду до особи застосовувався запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Тому з основоположної засади заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення впливає заборона двічі застосовувати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою до особи під час кримінального провадження щодо правопорушення, за яким вона була виправдана або засуджена на підставі вироку суду, що набрав законної сили [11, с. 600-601].

2.5. Механізм реалізації забезпечення права на захист під час застосування до особи тримання під вартою

Забезпечення права на захист під час застосування щодо особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є найважливішою гарантією належного дотримання прав такої особи та запобігання їх порушенню. Проте, незважаючи на законодавче закріплення такої неоціненної засади кримінального провадження, існують різні проблеми під час її реалізації. Як ми вже зазначали, порушення права на захист завжди означає істотне порушення вимог кримінального процесуального закону і є однією з найбільш поширених підстав для скасування судових рішень [7, с. 213].

Право на захист у кримінальному судочинстві є одним з найважливіших інститутів і виступає гарантією інших прав й свобод людини. Його стабільність та життєздатність характеризує рівень розвитку правової держави, демократії і культури суспільства. Доцільно зазначити, що критерієм становлення держави повинна бути реальна забезпеченість захисту людини у суспільстві взагалі й у кримінальному судочинстві зокрема, оскільки діяльність державних органів у сфері кримінальної юстиції досить часто обмежує конституційні права людини [97, с. 354].

Зазначений принцип закріплений у ч. 2 ст. 63 КУ, де зазначається, що підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист. У п. 5 ст. 129 КУ забезпечення обвинуваченому права на захист є однією з основних засад судочинства. Стаття 59 КУ визначає право кожного на професійну правничу допомогу та вільний вибір захисника своїх прав. Ст. 29 КУ стверджує, що «кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правничою допомогою захисника» [56].

Відповідно до п. 3 (с) ст. 6 ЄКПЛ «кожен обвинувачений у вчиненні злочину має право захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя» [54].

У Міжнародному пакті про громадянські і політичні права у п. 3 ст. 2 зазначено, що «кожна держава зобов'язується забезпечити всякій особі, права і свободи якої порушено, ефективний засіб правового захисту» [88].

Пунктом 13 ч. 1 ст. 7 КПК закріплено, що забезпечення права на захист є однією із засад кримінального провадження, зміст якої розкривається ст. 20 КПК де вказано, що «право підозрюваного, обвинуваченого, виправданого,

засудженого на захист, полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК України» [66].

Відповідно до ст. 48 КПК «захисник може у будь-який момент бути залученим підозрюваним, обвинуваченим, їх законними представниками, а також іншими особами за проханням чи згодою підозрюваного, обвинуваченого до участі у кримінальному провадженні. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані надати затриманій особі чи особі, яка тримається під вартою, допомогу у встановленні зв'язку із захисником або особами, які можуть запросити захисника, а також надати можливість використати засоби зв'язку для запрошення захисника. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані утримуватися від надання рекомендацій щодо залучення конкретного захисника» [66].

Також забезпечення права на захист регулюється й іншими нормами КПК, зокрема: залучення захисника для здійснення захисту за призначенням, обов'язкова участь захисника у кримінальному провадженні (ст. 49, 52 КПК України), визнання недопустимими доказів, отриманих внаслідок порушення права особи на захист (ст. 87 КПК України), права на відмову від захисника або його заміну (ст. 54 КПК України), можливість підготовки до захисту від нового (ст. 338 КПК України) або від додаткового обвинувачення (ст. 339 КПК України), здійснення судового провадження за відсутності захисника як підстава для скасування судового рішення (п. 4 ч. 2 ст. 412 КПК України) тощо.

Постановою ККС ВС від 23.08.2018 р. у справі № 130/192/16-к визначено, що «забезпечення права на захист - це правове положення, згідно з яким посадові особи, які здійснюють кримінальне провадження, зобов'язані забезпечити підозрюваному, обвинуваченому, засудженому, виправданому сукупність

процесуальних прав, завдяки яким вони отримують можливість захищатися передбаченими законом способами від підозри чи обвинувачення» [112].

Забезпечення особі права на захист є конституційною засадою, яка має бути чітко дотримана та реалізована на усіх без винятку стадіях кримінального провадження. При цьому слід погодитися із Т.В. Волошанівською, що «необхідно виділяти три елементи у межах структури такої засади: по-перше, надання особі права особисто захищатися від висунутого щодо неї обвинувачення; по-друге, надання їй реальної змоги скористатися допомогою захисника; по-третє, покладення на органи досудового розслідування та суд обов'язку забезпечити особі можливості для захисту від обвинувачення» [22, с. 201].

Першим способом реалізації забезпечення права на захист є право особи самостійно захищати свої інтереси. У зв'язку з цим обвинуваченому (підозрюваному) надається низка процесуальних прав, зокрема: знати зміст пред'явленого обвинувачення (підозри); надавати показання та пояснення; подавати докази та заявляти клопотання щодо проведення необхідних слідчих дій; заявляти відводи щодо суддів та інших учасників провадження. Крім того, обвинувачений має право брати безпосередню участь у судовому слідстві, виголошувати останнє слово та оскаржувати прийняті судом рішення, що забезпечує реальну можливість захисту своїх прав і законних інтересів у кримінальному провадженні.

Як вірно зазначає Волошина В.К., «ефективний захист у кримінальному процесі неодмінно вимагає, щоб підозрюваний або обвинувачений був здатен брати участь у процедурах, які щодо нього проводяться; щоб він розумів, що йому кажуть, а інші розуміли його; щоб йому надали інформацію про підозру чи обвинувачення; щоб він був поінформованим про підстави прийнятих у справі рішень; щоб він мав доступ до матеріалів справи; щоб йому надали достатньо часу і можливостей для відповіді на обвинувачення і на підготовку до судового

розгляду справи; щоб підозрюваний або обвинувачений міг надати інформацію та докази, які свідчать на його користь» [27, с. 226].

Отже, передбачена законом процедура застосування до підозрюваного, обвинуваченого тримання під вартою як запобіжного заходу передбачає обов'язкову участь самого підозрюваного, обвинуваченого при цьому. Єдиний передбачений КПК виняток передбачений ч. 6 ст. 193 в якій зазначено, що «слідчий суддя, суд розглядає клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та може обрати такий запобіжний захід за відсутності підозрюваного, обвинуваченого лише у разі доведення прокурором наявності підстав, передбачених статтею 177 цього Кодексу, а також наявності достатніх підстав вважати, що підозрюваний, обвинувачений виїхав та/або перебуває на тимчасово окупованій території України, території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, та/або оголошений у міжнародний розшук» [66]. Хоча й такий випадок за своєю суттю є своєрідним тимчасовим заходом, так званим «дозволом на затримання», оскільки навіть у такому разі «після затримання особи і не пізніше як через сорок вісім годин з часу її доставки до місця кримінального провадження слідчий суддя, суд за участю підозрюваного, обвинуваченого розглядає питання про застосування обраного запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або його зміну на більш м'який запобіжний захід, про що постановляє ухвалу» (ч.6 ст. 193 КПК) [66].

Таким чином, підозрюваний, обвинувачений в будь-якому випадку має можливість самостійно реалізувати свої право на захист шляхом здійснення своїх прав під час розгляду питання про застосування до нього запобіжного заходу - тримання під вартою. Зокрема, він може надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, подавати слідчому судді, суду докази на спростування обґрунтованості підозри та відсутності ризиків, передбачених ст. 177 КПК, заявляти клопотання про виклик свідків, які можуть підтвердити або спростувати обставини, які мають значення для вирішення питання про

застосування запобіжного заходу, ставити запитання, подавати свої заперечення щодо порядку проведення дій, тощо. Ефективне використання цього комплексу прав сприяє реалізації засади забезпечення права на захист при розгляді питання про застосування запобіжного заходу.

Важливою складовою права на захист у кримінальному провадженні є також забезпечення ефективності захисту та створення умов для вільного вибору захисника. Недотримання цих складових права на захист навіть за умови участі захисника у провадженні на різних стадіях може призвести до істотних порушень вимог КПК України та скасування судового рішення [119, с. 289].

Основним проявом забезпечення права на захист, у тому числі й під час застосування тримання під вартою, є обов'язок слідчого судді, суду, органів досудового розслідування роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому кожне з наданих йому КПК України прав.

Забезпечення права на захист як засада кримінального провадження, яка реалізується під час обрання, зміни, скасування тримання під вартою, перш за все полягає в тому, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його право на кваліфіковану правничу допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника. У визначених законом випадках підозрюваному, обвинуваченому правова допомога може надаватися безоплатно за рахунок держави. Варто зазначити, що у разі участі захисника у кримінальному провадженні, процесуальні права підозрюваного, обвинуваченого не звужуються [3, с. 54].

Одним з найефективніших засобів забезпечення права на захист під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є право підозрюваного, обвинуваченого мати захисника, оскільки такі особи через відсутність відповідних знань та перебування у розгубленому, пригніченому, стривоженому стані внаслідок їх затримання та поміщення до відповідних

установ, неспроможні самотійно реалізувати свої процесуальні права в повному обсязі.

Закон покладає на слідчого судді, суд, до якого прибув або доставлений підозрюваний, обвинувачений для участі у розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу, обов'язок роз'яснити його право мати захисника (ч. 2 ст. 193 КПК). При цьому, вони ж зобов'язані вжити необхідних заходів для забезпечення захисником підозрюваного, обвинуваченого. Наприклад, якщо підозрюваний заявив клопотання про залучення захисника, то слідчий суддя, зобов'язаний надати можливість зв'язатися із захисником, якого обрав підозрюваний, або якщо в нього відсутні кошти для самотійного залучення захисника, то слідчий суддя повинен призначити захисника у порядку, передбаченому ст. 49 КПК. Також слідчий суддя, суд повинні залучити/призначити підозрюваному, обвинуваченому захисника, якщо участь захисника є обов'язковою або якщо слідчий суддя, суд з огляду наприклад, на складність провадження, особу підозрюваного, обвинуваченого, вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника.

Волошина В.К. відзначає, що «забезпечення явки захисника на ранніх етапах досудового розслідування виступає процесуальною гарантією права не свідчити проти себе та основною гарантією недопущення поганого поведження, у тих випадках коли підозрюваний потрапляє у стресову ситуацію і вирішення якої передбачає вміння застосування положень кримінального законодавства. Будь-який виняток з реалізації цього права має бути чітко визначений, а його дія має бути суворо обмежена в часі. ЄСПЛ вказує на важливість запобігання свідченням проти себе та необхідні гарантії від жорстокого поведження. Забезпечення раннього доступу до адвоката є частиною процедурних гарантій, на які Суд особливо зважає при дослідженні того, чи застосована процедура унеможливила саму суть права не свідчити проти себе» [24, с. 250-251].

Варто зазначити, що порушення забезпечення права на захист як засади кримінального провадження, допущені загальними місцевими судами, можуть призвести до перегляду судового рішення ЄСПЛ. Так, у справі «Лучанінова проти України» від 09.06.2011 року [149] суд вказує на те, що для здійснення обвинуваченим свого права на захист йому зазвичай повинно бути забезпечено можливість отримати ефективну допомогу захисника з самого початку провадження. Аналогічне твердження міститься й у справах «Яременко проти України» від 12.06.2008 року [169], «Оджалан проти Туреччини» від 12.05.2005 року [155]. У згаданих рішеннях ЄСПЛ дійшов висновку, що було порушено п.3 (с) ст. 6 ЄКПЛ.

Не менш важливою умовою реалізації права на захист є гарантування його основних складових на всіх етапах кримінального провадження. Випадки, коли підозрюваному або обвинуваченому під час досудового розслідування не було призначено захисника за умов обов'язкової участі останнього, ставлять під сумнів належність і допустимість доказів, на яких ґрунтується обвинувальний акт прокурора, що може суттєво вплинути на законність та обґрунтованість судового розгляду. При цьому, як зазначив ЄСПЛ у справі «Камазінські проти Австрії», «призначення захисника у судовому провадженні у таких справах не може саме по собі відновити порушене право на захист. За необхідності захисника мають призначати офіційно. Просте призначення національними органами захисника не гарантує ефективну правову допомогу (п. 65 рішення)» [188].

Захисник, здійснюючи захист підозрюваного, обвинуваченого під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має право, серед іншого, подавати до суду заперечення щодо обрання та продовження запобіжного заходу, клопотання про зміну на більш м'який вид запобіжного заходу, апеляційну скаргу на ухвалу про обрання/продовження запобіжного заходу, а також складати заяви, скарги, процесуальні та інші документи правового характеру.

До початку розгляду слідчим суддею, судом клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, на нашу думку, з метою належної реалізації забезпечення права на захист, захисник повинен:

- впевнитися, що підозрюваний, обвинувачений законно та обґрунтовано набув такого статусу;

- отримати та детально вивчити клопотання та інші матеріали, якими обґрунтовується необхідність застосування саме тримання під вартою, перевірити правильність їх оформлення та дотримання строків подання;

- зібрати усі важливі документи та інші дані, які можуть бути використанні для доведення можливості обрання менш суворого запобіжного заходу, необґрунтованості застосування саме тримання під вартою, підготувати письмові заперечення щодо клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та надіслати їх стороні обвинувачення, слідчому судді чи суду;

- узгодити із підозрюваним, обвинуваченим питання щодо наявності свідків та можливості їх виклику слідчим суддею, судом під час розгляду клопотання про застосування тримання під вартою та ін.

Слушні поради надані у методичних рекомендаціях для адвокатів щодо здійснення захисту, гарантованого державою на судовому засіданні, під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу, а саме, що «захисник має висловити критичні міркування стосовно наявності підтверджених матеріалами справи доказів на обґрунтування підозри у причетності особи до вчинення кримінального правопорушення або пред'явлення йому обвинувачення, а також надати суду всі наявні доводи захисту відносно існування обставин, які позитивно характеризують особу, докази наявності в неї проблем із здоров'ям, тощо. За наявності відповідних підстав адвокат може надати суду письмове клопотання про обрання підозрюваному, обвинуваченому менш суворого запобіжного заходу» [82, с. 21].

У разі прийняття рішення про обрання до підозрюваного, обвинуваченого тримання під вартою без визначення розміру застави як альтернативного запобіжного заходу, захисник повинен перевірити, чи було дане рішення належним чином обґрунтоване слідчим суддею, судом. Якщо в ухвалі суду визначений розмір застави, то захисник зобов'язаний роз'яснити особі, її родичам чи близьким правові положення ст.ст. 182, 194 КПК.

Після ухвалення й оголошення судом рішення про обрання щодо особи тримання під вартою як запобіжного заходу, йому обов'язково вручається копія ухвали про застосування запобіжного заходу. Відповідно захисник повинен перевірити, чи це рішення належним чином обґрунтоване, мотивоване, чи наведені судом переконливі аргументи необхідності застосування саме тримання під вартою, неможливості застосування більш м'якого виду запобіжного заходу, чи визначена в ухвалі дата закінчення строку дії запобіжного заходу тощо. Також необхідно детально обговорити з підозрюваним, обвинуваченим усі деталі судового рішення, впевнитися, що особі зрозумілий його зміст та пояснити порядок його оскарження за необхідності. На практиці право на оскарження ухвали слідчого судді, суду про застосування запобіжного заходу є ефективним способом реалізації права на захист, який часто використовується стороною захисту. Закон надає підозрюваному, його захиснику можливість оскарження в апеляційному порядку як ухвали слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, так і про продовження строку тримання під вартою (ст. 309 КПК). В свою чергу, обвинувачений, його захисник також має право оскаржити в апеляційному порядку «ухвалу суду про обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою, про зміну іншого запобіжного заходу на запобіжний захід у виді тримання під вартою або про продовження строку тримання під вартою, постановлена під час судового провадження в суді першої інстанції до ухвалення судового рішення по суті» (ст. 331 КПК) [66].

Ще одним способом ефективної реалізації засади забезпечення права на захист є надана законом можливість підозрюваного, обвинуваченого, його захисника звертатися із клопотанням про зміну запобіжного заходу, в тому числі про скасування чи зміну додаткових обов'язків, передбачених частиною п'ятою статті 194 КПК та покладених на нього слідчим суддею, судом, чи про зміну способу їх виконання (ч. 1 ст. 201 КПК). Щоправда, з метою недопущення зловживання стороною захисту зазначеним правом, а також затягування провадження, законодавець обмежив частоту звернення з такими клопотаннями - тридцять днів з дня постановлення попередньої ухвали про застосування, зміну або відмову у зміні запобіжного заходу (ч. 5 ст. 201 КПК). Звісно це не виключає можливість подання та розгляду такого клопотання, у разі виникнення нових обставин, які не розглядалися слідчим суддею, судом.

Не зважаючи на законодавче закріплення такої гарантії кримінального провадження першочергово заради інтересів особи, яка потребує захисника, непоодинокими є випадки, коли забезпечення права на захист, у тому числі під час застосування щодо особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, порушується судом.

Так, у постанові ККС ВС від 22.11.2018 року у справі № 367/2029/17 суд вказав, що «...згідно з аудіозаписом судового засідання, який міститься на технічному носії фіксації судового провадження в суді апеляційної інстанції, суд не з'ясував причини неявки захисника в судове засідання, а заяви або клопотання адвоката про розгляд справи апеляційним судом без його участі в матеріалах кримінального провадження також відсутні, таким чином апеляційний розгляд відбувся без участі захисника. Наведене свідчить про те, що захисник був позбавлений можливості висловити доводи на підтримання своєї скарги та виступити в судових дебатах, у зв'язку із чим грубо порушено права сторони захисту...» [117].

ККС ВС у постанові від 19.04.2018 року у справі № 234/17471/16-к визначив, що на відповідній стадії провадження застосовуються, зокрема, передбачені ст. 324 КПК правові наслідки неявки в судове засідання захисника, участь якого є обов'язковою, зокрема, суд зобов'язаний вжити заходів для прибуття захисника та його участі у провадженні [116].

Тому, якщо судом не встановлено неповажність причини неприбуття захисника підозрюваного, обвинуваченого в судове засідання, якого повідомлено належним чином про день та час розгляду справи, залучення судом адвоката із Центру надання безоплатної правової допомоги, а не, наприклад, відкладення судового розгляду та вжиття заходів прибуття захисника до суду, є прямим порушенням такої галузевої засади кримінального провадження як забезпечення права на захист.

Судам слід мати на увазі позицію ЄСПЛ про те, що «призначення захисника саме по собі необов'язково означає дотримання вимог підпункту «с» п. 3 ст. 6 Конвенції, оскільки захиснику, призначеному з метою надання правової допомоги, можуть перешкоджати у виконанні його обов'язків або він може ухилятися від їх виконання («Іглін проти України», п. 67). Суд підкреслює, що підпункт «с» п. 3 ст. 6 Конвенції вимагає не просто «призначення» захисника, який би виступав від імені обвинуваченого, а того, щоб право на юридичну допомогу здійснювалось практично та ефективно, щоб забезпечити достатній захист («Артіко проти Італії», «Імбріюша проти Швейцарії»). Оцінити, чи було таке юридичне представництво практичним та ефективним, можна лише на основі конкретних обставин справи, розглядаючи процес в цілому («Куліковський проти Польщі»). В інших випадках, зважаючи на незалежність адвокатської діяльності від держави, здійснення захисту є по суті питанням підсудного та його захисника, незалежно від того, чи цей захисник був призначений у рамках надання правової допомоги, чи він фінансується у приватному порядку (рішення від 24.09.2002 р. у справі «Каскені проти

Сполученого Королівства», заява № 32771/96 [144], п. 39 та рішення у справі «Іглін проти України»)» [139].

Тому слід погодитися із думкою О. Кучинської про те, що «обов'язок слідчого, прокурора, слідчого судді, суду забезпечити підозрюваному, обвинуваченому право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника передбачає не тільки вжиття ними заходів щодо реалізації вільного вибору захисника та відмову від нього або його зміну тощо, а й обов'язок відповідного реагування на факти, які відверто вказують на некомпетентність та неефективність захисту, у тому числі і під час застосування щодо особи тримання під вартою. За наявності таких фактів відсутність адекватної реакції на них з боку посадових осіб правоохоронних та судових органів є порушенням підпункту «с» п. 3 ст. 6 Конвенції. Тому вживати заходів щодо припинення порушення права підозрюваного, обвинуваченого на ефективний захист зазначені посадові особи повинні як за клопотанням, так і з власної ініціативи» [70, с. 65].

Таким чином, вважаємо доцільним з метою ефективної реалізації засади забезпечення права на захист під час застосування до особи найсуворішого запобіжного заходу – тримання під вартою, закріпити у КПК відповідне положення, що вимагало б від слідчого судді, суду реагувати на випадки явної некомпетентності та неефективності захисту під час розгляду питання обрання або зміни цього запобіжного заходу. Пропонуємо доповнити ч. 3 ст. 193 КПК наступним реченням: *«Слідчий суддя, суд зобов'язаний вжити необхідних заходів для заміни захисника підозрюваного, обвинуваченого у випадку явної некомпетентності та неефективності захисту під час розгляду питання обрання або зміни запобіжного заходу у вигляді тримання особи під вартою».*

Згідно з п. 262 рішення ЄСПЛ від 21 квітня 2011 р. у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» «право кожного обвинуваченого у вчиненні злочину на ефективний захист, наданий захисником, є однією з основних ознак

справедливого судового розгляду» [154]. Також у п. 89 рішення ЄСПЛ від 13 лютого 2001 р. у справі «Кромбах проти Франції» [146] вказано, що «хоча право кожної особи, обвинувачуваної у вчиненні кримінального правопорушення, на ефективний захист адвокатом не є абсолютним, воно становить одну із головних підвалин справедливого судового розгляду». Це ж зазначив ЄСПЛ і у рішеннях у справах «Яременко проти України» [169], «Шабельник проти України» [165].

Волошина В.К., аналізуючи проблематику права на ефективний захист в світлі практики ЄСПЛ вказує, що:

« - право кожного обвинуваченого у вчиненні злочину на ефективний захист, наданий захисником, є однією з основних ознак справедливого судового розгляду;

- для здійснення обвинуваченим свого права на захист йому зазвичай повинно бути забезпечено можливість отримати ефективну допомогу захисника із самого початку провадження;

- просте призначення національними органами захисника не гарантує ефективну правову допомогу;

- призначення захисника саме по собі необов'язково означає дотримання вимог підпункту «с» п. 3 ст. 6 Конвенції, оскільки захиснику, призначеному з метою надання правової допомоги, можуть перешкоджати у виконанні його обов'язків або він може ухилятися від їх виконання;

- національні суди не повинні пасивно спостерігати за випадками неефективного юридичного представництва» [27, с. 227-228].

Порушення права на захист є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону і тягне визнання доказів недопустимими. Про це неодноразово зазначав і ЄСПЛ. У рішенні «Яременко проти України» у п. 90 ЄСПЛ як на підставу порушення п. 3 (с) ст. 6 Конвенції вказав на наступне: «Суд

зауважує: той факт, що кожен із двох інших захисників, які представляли заявника, бачив його лише один раз і тільки під час допиту і що до допиту ніхто з них із заявником не бачився, найімовірніше свідчить про символічний характер їхніх послуг. Суд вважає, що спосіб, у який захисника Х.О. усунули від участі у справі, та підстави, якими було пояснено це рішення, а також у зв'язку зі стверджуваною відсутністю юридичних підстав для такого заходу, викликають серйозні сумніви щодо справедливості всього провадження у цій справі. Суд бере до уваги й той факт, що пізніше захисникові Х.О. дозволили повернутися до участі у справі без будь-якого натяку на те, що стверджуваних підстав для його усунення вже не існує» [169].

Таким чином, неефективне здійснення захисником своїх завдань під час застосування такого суворого запобіжного заходу як тримання під вартою, може призвести до істотного порушення вимог КПК, адже «символічний характер надання правничих послуг» захисником, згідно практики ЄСПЛ тягне за собою скасування судового рішення.

Як ми зазначали, «бувають також випадки розгляду апеляційної скарги на ухвалу суду першої інстанції про обрання або продовження строку дії запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою без участі захисника обвинуваченого незважаючи на завчасно подане ним клопотання про відкладення слухання справи. У таких випадках суди зазначають, що неявка осіб, які були належним чином поінформовані про дату, час та місце апеляційного розгляду, не перешкоджає розгляду справи в суді апеляційної інстанції. Проте така позиція суду не узгоджується з усталеною практикою ЄСПЛ. Наприклад, у рішенні ЄСПЛ від 26.07.2018 р. у справі «Bartaia vs. Georgia» суд відзначив, що відмова суду в задоволенні клопотання адвоката про перенесення судового засідання у зв'язку з участю в іншому судовому засіданні є порушенням статті 6 вищезазначеної Конвенції [123]. ЄСПЛ у справах «Мефта та інші проти Франції» (п. 40 рішення від 26.07.2002 р.) [153], «Фам Хоанг проти Франції» (п. 39 рішення

від 25.09.1992 р.) [161] та «Максименко проти України» (п. 32 рішення від 20.12.2011 р.) [152] констатував, що гарантії забезпечення права на захист не припиняють своєї дії після закінчення провадження в суді першої інстанції. Забезпечення обвинуваченому у вчиненні злочину правничої допомоги є однією з гарантій, що здійснюється й у разі, коли інтереси правосуддя вимагають, щоб цій особі була надана така допомога. Реалізація положень кримінального процесуального закону про обов'язкову участь у кримінальному провадженні захисника є необхідною для здійснення захисту особи на усіх передбачених законом стадіях кримінального провадження» [7, с. 215].

Серед проблем порушення права на захист можна виділити також не направлення захиснику клопотання про продовження строку дії запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або його направлення з порушенням законодавчо визначених строків. У такому разі захисник може скористатися правом на відкладення судового засідання у зв'язку з необхідністю ознайомитися з клопотанням сторони обвинувачення. Проте КПК надає для цього нетривалий час, згідно ст. 184 «копія клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу, надається підозрюваному, обвинуваченому не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання». Тим не менше, ця гарантія не може бути порушена та судовий розгляд такого клопотання відкладається для надання захиснику часу для ознайомлення та підготовки до захисту.

Забезпечення права на захист порушується судом також у випадках, коли після обрання щодо обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою наступні судові засідання призначаються судом вкрай рідко по невідомих причинах та зводяться по суті лише до вирішення питання про продовження строку дії запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Більше того, відмовляючи у клопотанні захисника про зміну запобіжного заходу на більш м'який вид або за результатами розгляду заперечень захисника щодо

продовження тримання обвинуваченого під вартою, суд в ухвалах нерідко вказує, що неможливість застосування більш м'якого запобіжного заходу аніж тримання під вартою обумовлена тим, що докази по кримінальному провадженню ще не досліджені, потерпілі та свідки по справі не допитані, отже, перебуваючи на волі, обвинувачений може переховуватись від суду та незаконно впливати на свідків та потерпілих. Таким чином, продовжуючи застосування щодо обвинуваченого тримання під вартою у зв'язку з наявністю обставин, які продовжують існувати саме через пасивну поведінку суду щодо регулярності та продуктивності судових засідань, будь-які спроби захисника надати належну правову допомогу підзахисному – приречені, що й призводить до порушення, в тому числі, й права особи на захист [7, с. 216].

Використання правової допомоги захисника є одним із способів забезпечення права особи на захист, у тому числі й під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в умовах воєнного часу. Як ми вже акцентували увагу [9, с. 915], на даний час розгляд клопотань, пов'язаних із застосуванням запобіжних заходів, може здійснюватися без участі особи, якої вони стосуються, що регламентовано положеннями листа Верховного Суду № 1/0/2-22 від 03.03.2022 р. «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану», де зазначено, що «...ураховуючи об'єктивні обставини, як виняток, можна допускати розгляд клопотань щодо запобіжних заходів без участі підозрюваного, з належною мотивацією такої процедури розгляду» [74]. У такому випадку забезпечення права на захист може реалізовуватися шляхом безпосередньої присутності захисника в судовому засіданні замість особи, яка тримається під вартою та не може бути присутньою на судовому засіданні, щодо якої вирішуватиметься питання про продовження, зміну чи скасування цього запобіжного заходу.

Так, в ухвалі Ківерцівського районного суду Волинської області від 04.03.2022 р. по справі № 158/355/20 зазначено: «...У зв'язку з введенням на

території України воєнного стану та відсутністю технічної можливості дистанційного зв'язку з ДУ «Рівненський слідчий ізолятор» не вдалося забезпечити безпосередню участь обвинуваченого у судовому засіданні. Зважаючи на те, що у судовому засіданні присутній захисник обвинуваченого, суд вважає за можливе розглянути подану заяву (про зміну запобіжного заходу) без участі обвинуваченого, виходячи з наступного. Ст. 64 Конституції України передбачена можливість введення в Україні воєнного або надзвичайного стану. При цьому можуть встановлюватися певні обмеження прав і свобод людини з зазначенням строку дії цих обмежень. Згідно зі ст. 1 ЗУ «Про правовий режим воєнного стану», воєнний стан — це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки для державної незалежності України, її територіальної цілісності. 24.02.2022 р. відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України, ЗУ «Про правовий режим воєнного стану» Указом Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» постановлено ввести воєнний стан строком на 30 діб. Враховуючи викладене, положення ст. 2 КПК України, введений на даний час на території України воєнний стан та безпосередня присутність в судовому засіданні захисника обвинуваченого, який зобов'язаний діяти виключно в інтересах підзахисного відповідно до ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», суд дійшов висновку, що відсутність обвинуваченого в судовому засіданні не є перешкодою для розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу та не порушує права останнього» [84].

Як вже нами зазначалося, в разі оголошення повітряної тривоги всі без виключення судові засідання повинні бути відкладеними на іншу дату або призупиненими до моменту її закінчення. Натомість непроведення судового засідання під час оголошення повітряної тривоги у випадку завершення строку тримання під вартою передбачає звільнення обвинуваченого з-під варти, що спричинить існування ризиків, передбачених ч. 1 ст. 177 КПК [6, с. 328-329].

І такі випадки наявні в практиці. Так, слідчим суддею Печерського районного суду м. Києва клопотання про продовження строку запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою було повернуто особі, яка його подала. Своє рішення суд обґрунтував тим, що «натепер в Україні триває війна, по території України, зокрема міста Києва, наносяться ракетні удари, у тому числі по цивільних об'єктах, постійно оголошуються сигнали «повітряної тривоги», які тривають понад 5 годин, нині запроваджено графік відключень електроенергії в місті Києві у зв'язку з ушкодженнями енергосистем України, слідчий суддя вважає об'єктивно неможливим здійснення конвоювання підозрюваного ОСОБА_1 до приміщення суду та проведення судового засідання до закінчення строку дії попередньої ухвали слідчого судді (15.10.2022) за обставин, що склались, з урахуванням часу звернення детектива до суду з клопотанням. Водночас проведення судового засідання за відсутності самого підозрюваного призведе до порушення права на захист, яке не може бути обмежено навіть в умовах воєнного стану, та безумовного подальшого скасування судового рішення як постановленого з істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону» [198].

Ухвала Вищого антикорупційного суду від 11.03.2022 р. у справі № 991/6646/20 містить наступне цікаве твердження, яке прямо протилежне зазначеному вище: «...Суд вважає, що розгляд клопотання захисника обвинуваченого про скасування запобіжного заходу в умовах воєнного стану за відсутності сторін кримінального провадження, за умови, що обидві сторони мали можливість письмово висловити свої заперечення та думку щодо клопотання, не суперечитиме вимогам КПК та загальним засадам кримінального провадження. До того ж, це не призведе до обмеження прав і свобод людини і громадянина, обмеження яких згідно зі ст. 64 Конституції України заборонені навіть в умовах воєнного стану, а забезпечить оперативний і об'єктивний

судовий контроль в умовах воєнного стану на виконання завдань кримінального провадження» [191].

Серед проблем реалізації забезпечення права на захист можна виділити позбавлення можливості підозрюваного, обвинуваченого реалізувати своє право на захист у випадку закінчення строку дії ухвали суду про тримання під вартою та неможливості розгляду судом питання про продовження строку тримання під вартою, оскільки в такому випадку обраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається автоматично продовженим до вирішення відповідного питання судом (ч. 6 ст. 615 КПК України). Зазначена ситуація не залежить від бажання та волі підозрюваного, обвинуваченого, проте реалізувати свої законні права йому не видається можливим, втілення засади забезпечення права на захист зводиться фактично до нуля, адже ні сама особа, ні її захисник не можуть надати пояснення, докази щодо можливості застосувати більш м'який вид запобіжного заходу, здійснити інші процесуальні дії, направлені на зміну чи скасування тримання під вартою.

Варто згадати й про ст. 616 КПК України, якою передбачено право підозрюваного, обвинуваченого, який під час досудового розслідування або судового розгляду тримається під вартою, звернутися до прокурора з клопотанням про скасування цього запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період. При загальному порядку з клопотанням про зміну запобіжного заходу безпосередньо до суду можуть звернутися як підозрюваний, обвинувачений, так і його захисник. У цьому випадку захисник не вказаний як суб'єкт, який може звертатися з клопотанням про скасування запобіжного заходу. Тому такі нещодавні нововведення законодавця можуть свідчити про неналежну реалізацію засади забезпечення права на захист, адже особа, маючи законодавчо надане право на захист, може захищатися сама або користуватися правовою допомогою захисника. Вважаємо, що враховуючи положення ст. 46 КПК про те, що захисник

користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захиснику, з метою усунення протиріччя та перешкод реалізації права на захист під час застосування тримання під вартою, необхідно внести відповідні зміни до ст. 616 КПК та надати відповідне право і захиснику підозрюваного, обвинуваченого звернутися до прокурора із клопотанням про ініціювання перед слідчим суддею або судом питання про скасування цього запобіжного заходу для продовження та/або проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу. Оскільки таке клопотання вимагає по суті волевиявлення самого підозрюваного, обвинуваченого про це, тому необхідно в такому клопотанні обов'язково зазначати про його погодження з таким клопотанням.

Ще однією проблемою належної реалізації права на захист є те, що побутують випадки залишення судом без задоволення клопотання підозрюваного, обвинуваченого про відмову від захисника, що в результаті ставить під сумнів законність і обґрунтованість прийнятого в подальшому судового рішення. Відмовитись від захисника особа може в будь-який момент кримінального провадження, що передбачено п. 3 ч. 3 ст. 42 КПК України. У випадку, коли участь захисника є обов'язковою, проте підозрюваний, обвинувачений відмовляється від захисника, то захисник повинен бути залучений у порядку, передбаченому ст. 49 КПК, тобто для здійснення захисту за призначенням. Таким чином підозрюваний, обвинувачений без встановлення будь-яких обмежень та умов, керуючись власним волевиявленням, має право відмовитися від захисника або замінити його в будь-який момент кримінального провадження в усній або письмовій формі. Особа, яка відмовляється від захисника, не зобов'язана обґрунтовувати чи доводити суду наявність обставин,

які, на її думку, вказують на те, що захисник не здійснює належним чином захист та не виконує свої професійні обов'язки. Таку позицію висловив ККС ВС у постанові від 09.09.2021 р. у справі № 639/645/19 [114].

Можна визначити й інші порушення права на захист під час застосування до особи тримання під вартою:

- 1) обмеження права підозрюваного, обвинуваченого на конфіденційне побачення із захисником, у тому числі й через відсутність спеціально відведених приміщень для цього;
- 2) спроби фізичного або психологічного впливу на підозрюваного, обвинуваченого з метою схилення до відмови від захисника та отримання відомостей, що можуть бути використані на користь сторони обвинувачення;
- 3) неповідомлення особи про його право на захист тощо.

Щодо обов'язку перевіряти можливість застосування судом більш м'якого запобіжного заходу, ніж тримання під вартою, – у п. 51 рішення ЄСПЛ від 04.03.2010 року у справі «Шалімов проти України», суд визнає порушенням Конвенції обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, за умови якщо «...національні органи жодного разу не розглядали можливість обрання іншого запобіжного заходу, альтернативного тримання під вартою...» [167]. Тобто і самостійне ігнорування слідчим суддею, судом питання можливості застосування більш м'якого виду запобіжного заходу, і випадків коли захисник підозрюваного, обвинуваченого вказує на наявність обставин, які це передбачають, порушує реалізацію галузевої засади кримінального провадження - забезпечення права на захист.

Отже, створення перешкод з боку органів розслідування та суду для захисту особи, яка тримається під вартою, призводить до вагомих порушень прав та свобод такої особи, необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності та призначення несправедливого покарання, що в подальшому буде передумовою для скасування судового рішення. Усунення будь-яких

проблем, які можуть виникати під час реалізації забезпечення права на захист, сприятиме належному захисту прав та свобод особи, а також буде корисним для суспільства в цілому, оскільки воно буде убезпечено від вчинення кримінальних правопорушень шляхом виявлення та покарання дійсно винуватих осіб. Тому належна реалізація забезпечення права на захист, у тому числі під час застосування щодо особи тримання під вартою, сприяє досягненню завдань кримінального провадження та прийняття рішення, у законності та обґрунтованості якого не буде сумнівів.

2.6. Порядок реалізації засади публічності під час застосування до особи тримання під вартою

Ст. 25 КПК України закріплює принцип публічності, який реалізується в тому, що «прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила» [66].

Законодавець, розкриваючи нормативний зміст засади публічності у ст. 25 КПК України, розповсюдив вимоги цієї засади лише на діяльність слідчого та прокурора під час досудового розслідування. Проте таке розуміння засади публічності не охоплює всі аспекти його нормативного змісту. Суд як орган, що діє в інтересах та від імені держави, також є суб'єктом реалізації вимог засади публічності.

Публічність – це правова засада, згідно з якою органи досудового розслідування, публічний обвинувач і суд повинні на підставі наданих їм державою повноважень здійснити в офіційному порядку незалежно від позиції будь-яких суб'єктів всі процесуальні дії для досягнення мети кримінального провадження і задоволення таким чином загальносуспільних інтересів у сфері протидії злочинності [78, с. 16].

Повністю погоджуємося з визначенням, яке дає М.М. Почтовий, що «публічність – це нормативно закріплений принцип (засада) кримінального процесу, який має офіційний, державно-владний характер, наділений силою процесуального примусу та відзначається посадовою активністю й правовою ініціативністю під час реалізації встановлених законом повноважень, в т.ч. і дискреційних, спрямованих на захист й охорону прав і свобод учасників кримінального провадження та виконання завдань кримінального судочинства» [118, с. 106].

Принцип публічності у кримінальному провадженні виступає важливою гарантією захисту особи від прихованого чи таємного здійснення правосуддя, забезпечує відкритість і прозорість кримінального процесу та сприяє збереженню суспільної довіри до судових і правоохоронних органів. Реалізація цієї засади гарантує справедливий, неупереджений та законний судовий розгляд, а також прийняття рішень, що відповідають вимогам верховенства права. Водночас публічність як фундаментальний принцип спрямовує кримінально-процесуальну діяльність насамперед на забезпечення і захист суспільних інтересів, недопущення залишення вчиненого кримінального правопорушення без належного реагування та покарання винних осіб.

Як ми зазначали, «даний принцип тісно пов'язаний з публічним інтересом, тому він визначає відповідні державні органи ініціативними та активними учасниками кримінального провадження, позбавляє їх можливості ігнорування вчинених протиправних діянь, зобов'язує встановити винну особу.

Тобто, принцип публічності виражається у неможливості пасивної поведінки правоохоронних органів, у тому числі незалежно від бажання потерпілих чи інших зацікавлених осіб» [5, с. 529]. Тому цілком логічною є думка про те, що принцип публічності означає, що весь процес від початку до кінця проводиться в публічному інтересі, а не в інтересах приватних осіб, за винятком кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення (ст. 477 КПК).

Отже, передбачену діючим процесуальним законом регламентацію засади публічності вважаємо неповною, яка не враховує публічний характер діяльності таких суб'єктів державно-владних повноважень як суд та слідчий суддя, на яких також чиним процесуальним законом *ex officio* покладається обов'язок забезпечити розгляд та вирішення тих питань, які належать до їх повноважень. Вирішення зазначених питань повинно відбуватися звичайно лише в межах їх повноважень, з дотриманням вимог законності та справедливості, що в свою чергу забезпечить виконання завдань кримінального провадження, передбачених статтею 2 КПК. Саме тому ця прогалина вимагає негайного виправлення шляхом доповнення статті 25 КПК частиною 2 наступного змісту:

«2. Слідчий суддя, суд зобов'язані забезпечити законний, обґрунтований та справедливий розгляд та вирішення тих питань, що винесені на їх розгляд учасниками кримінального провадження та віднесені до їх повноважень цим Кодексом, для виконання завдань кримінального провадження».

У кримінально-процесуальній доктрині загальні ознаки публічності простежуються в тому, що «кримінальне провадження:

- а) здійснюється тільки державними органами і посадовими особами, уповноваженими кримінально-процесуальним законом;
- б) носить владний організуючий характер по застосуванню норм матеріального і процесуального права;
- в) носить офіційний характер, тобто виконується з обов'язку служби, що припускає не тільки процесуальні обов'язки, але й посадові;

г) для суб'єктів провадження наступає службова (дисциплінарна) відповідальність у випадках неналежного виконання своїх обов'язків тощо» [23, с. 514].

Вважаємо, що характерними ознаками засади публічності є:

- 1) нормативність;
- 2) офіційність та самостійність;
- 3) ініціювання, здійснення процесуальних дій та ухвалення рішень проводиться дізнавачем, слідчим, прокурором та судом;
- 4) здійснення процесуальних дій уповноваженими органами відбувається незалежно від позиції учасників кримінального провадження;
- 5) обов'язок документування всіх процесуальних дій;
- 6) направленість на захист прав, свобод та законних інтересів громадян.

Публічність характеризується офіційністю та самостійністю, її реалізація полягає в ініціюванні та здійсненні кримінальної процесуальної діяльності дізнавачем, слідчим, прокурором та судом, яка направлена на захист прав, свобод та законних інтересів осіб та виконання інших завдань кримінального провадження.

Як вже зазначалося раніше, засада публічності у кримінальному процесі виявляється по-перше, як здійснення кримінального провадження державними органами від імені держави, по-друге, як законна вимога до цих органів діяти в межах своїх повноважень на виконання поставлених завдань та за власною ініціативою, незалежно від інтересів, бажань та уподобань інших державних органів, окремих осіб тощо, по-третє, зацікавлені особи мають право звертатися до уповноважених державних органів за захистом своїх прав та інтересів, а останні зобов'язані вжити заходів для цього [10, с. 138].

Офіційність проявляється в тому, що всі дії правоохоронних органів, які є державними, здійснюються ними від імені держави, повинні базуватися на

чинному законодавстві. Посадові особи державних органів в першу чергу захищають суспільні інтереси.

Публічність виявляє себе також у тому, що прокурор, слідчий зобов'язані забезпечити під час кримінального провадження повагу до людської гідності (ст. 11 КПК), права та законні інтереси учасників кримінального провадження (статті 12-20 КПК). На них покладається обов'язок не тільки повідомити вказаних осіб про їх права, передбачені КПК, а й роз'яснити їх. Також ще одним проявом засади публічності є положення ч. 2 ст. 9 КПК України, згідно якої «прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень» [66].

Правовий зміст принципу публічності полягає у покладенні на державу обов'язку забезпечити активну, послідовну та належну діяльність її уповноважених органів і посадових осіб у сфері кримінального провадження. Відповідно до положень ч. 1 ст. 9 КПК України, прокурор, слідчий, керівник органу досудового розслідування та інші службові особи зобов'язані неухильно дотримуватися вимог КУ, КПК, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також інших нормативно-правових актів. Крім того, вони повинні здійснювати процесуальні дії та приймати процесуальні рішення у розумні строки (ч. 1 ст. 28 КПК), збирати докази у встановленому законом порядку (ч. 2 ст. 93 КПК), проводити відповідно до своєї компетенції слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, скласти обвинувальний акт і направляти його до суду (ст. 291 КПК), а також закривати кримінальне провадження за наявності для цього законних підстав (статті 283–284 КПК). До компетенції зазначених суб'єктів також належить звернення до

слідчого судді чи суду з клопотанням про застосування запобіжного заходу щодо підозрюваного чи обвинуваченого, що відображає активну роль держави у забезпеченні принципу публічності на всіх етапах кримінального провадження.

Вважаємо, що реалізація засади публічності під час застосування тримання під вартою полягає в тому, що публічна діяльність у сфері кримінального провадження повинна здійснюватися у формі, встановленій Конституцією і законами України в повній відповідності із правами людини, обмеження даних прав допускаються тільки на підставі закону й у передбачених ним межах.

Для забезпечення інтересів суспільства іноді доводиться вдаватися до певних обмежень прав і свобод особи. Зокрема, під час затримання та взяття особи під варту або при призначенні будь-якого іншого виду запобіжного заходу обмежують особисту свободу громадянина, винуватість якого ще не визнана судом. Привід свідка, потерпілого та обвинуваченого також обмежує свободу громадянина. Накладаючи арешт на майно обвинуваченого, обмежують право власності. З метою збирання доказів у кримінальній справі закон допускає можливість обмеження й інших конституційних прав особи під час проведення обшуків, тимчасового вилучення майна, тимчасового доступу до речей і документів тощо. Усі ці випадки є проявом реалізації засади публічності у кримінальному провадженні.

Реалізація засади публічності під час застосування щодо особи тримання під вартою проявляється через такі повноваження прокурора, як:

- 1) ініціювання обрання, продовження дії, зміни, скасування тримання під вартою шляхом підготовки відповідного клопотання, звернення з ним до слідчого судді, суду;
- 2) погодження клопотання слідчого про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою;
- 3) участь у судових засіданнях з розгляду клопотань про застосування тримання під вартою;

4) оскарження рішень про продовження строку тримання під вартою або відмову в його продовженні.

Як зазначає В.А. Завтур, «у рамках повноважень прокурора щодо забезпечення законності під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження на керівників органів прокуратури та галузевих підрозділів апаратів прокуратур усіх рівнів покладено обов'язок: здійснювати контроль за законністю застосування заходів забезпечення кримінального провадження; забезпечувати неухильне дотримання прав підозрюваного, у тому числі припинення обмежень, яких він зазнав у зв'язку із застосуванням запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, після закінчення дії відповідної ухвали суду або її скасування; проводити перевірки, результати яких розглядати на оперативних нарадах у кожному випадку погодження клопотань про продовження строків тримання підозрюваних під вартою, якщо це пов'язано з неналежним виконанням службових обов'язків; зберігати в матеріалах наглядового провадження матеріали, пов'язані із застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження та ін.» [40, с. 142].

Засада публічності знаходить свою реалізацію через застосування суб'єктами кримінального провадження норм кримінального процесуального права при виконанні ними своїх процесуальних функцій та повноважень. Під час обрання та продовження тримання під вартою принцип публічності реалізується також в тому, що така ініціатива походить від слідчого або прокурора, тобто від посадових осіб державних органів, які зобов'язані самостійно встановити обставини справи, оцінити та довести наявність ризиків невиконання покладених обов'язків на підозрюваного чи обвинуваченого, дослідити його соціальні зв'язки, репутацію, характеристику від знайомих, стан здоров'я, наявність власного житла, наявність постійного місця роботи або навчання, майновий стан, наявність судимостей, дотримання підозрюваним, обвинуваченим умов застосованих запобіжних заходів, якщо вони застосовувалися до нього раніше,

наявність повідомлення особі про підозру у вчиненні іншого кримінального правопорушення, розмір майнової шкоди, у завданні якої підозрюється, обвинувачується особа, або розмір доходу, в отриманні якого внаслідок вчинення кримінального правопорушення підозрюється, обвинувачується особа, ризик продовження чи повторення протиправної поведінки, зокрема ризик летальності, що його створює підозрюваний, обвинувачений, у тому числі у зв'язку з його доступом до зброї, тощо. Саме доведення необхідності обрання, продовження тримання під вартою покладається на сторону обвинувачення.

Прояв принципу публічності простежується також у процедурі прийняття слідчим суддею чи судом рішень щодо застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, оскільки така процесуальна дія здійснюється незалежно від згоди інших учасників кримінального провадження.

Загальною першопричиною для застосування щодо особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є заподіяння шкоди інтересам суспільства чи держави, тому першочерговим буде відстоювання саме публічних інтересів, що є прерогативою засади публічності. Застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою сприяє загалом реалізації засади публічності через забезпечення дієвості кримінального провадження, оскільки досягнення мети застосування цього запобіжного заходу, призведе до забезпечення можливості виконання завдань кримінального провадження, тим самим дозволить слідчому, прокурору вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила.

Реалізація публічності під час зміни запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на більш м'який вид полягає у обов'язку наведення переконливих, обґрунтованих аргументів необхідності такої зміни, їх підтвердження вагомими доказами, якщо така ініціатива виходить від сторони обвинувачення.

Вирішуючи питання про обрання, продовження, зміну або скасування запобіжного заходу у формі тримання під вартою, слідчий суддя чи суд

зобов'язаний у кожному окремому випадку надати мотивовану оцінку обґрунтованості повідомлення про підозру, а також наявності чи відсутності ризиків, які можуть свідчити про можливість невиконання підозрюваним або обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків. У разі продовження строку тримання під вартою суд зобов'язаний перевірити, чи не зменшився раніше встановлений ризик або чи не виникли нові обставини, що виправдовують подальше застосування такого запобіжного заходу. Такий порядок розгляду клопотань забезпечує реалізацію засади публічності в її процесуальному вимірі, гарантує об'єктивність судового контролю та узгоджує діяльність суду з вимогами принципів законності, пропорційності та справедливості.

Цей висновок знаходить підтвердження і у змісті статті 196 КПК, яка зокрема передбачає, що в ухвалі про застосування запобіжного заходу слідчий суддя, суд повинні зазначити зокрема відомості про: обставини, які свідчать про існування ризиків, передбачених статтею 177 КПК; обставини, які свідчать про недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризикам, передбаченим статтею 177 КПК; а також посилання на докази, які обґрунтовують ці обставини.

У випадку закінчення строку дії ухвали слідчого судді про тримання під вартою підозрюваного, в силу дії засади публічності, прокурор або слідчий за погодженням з прокурором не пізніше ніж за п'ять днів до закінчення дії попередньої ухвали про тримання під вартою повинні подати клопотання про продовження строку тримання під вартою, якщо заявлений ризик не зменшився або з'явилися нові ризики, які виправдовують тримання особи під вартою та існують відповідні обставини, які перешкоджають завершенню досудового розслідування до закінчення дії попередньої ухвали про тримання під вартою.

У свою чергу, слідчий суддя зобов'язаний розглянути клопотання про продовження строку тримання під вартою до закінчення строку дії попередньої

ухвали згідно з правилами, передбаченими для розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу.

В.К. Волошина зауважує, що «з публічним характером кримінально-процесуальної діяльності пов'язаний ряд обов'язків, які лежать на громадянах і посадових особах. Так, закон зобов'язує всіх громадян робити всіляке сприяння кримінальному судочинству (виклик на допит є для будь-якої особи обов'язковим і його неявка тягне застосування примусових заходів; всі установи, підприємства, організації, посадові особи і громадяни повинні виконувати вимоги, доручення і запити слідчого, органу дізнання)» [23, с. 515]. Таку саму думку можна висловити і про обов'язок осіб як свідків, яких має право заслухати слідчий суддя, суд для вирішення питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Реалізується засада публічності і через передбачене ч. 3 ст. 187 КПК України право слідчого судді, суду постановити «ухвалу про привід підозрюваного, обвинуваченого, якщо він не з'явився для розгляду клопотання щодо обрання запобіжного заходу у вигляді застави, домашнього арешту чи тримання під вартою, або ухвалу про дозвіл на його затримання з метою приводу, якщо ухвала про привід не була виконана» [66]. Тобто, з власної ініціативи, незалежно від позиції будь-якого учасника кримінального провадження, з метою забезпечення прав та інтересів громадян слідчий суддя, суд може скористатися таким правом. Зазначене стосується також прокурора та слідчого, які мають право звернутися із клопотанням про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, що передбачено ч. 1 ст. 188 КПК України.

Засада публічності особливо розкривається через співвідношення приватного та публічного інтересу щодо досягнення мети кримінального провадження. Захист приватних інтересів одних осіб не має перешкоджати охороні прав і свобод інших. Тобто, накладені правообмеження у вигляді

тримання особи під вартою мають враховувати інтереси як слідства, так і особи, щодо якої обирається такий вид запобіжного заходу. Тому належна реалізація засади публічності під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою здійснюється в двох аспектах:

1) з точки зору потерпілого від кримінального правопорушення, адже органи досудового розслідування, обвинувачення та суд повинні охороняти його права та інтереси, сприяти належному розслідуванню, встановленню винних осіб та прийняття законного рішення.

2) з точки зору підозрюваного, обвинуваченого, оскільки реалізація даної засади не повинна порушувати прав, свобод та інтересів цієї особи.

Варто також згадати про нещодавні законодавчі зміни ст. 7 КПК країни, яку доповнено п. 3, у якому вказано: «Зміст та форма кримінального провадження в умовах воєнного стану повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, зазначеним у частині першій цієї статті, з урахуванням особливостей здійснення кримінального провадження, визначених розділом IX¹ (Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану) цього Кодексу» [66].

Чітко простежити реалізацію засади публічності під час продовження дії тримання під вартою можна й з надання нових повноважень керівнику органу прокуратури. Так, згідно ч. 2 ст. 615 КПК України «строк дії ухвали слідчого судді про тримання під вартою чи постанови керівника органу прокуратури про тримання під вартою, прийнятої відповідно до вимог та з урахуванням обставин, передбачених цією статтею, може бути продовжений до одного місяця керівником відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором» [66].

Проявляється публічність і у виключному праві суду вирішувати питання про продовження строку тримання під вартою у разі закінчення строку дії ухвали

суду про тримання під вартою та неможливості розгляду судом питання про його продовження, що регулюється ч. 6 ст. 615 КПК України.

В абзаці 2 ч. 1 ст. 616 КПК України закріплено, що «за результатами розгляду клопотання, передбаченого абзацом 1 цієї частини, прокурор має право звернутися до слідчого судді або суду, який розглядає кримінальне провадження, з клопотанням про скасування цій особі запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період»). Тобто прокурор має право, а не зобов'язаний звернутися до слідчого судді або суду з клопотанням про скасування запобіжного заходу, що відображає своєрідний владний характер та можливість суб'єктивно вирішувати про необхідність звернення з відповідним клопотанням незалежно від бажання підозрюваного, обвинуваченого, який під час досудового розслідування або судового розгляду тримається під вартою, про скасування його тримання під вартою. Зазначене вказує на реалізацію засади публічності під час вирішення питання про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Отже, принцип публічності як одна з фундаментальних засад кримінального провадження забезпечує оптимальний баланс між інтересами суспільства, потерпілого та обвинуваченого, оскільки передбачає публічний, ініціативний характер діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду. В основу засади публічності законодавцем перш за все закладався обов'язок держави здійснювати функцію охорони правопорядку. Реалізація засади публічності, зокрема під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, можлива лише за умови ефективного виконання завдань кримінального провадження, передбачених законом. Водночас досягнення основної мети кримінального процесу – безумовної охорони прав, свобод і законних інтересів особи – можливе саме завдяки наявності публічних засад у структурі процесуальної діяльності, які забезпечують узгодження державних і приватних інтересів у сфері правосуддя.

РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ГАЛУЗЕВИХ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ДО ОСОБИ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ

3.1. Належне обґрунтування необхідності тримання під вартою та забезпечення реалізації галузевих засад при застосуванні до особи тримання під вартою

Тримання під вартою є найсуворішим запобіжним заходом у кримінальному провадженні, що безпосередньо обмежує фундаментальні права людини, передусім право на свободу. Згідно з КУ та міжнародними стандартами, втручання в особисту свободу має бути винятковим заходом і застосовуватися лише за наявності переконливого, належно обґрунтованого рішення суду. Неналежне обґрунтування тримання під вартою призводить до зловживань, довільних арештів і порушень прав людини, що несумісне з європейським вектором розвитку України. Саме тому питання належного обґрунтування цього запобіжного заходу у світлі забезпечення реалізації галузевих засад при його застосуванні є надзвичайно актуальним і потребує глибокого аналізу як на теоретичному, так і на практичному рівні.

Обґрунтування необхідності застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою передбачає доведення об'єктивних підстав для такого рішення: наявності ризиків втечі підозрюваного, впливу на свідків, знищення доказів або продовження злочинної діяльності, тощо. Суд має не лише формально перераховувати ризики, передбачені статтею 177 КПК України, а й надавати конкретні докази, що підтверджують їх реальність. Так ЄСПЛ у справі «Ігнатов проти України» (15.12.2016 р.) вказав: «Ризики, що обвинувачений може перешкоджати провадженню у справі, не можна розглядати абстрактно, вони

мають підтверджуватись фактичними доказами. Небезпека того, що обвинувачений може переховуватися від слідства, не може оцінюватись виключно з огляду на тяжкість потенціального покарання» [140].

Проблематика обґрунтування необхідності тримання особи під вартою безпосередньо пов'язана із стандартами доказування у кримінальному провадженні. Існують досить різноманітні підходи до самого визначення даного поняття. Так О. Баулін, зазначає, що «стандарт доказування – це рівень переконливості доказів, достатній для прийняття судом процесуального рішення на відповідному етапі кримінального провадження, при цьому він акцентує увагу на те, що рівні переконливості, мають змінюватися залежно від стадії процесу: на досудовому етапі допускається нижчий поріг, ніж при ухваленні підсумкового рішення» [13, с. 77].

Інші науковці визначають, що «стандарт доказування – це встановлений законом або судовою практикою ступінь переконання уповноваженого суб'єкта в істинності факту, який він вважає доведеним, зазначаючи, що ступінь переконання, який є ключовим, ґрунтується виключно на доказах» [35, с. 18].

Як зазначив Верховний Суд у Постанові від 7 червня 2022 року у справі № 910/15998/20, «під стандартом доказування слід розуміти ступінь достовірності наданих стороною доказів, за яких суд має визнати тягар доведення знятим, а фактичну обставину – доведеною. Тобто, мається на увазі достатній рівень допустимих сумнівів, при якому тягар доведення вважається виконаним» [110].

Як зазначає Сокалюк В.П., «у сучасній науковій літературі, крім внутрішнього переконання, який спірно вважати окремим стандартом доказування, можна виділити наступні стандарти доказування: 1) «поза розумним сумнівом» («beyond a reasonable doubt»); 2) «обґрунтована підозра» («reasonable suspicion»); 3) «достатня підстава» або «ймовірна причина» («sufficient reason» or «probable cause»); 4) «переконання за більшої вірогідності»

(«conviction with greater probability»); 5) «вагоме (тверде) переконання» («strong conviction»); 6) «зрозумілі (ясні, чіткі) та переконливі докази» («clear and convincing evidence»); 7) «перевага доказів» («preponderance of the evidence»); 8) «баланс імовірностей» («balance of probabilities»); 9) «розумний ступень достовірності» («reasonable degree of credibility») [180, с. 185].

При цьому, судова практика також дає відповідь на питання того, які стандарти доказування існують. Верховний Суд у своїх постановках підкреслює, що на сьогодні у праві існують три основні стандарти доказування:

- 1) «баланс імовірностей» або ж «перевага доказів»;
- 2) «наявність чітких і переконливих доказів»
- 3) «поза розумним сумнівом» [109].

Проте, варто зауважити що цей перелік не є вичерпним, оскільки на основі цих головних стандартів формуються похідні, такі як стандарт «обґрунтована підозра», «достатня підстава» та стандарт «вагоме переконання».

Стандарти доказування є ключовою категорією, що визначає рівень доказової бази, необхідної для прийняття будь-якого процесуального рішення. Залежно від того, яке рішення необхідно прийняти стандарт доказування змінюється, пояснюється це, знову ж таки, різними вимогами законодавця до сукупності необхідних доказів, щодо прийняття різних за суттю рішень.

Оскільки тримання особи під вартою є найсуворішим запобіжним заходом у кримінальному провадженні, що безпосередньо обмежує право на свободу, гарантоване як національним законодавством, так і міжнародними стандартами прав людини, питання обґрунтованості такого заходу потребує особливої уваги з боку судових органів, а стандарти доказування, на яких базується рішення про застосування тримання під вартою, мають відповідати принципам правової держави та практиці ЄСПЛ.

З огляду на серйозність такого запобіжного заходу як тримання під вартою, неодноразово поставало питання про те, яким стандартом доказування має

керуватися суд приймаючи таке рішення. Звертаючи увагу на те, що ЄСПЛ в своїх рішеннях, зазвичай, посилається лише на два сформульовані стандарти: «обґрунтована підозра» та «поза розумним сумнівом», досить довго панувала думка, що при обранні запобіжного заходу суд має керуватися саме стандартом доказування «обґрунтована підозра».

У 1990 році Європейський суд з прав людини вперше сформулював поняття стандарту доказування «обґрунтована підозра» у справі «Фокс, Кемпбелл та Гартлі проти Сполученого Королівства». Згідно з позицією Суду, під «обґрунтованою підозрою» слід розуміти наявність таких фактів або відомостей, які могли б переконати об'єктивного і неупередженого спостерігача в тому, що особа могла бути причетною до вчинення кримінального правопорушення [163].

Здебільшого ЄСПЛ використовує даний стандарт в обґрунтування своїх позицій по скаргах щодо проміжних рішень. Проте, з часом сформувалася практика, де у справах, в яких заявники оскаржували застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, ЄСПЛ почав наголошувати на змінному, динамічному характері стандарту «обґрунтованої підозри».

Відповідно до частини 3 статті 5 Конвенції, наявність такої підозри є обов'язковою умовою (*conditio sine qua non*) для законного тримання особи під вартою. Проте з плином часу лише цього вже недостатньо. У подальшому ЄСПЛ перевіряє, чи встановили національні суди існування інших переконливих і достатніх обставин, які виправдовують продовження застосування запобіжного заходу, а також чи діяли органи влади з належною ретельністю в межах кримінального провадження. До таких обставин можуть належати: ризик втечі особи, ймовірність впливу на свідків або фальсифікації доказів, небезпека змови з іншими особами, а також ризик вчинення нового злочину.

Тобто, логічним буде припустити, що з часом ЄСПЛ почав повертати свою практику в напрямок появи так званого нового стандарту – «достатня підстава», прямо про це не зазначаючи. Наприклад, у справі *Cviková v. Slovakia* (заява

№ 12711/21), ЄСПЛ розглядав питання тримання під вартою судді, підозрюваної в корупції, та зосередив увагу на стандартах доказування, необхідних для обґрунтування такого тримання. Суд підкреслив, що «для продовження тримання під вартою необхідно надавати *«відповідні та достатні»* підстави, які мають бути підтверджені *«конкретними фактами»*. Загальні посилання на тяжкість злочину або припущення про можливість перешкодження слідству не є достатніми. Суд зазначив, що *«продовження тримання під вартою може бути виправдане лише за наявності реальних ознак справжньої потреби суспільного інтересу, яка переважає право особи на свободу»* [124].

На жаль, національна судова практика не завжди йде таким шляхом, до прикладу, в ухвалі слідчого судді Бродівського районного суду Львівської області по справі № 439/176/24 [200] зазначено, що підставою для застосування запобіжного заходу відносно ОСОБА_5 є наявність ризиків, передбачених пунктом 1 частини 1 статті 177 Кримінального процесуального кодексу України. А саме: ризик, що підозрюваний може переховуватися від органів досудового розслідування. Позаяк ОСОБА_5 підозрюється у вчиненні тяжкого злочину. Відтак, у випадку визнання винним ОСОБА_5 у скоєнні даного злочину, йому загрожує покарання у виді позбавлення волі на строк від шести до десяти років.

Також слідчий суддя зважає на те, що у кримінальному провадженні свідки, а також експерти, залишаються недопитаними судом. Відтак, намагаючись уникнути можливого покарання, слідчий суддя вважає, що є обґрунтовані підстави вважати, що підозрюваний може незаконно впливати (чинити тиск) на свідків та експертів, які ще судом не допитані на стадії судового провадження. Такі дії підозрюваний може вчиняти власними діями, так за допомогою третіх осіб. Отже, по суті суддя на навів достатніх підстав для обрання до підозрюваного тримання під вартою, а констатував лише тяжкість вчинення злочину та навів лише припущення про можливі негативну поведінку останнього, не навівши ніяких про це доказів.

Достатня підстава – це сукупність фактів та обставин, встановлених за допомогою доказів, які дозволяють об'єктивному спостерігачу встановити, що саме конкретна особа вчинила чи планує вчинити кримінальне правопорушення або планує приховати сліди вчиненого діяння, і як наслідок її тримання під вартою є єдиним шляхом запобігання цьому.

Стандарт доказування «достатня підстава» є універсальним критерієм, який застосовується у найрізноманітніших процесуальних ситуаціях у кримінальному провадженні. Він вимагає наявності переконливих доказів або аргументів, що дають змогу суду або слідчому судді ухвалити відповідне рішення, не порушуючи прав людини.

Стандарт доказування «достатня підстава» у кримінальному процесі України є одним із ключових інструментів прийняття процесуальних рішень, що істотно обмежують права людини. Як слушно зазначають М.А. Погорецький та О.А. Міцкан, його виконання визначається «на основі здорового глузду та при фактичному аналізі всієї сукупності фактів та обставин в їх цілісності уповноваженими суб'єктами з використанням спеціальних знань та досвіду» [102, с. 39]. Цей стандарт займає проміжне положення між «обґрунтованою підозрою» (ч. 1 ст. 177 КПК України) та «поза розумним сумнівом», будучи більш вимогливим за перший, але не таким високим, як останній.

Відповідно до ст. 177 КПК, для застосування запобіжного заходу необхідною підставою є наявність обґрунтованої підозри та існування конкретних ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України, та які підтверджують доцільність обмеження особи в її правах. Також КПК передбачає конкретні умови застосування такого виняткового запобіжного заходу як тримання під вартою (ст. 176, 183 КПК).

Вимога стандарту «достатні підстави» означає, що сторона обвинувачення має надати конкретні й перевірювані факти, а не загальні припущення. ЄСПЛ у

справах *Харченко проти України* (2011)[164], *Єлов проти України* (2008) [137], *Idalov v. Russia* (2012) [125] неодноразово критикував державу за формальні посилання на «тяжкість злочину» чи «можливість ухилення» без підтвердження конкретними доказами.

Отже, самої обґрунтованої підозри у вчиненні злочину недостатньо для тримання під вартою. Сторона обвинувачення повинна навести фактичні дані, які доводять наявність конкретних ризиків, передбачених ч. 1 ст. 177 КПК України, а саме:

1) фактичні дані, що підтверджують ризик ухилення від суду чи слідства: відсутність постійного місця проживання; відсутність стабільної роботи чи сімейних зв'язків; спроби залишити територію України; попередні випадки ухилення від органів слідства або суду; наявність закордонного паспорта чи віз, які можуть полегшити втечу;

2) фактичні дані, що підтверджують ризик незаконного впливу на свідків, потерпілого, інших учасників: погрози на адресу свідків чи потерпілих (зафіксовані в заявах, протоколах); спроби встановлення контактів для зміни показань; свідчення про залежність потерпілого чи свідків від обвинуваченого (матеріальну, службову, сімейну тощо);

3) фактичні дані про ризик знищення чи спотворення доказів: доступ підозрюваного до документів, носіїв інформації, які ще не вилучені; спроби приховати або знищити речові докази (записи камер, документи, зброю); свідчення про домовленості з іншими особами щодо узгодження неправдивих версій;

4) фактичні дані про ризик вчинення нового злочину: судимості, особливо за аналогічні злочини; перебування на обліку як особи, схильної до правопорушень; дані оперативно-розшукових заходів, що свідчать про наміри продовжити злочинну діяльність.

Особливість «достатніх підстав» полягає у їхній гнучкій природі. Як наголошують М.А. Погорецький та О.А. Міцкан, «вимоги до ступеня імовірності можуть варіюватися залежно від того, наскільки негативно відповідне процесуальне рішення вплине на права особи» [102, с. 39]. Це означає, що у випадку застосування найсуворішого запобіжного заходу – тримання під вартою – рівень доказової переконаності має бути максимально високим на стадії досудового розслідування.

На сьогодні ЄСПЛ використовує аналогічну категорію – «відповідні і достатні підстави» (relevant and sufficient reasons). У низці справ Суд констатував, що самої лише обґрунтованої підозри з плином часу недостатньо для тримання особи під вартою. Так, у справі «Makarenko v. Ukraine» (2018) Суд зазначив: «продовження ув'язнення має ґрунтуватися на наявності додаткових підстав, серед яких – ризик переховування, тиск на свідків, спотворення доказів чи вчинення нового злочину» [151]. Отже, «достатні підстави» у світлі практики ЄСПЛ мають оцінюватися динамічно, а суди зобов'язані наводити переконливі аргументи, чому саме обмеження свободи є виправданим.

Таким чином, стандарт доказування «достатня підстава» при вирішенні питання про тримання під вартою виступає важливою гарантією недопущення свавільного обмеження свободи. Він вимагає від суду поглибленої оцінки доказів і ризиків, а не формального посилення на наявність підозри. Застосування цього стандарту забезпечує баланс між інтересами правосуддя та правами людини, відповідає принципу верховенства права та сприяє імплементації європейських стандартів у національне кримінальне провадження. Недотримання стандартів доказування може призвести до порушення прав людини та зниження довіри до судової системи.

Серед основних проблем обґрунтування тримання під вартою, які тягнуть порушення тих чи інших галузевих засад кримінального провадження, варто виділити наступні: 1) формальний підхід до обґрунтування ризиків; 2) відсутність

індивідуалізації підходу обрання такого заходу; 3) недостатня мотивація рішень щодо продовження тримання під вартою; 4) порушення принципу розумності строків.

Однією з найбільш стійких проблем у практиці застосування запобіжних заходів в Україні залишається формальний підхід до обґрунтування ризиків при обранні тримання під вартою. Йдеться про поверхнєве, шаблонне і бездоказове викладення причин, якими сторони обвинувачення чи суд обґрунтовують необхідність обмеження свободи особи. Такий підхід не лише суперечить принципу змагальності, а й підриває стандарти правової держави – зокрема, обґрунтованість рішень, пропорційність втручання у права та дотримання права на справедливий суд.

На практиці це проявляється, передусім, у використанні стандартних формулювань, позбавлених конкретики. Наприклад, у судовій ухвалі можна побачити фразу: «існує ризик того, що підозрюваний може ухилитися від слідства, впливати на свідків або вчинити інший злочин». При цьому не подається жодних фактів чи доказів, що ці ризики дійсно мають місце в конкретній справі. Це пряме порушення вимог КПК, який покладає на обвинувачення обов'язок доводити такі ризики. Ще гірше, коли тяжкість інкримінованого злочину сама по собі вважається достатньою підставою для тримання під вартою. Це прямо суперечить практиці ЄСПЛ, яка вказує, що «тяжкість злочину не може бути єдиною підставою для тримання під вартою, а саме обґрунтування є ключовим елементом законності тримання особи під вартою» [164].

Ігноруються важливі обставини, які могли б свідчити про відсутність потреби в ізоляції особи: наявність постійного місця проживання, сімейні та соціальні зв'язки, попередня несудимість, стан здоров'я, поведінка до та після правопорушення. Часто суд, обираючи тримання під вартою, взагалі не розглядає

можливість застосування менш суворих заходів (застава, домашній арешт, особисте зобов'язання), чим порушує вимоги статей 177–178 КПК України.

На нашу думку, така ситуація є наслідком системного ряду причин. Передусім – перевантаженість суддів, що штовхає їх до шаблонності у прийнятті рішень. До цього додається низький рівень мотивації або підготовки сторін провадження: прокурори часто не надають реальних доказів ризиків, а адвокати обмежуються загальними зауваженнями. Окрім того, в Україні досі зберігається небезпечна традиція «краще перестрахуватись» – тобто обрати тримання під вартою навіть тоді, коли воно не є обґрунтованим. А судовий контроль за дотриманням принципів необхідності та пропорційності залишається доволі слабким.

Вихід із цієї ситуації можливий лише за умови системного зміни мислення – і суддів, і сторін провадження. Потрібен реальний, а не формальний судовий контроль, вища правосвідомість, а також суворе дотримання норм КПК і стандартів ЄСПЛ. Тримання під вартою має бути не звичним вибором, а винятком. І тільки тоді, коли кожен ризик буде обґрунтований конкретними доказами, можна говорити про справедливість і законність такого рішення.

Також існує проблема забезпечення індивідуалізації підходу при обранні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Попри пряму вимогу статті 178 КПК України враховувати всі обставини конкретної справи та особистість підозрюваного або обвинуваченого при обранні запобіжного заходу, в реальній практиці цей принцип часто ігнорується. Індивідуалізація, яка мала б бути основою справедливого рішення, дедалі частіше залишається лише на папері, а в судових рішеннях домінує шаблонність і поверховість.

Один із найпоширеніших проявів проблеми – це ігнорування особистих характеристик підозрюваного. Вік, стан здоров'я, наявність непрацездатних утриманців, сімейний стан, вагітність, статус інваліда – усе це дуже рідко враховується при ухваленні рішення. Є випадки, коли тримання під вартою

застосовувалося до важкохворих людей або самотніх осіб похилого віку без належного аналізу обґрунтованості такого заходу.

Не менш проблематичним є ігнорування поведінки особи до або після вчинення злочину. Добровільна явка, визнання вини, щире співробітництво зі слідством мали б знижувати ризики, однак у більшості випадків ці факти залишаються поза увагою суду. Застосування запобіжного заходу відбувається за інерцією, без спроби глибше проаналізувати конкретну ситуацію.

Особливо тривожно виглядає практика, коли однаковий підхід застосовується до осіб із абсолютно різними процесуальними ризиками. Люди без судимостей, із постійною роботою і місцем проживання, які не чинили спротиву розслідуванню, отримують ті самі запобіжні заходи, що й рецидивісти або підозрювані, які вже ухилялись від слідства. Це суперечить логіці справедливого правосуддя і принципу пропорційності.

Часто суди взагалі не аналізують, чи можуть менш суворі запобіжні заходи – такі як застава, домашній арешт або особисте зобов'язання – забезпечити досягнення мети кримінального провадження. Частина 1 статті 183 КПК прямо зобов'язує обґрунтовувати необхідність саме тримання під вартою, але ця норма не завжди дотримується.

Так, наприклад в ухвалі Лозівського міськрайонного суду Харківської області від 04.07.2024 року [196] з цього приводу зазначено лише наступне: «А відтак, розглядаючи можливість альтернативних запобіжних заходів, з урахуванням вищенаведених ознак, суд вважає їх такими, що не здатні забезпечити належну процесуальну поведінку обвинуваченого, тобто застосування більш м'яких запобіжних заходів на даний час неможливе, ризики, які виправдовують тримання особи під вартою, не зменшилися».

Відсутність індивідуалізованого підходу має серйозні наслідки: свавільне обмеження свободи, що порушує статтю 29 КУ та статтю 5 Європейської конвенції з прав людини. Європейський суд з прав людини неодноразово звертав

на це увагу. Так у справі «Ілляшенко проти України» (2021) ЄСПЛ вказав, що «національні суди не врахували стан здоров'я підозрюваного» [142]; у справі «Харченко проти України» (2011) ЄСПЛ підкреслив, що «національні суди аналогічно не врахували стан здоров'я підозрюваного та не забезпечили належного лікування під час тримання під вартою» [164]. Ці рішення демонструють системну проблему: судова практика втрачає персоналізований підхід і замінює його формалізованими рішеннями. Як наслідок підозрюваний сприймається не як особа зі своїми життєвими обставинами, а як формальний носій певної статті КК України.

Індивідуалізація має бути не просто нормою закону, а живим принципом судової діяльності. Її відсутність знецінює саму ідею справедливого судочинства. Адже кожна людина – це не просто «фігурант справи», а особистість, до якої мають застосовуватись обґрунтовані, зважені та справедливі рішення.

Отже, вважаємо доцільним запропонувати законодавчо закріпити у КПК вимогу про обов'язкове вказування конкретних фактичних обставин для кожного ризику, а не посилення на загальні формулювання та положення КПК. Для цього пропонуємо п. 2 частини 1 статті 196 КПК викласти у наступній редакції: *«2) конкретні фактичні обставини, які свідчать про існування ризиків, передбачених статтею 177 цього Кодексу».*

Одна з найгостріших проблем у сфері застосування тримання під вартою – формальне продовження строків тримання під вартою без належної аргументації. Суд, ухвалюючи таке рішення, має керуватися не лише формальним посиланням на норму закону, а й оцінювати, чи збереглися ті ризики, що стали підставою для початкового обмеження свободи. Проте на практиці подібний аналіз часто відсутній. Хоча стаття 199 КПК України прямо зобов'язує суд оцінити наявність актуальних ризиків при кожному продовженні строку тримання під вартою, ця вимога нерідко ігнорується або підмінюється шаблонними фразами. Відтак

порушується принцип обґрунтованості обмеження прав людини, закріплений як в українському законодавстві, так і в міжнародних стандартах.

Типовим проявом проблеми є механічне повторення доводів сторони обвинувачення без оцінки нових або змінених обставин. У багатьох випадках прокурор не доводить, що ризики перешкоджання слідству чи втечі не зникли, а суд автоматично приймає його позицію. Формулювання на кшталт «ризики не зникли та залишаються актуальними» не мають фактичного підґрунтя, однак стають нормою у судових рішеннях.

Так, в ухвалі Великобагачанського районного суду Полтавської області від 24 вересня 2025 року [190] зокрема зазначено, що суд вивчивши зміст клопотання поданого до суду, з урахуванням відомостей, які повідомлені сторонами кримінального провадження під час судового засідання, приходять до висновку, що окремі обставини, які були підставою для застосування запобіжного заходу на стадії досудового розслідування не змінилися, жодних інших обставин, які виникли після прийняття попереднього рішення про застосування запобіжного заходу і можуть свідчити про наявність підстав для зміни запобіжного заходу суду в судовому засіданні не повідомлено, що свідчить про наявність ризиків, передбачених п. п. 3, 5, ч. 1 ст. 177 КПК України.

В ухвалі Подільського районного суду м. Києва від 23.05.2025 р. [199] в обґрунтуванні продовження строку тримання під вартою зазначено, що в ході розгляду даного клопотання суд дійшов висновку, що ризики, встановлені при вирішенні питання про застосування до ОСОБА_6 запобіжного заходу та продовження строку його дії, не зменшилися, продовжують існувати, та у судовому засіданні прокурором доведено наявність обставин, які виправдовують подальше тримання обвинуваченого під вартою. І таких прикладів судової практики насправді дуже багато [194, 195, 197, 202, 203].

Крім того, часто зовсім не враховується поведінка особи протягом розслідування або судового процесу. Якщо підозрюваний добросовісно виконує

процесуальні обов'язки, не зловживає правами, це повинно впливати на оцінку потреби в подальшому триманні під вартою. Проте така інформація, навіть коли вона подається стороною захисту, рідко відіграє якусь роль у рішенні суду про продовження тримання під вартою.

Окремою проблемою є відсутність аналізу альтернатив. Замість того, щоб дослідити, чи можуть м'якші заходи (наприклад, застава чи домашній арешт) бути достатніми, суди переважно залишаються у зоні звичного – продовжують найсуворіший захід, не вдаючись до глибокого мотивування.

Так, наприклад, в ухвалі Деснянський районний суд м. Чернігова 08 липня 2024 року [192] з цього приводу зазначено лише така фраза: «Судом розглянута можливість застосування не лише такого запобіжного заходу, як тримання під вартою, а і всіх інших, більш м'яких, визначених ст. 176 КПК України, але, аналіз матеріалів, наданих суду сторонами процесу, доводить, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів, не забезпечать на даний час належного виконання останнім процесуальних обов'язків та не зможуть запобігти вказаним ризикам, у відповідності з мотивацією викладеною вище».

Позиція ЄСПЛ з цього питання чітка й послідовна. У справі «Корбан проти України» (2019) ЄСПЛ встановив порушення пункту 3 статті 5 Конвенції у зв'язку з безпідставністю тривалого (7 місяців і 7 днів) позбавлення Заявника свободи під час досудового розслідування (тримання під вартою, домашній арешт). ЄСПЛ підкреслив, що «саме по собі існування обґрунтованої підозри щодо Заявника не могло бути самостійною підставою для тримання під вартою під час досудового розслідування, яке повинно було обґрунтовуватися додатковими підставами, які проте не були достатніми» [145].

А у справі «Ігнатов проти України» (2016) ЄСПЛ констатував порушення пункту 1 статті 5 Конвенції у зв'язку з відсутністю в ухвалі суду будь-якого обґрунтування для продовження строку тримання заявника під вартою. Суд зазначив, що «тримання його під вартою тривало близько одного року та восьми

місяців. При цьому, продовжуючи тримання заявника під вартою та відмовляючи у задоволенні його клопотань про звільнення, національні суди здебільшого посилались на аналогічні підстави, наведені при його затриманні, та не додавали жодних нових деталей» [140].

Наступною є проблема порушення принципу розумності строків тримання під вартою. Принцип розумності строків тримання під вартою означає, що особа не може утримуватися під вартою без вироку суду довше, ніж це об'єктивно необхідно для досягнення цілей кримінального провадження. Це передбачено ст. 5 §3 Європейської конвенції з прав людини, ст. 29 КУ та нормами КПК України (зокрема, статті 183 і 199 КПК).

Однак на практиці часто має місце невиправдане затягування досудового розслідування або судового розгляду, при цьому тримання під вартою продовжується без належного аналізу строків і обґрунтованості їх тривалості. Особи залишаються під вартою протягом багатьох місяців, а іноді й років, попри те, що справи не є складними або стосуються нетяжких злочинів. Це прямо суперечить стандартам, встановленим ЄКПЛ та практикою ЄСПЛ.

Поширено проблемою є продовження тримання під вартою без слідчої активності. Це свідчить про те, що позбавлення волі не спрямоване на досягнення процесуальних цілей, а носить каральний характер. Так, затягування кримінального процесу може відбуватись і без спеціального наміру на те сторони обвинувачення або суду. Наприклад, відкладання судових засідань з формальних причин (неявка прокурора, заміна судді, технічні причини тощо). Проте якщо процес затягується без зміни запобіжного заходу – це є типовий прояв порушення принципу розумності.

Національні суди нерідко ухвалюють рішення про продовження тримання під вартою без глибокого аналізу причин затримок у розгляді справи, не враховуючи, чи зберігаються ризики, що обґрунтовували попередній запобіжний захід. Суд не розглядає, чи виникли затримки з вини сторони обвинувачення чи

інших об'єктивних обставин. Все це безумовно суперечить сталій практиці ЄСПЛ.

Так, у справі «Томасі проти Франції» (Tomasi v. France 1992) ЄСПЛ наголосив, що «тривале тримання під вартою без належного обґрунтування порушує статтю 5 § 3 Європейської конвенції з прав людини. Суд зазначив, що національні судові органи зобов'язані забезпечити, щоб тримання під вартою не перевищувало розумного строку, і для цього вони повинні ретельно аналізувати всі обставини, які свідчать за або проти необхідності продовження такого тримання» [159].

А у справі «Летельє проти Франції» (Letellier v. France, 1991) суд наголосив, що «національні судові органи зобов'язані забезпечити, щоб попереднє ув'язнення не перевищувало розумний строк. Для цього вони повинні ретельно аналізувати всі обставини, які свідчать за або проти існування справжньої потреби в інтересах суспільства, що виправдовує відступ від загального правила поваги до особистої свободи. Ці обставини мають бути чітко викладені в рішеннях щодо клопотань про звільнення. З часом саме наявності обґрунтованої підозри вже недостатньо. Суд має надати особливо вагомі підстави для кожного наступного рішення про тримання під вартою» [147].

Отже, порушення принципу розумності строків тримання під вартою є однією з найбільш гострих проблем у сфері кримінального провадження. Воно призводить до свавільного обмеження свободи, погіршує становище обвинувачених та завдає шкоди репутації судової системи. Забезпечення справедливих, розумних строків – не просто юридична вимога, а засіб захисту людської гідності.

Також неприпустимим є будь яке автоматичне продовження тримання під вартою, про що нещодавно наголосив КСУ у своєму рішенні від 18 липня 2024 року у справі за конституційними скаргами Оніщенка Руслана Ілліча, Гаврилюка Дмитра Михайловича щодо відповідності Конституції України частини шостої

статті 615 Кримінального процесуального кодексу України (*справа про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою*) [174]. Так Суд визнав неконституційною ч. 6 ст. 615 КПК, яка передбачала автоматичне продовження тримання під вартою на два місяці без рішення суду. Суд підкреслив, що «необхідним є умотивоване судове рішення при кожному продовженні, що є обов'язковою умовою верховенства права та презумпції невинуватості».

Необхідність посилення обґрунтування судових рішень щодо запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є ключовим елементом забезпечення прав людини в кримінальному провадженні. Реалізація галузевих засад при цьому – це не формальність, а запобіжник від свавілля та гарантія справедливого судочинства.

З огляду на те, що особа вважається невинуватою, доки її вину не буде доведено і встановлено обвинувальним вироком суду, тримання під вартою слід вважати не покаранням, а запобіжним заходом превентивного характеру. Проте на практиці часто суди, що розглядають справи по суті, фактично трактують тримання під вартою як передчасне покарання, оскільки сам факт обрання такого заходу нерідко свідчить про певну доведеність винуватості особи. До того ж строк тримання під вартою особи згідно закону враховується як строк відбуття покарання, що теж схиляє суди до такого сприйняття факту тримання особи під вартою. Підозрюваний, обвинувачений утримується у СІЗО, хоча його вина ще не доведена, а це прямо суперечить презумпції невинуватості.

Саме тому питання необхідності посилення обґрунтування тримання особи під вартою стоїть особливо гостро. Судове рішення має чітко відрізнити підстави для підозри (достатні для застосування запобіжного заходу) від доказів вини (які будуть оцінюватися під час суду). Обґрунтування має містити конкретні факти, що підтверджують обґрунтованість підозри, а не загальні твердження слідства. Необхідно з урахуванням засади пропорційності обґрунтувати, чому саме ці

обставини справи (наприклад, ризик втечі, перешкоджання розслідуванню) не дозволяють забезпечити абсолютне дотримання презумпції невинуватості шляхом залишення особи на свободі.

Факт тримання під вартою часто створює комплексний психофізіологічний тиск на особистість з метою отримання зізнання або інформації, що викриває причетність інших осіб до вчинення злочину, в тому числі близьких родичів або членів сім'ї. Саме тримання під вартою може бути непрямим способом порушення права особи не свідчати проти себе або проти близьких родичів та членів сім'ї. Саме тому, на наше переконання, слідчий суддя, суд, приймаючи рішення про тримання під вартою, повинен: а) оцінити, чи не є метою ув'язнення саме створення умов для тиску на підозрюваного, обвинуваченого; б) відкинути аргументи обвинувачення, що базуються на відмові особи давати свідчення або намаганні захистити родича, як такі, що суперечать основним засадам кримінального провадження; в) чітко вказати, що запобіжний захід не пов'язаний із виконанням чи невиконанням підозрюваним свого права на мовчання.

Тримання під вартою серйозно обмежує можливості для ефективної реалізації засади забезпечення права на захист, а саме: ускладнює зв'язок із захисником, пошук доказів на користь захисту, пошук свідків, тощо. Суд, слідчий суддя зобов'язаний також врахувати, як тримання під вартою вплине на реалізацію права на захист, оцінити, чи не можна забезпечити мету застосування запобіжного заходу та завдань кримінального провадження іншими, менш жорсткими запобіжними заходами (наприклад, особисте зобов'язання, застава, домашній арешт), які менше обмежують реалізацію права на захист підозрюваного, обвинуваченого. Саме тому такі аргументи як «можливість впливу на свідків» чи «перешкоджання слідству» повинні знайти належне обґрунтування у рішеннях про тримання під вартою, бути конкретними та підтвердженими доказами, а не абстрактними.

Так, в ухвалі слідчого судді Новоодеського районного суду Миколаївської області по справі № 482/2140/25 [201] в якості підстав для взяття особи під вартою зокрема зазначено, що перебуваючи поза межами ізоляції, підозрюваний ОСОБА_4 може вжити заходів щодо створення штучного алібі, а також заходів, спрямованих на затягування досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження. Такі формулювання вважаємо неприпустимими та такими, що порушують право особи на захист.

Реалізація засади публічності (як обов'язок розпочати розслідування та розкрити злочин) створює матеріальну основу для належного обґрунтування судових рішень щодо запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Щоб слідчий суддя, суд міг прийняти обґрунтоване рішення про запобіжний захід, він повинен мати в своєму розпорядженні якісні матеріали кримінального провадження. Цю основу забезпечують саме органи, на яких покладається реалізація принципу публічності. Саме тому, чим краще реалізований принцип публічності на досудовому розслідуванні, тим вищої якості матеріали потрапляють до слідчого судді, суду, і тим легше судді прийняти законне та обґрунтоване рішення про тримання під вартою. При цьому саме слідчий суддя, суд повинні стати тим «бар'єром» на шляху формалізму та недбалого розслідування, коли слідчий або прокурор формально підходять до своїх обов'язків та ініціюють клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою подається шаблонно, без належного обґрунтування.

Тут вимога щодо посилення обґрунтування судового рішення виступає як механізм зворотного зв'язку та контролю за реалізацією принципу публічності. Якщо суддя вимагатиме від сторони обвинувачення конкретних, детальних доказів наявності ризиків, передбачених ст. 177 КПК (втечі, тиску на свідків тощо), а не прийматиме формальні аргументи, це змусить прокурора і слідчого краще виконувати свій обов'язок, передбачений ст. 25 КПК, на етапі розслідування. Якщо слідчий суддя, суд відмовляє у обранні запобіжного заходу

у вигляді тримання під вартою через недостатнє обґрунтування з боку обвинувачення, це є прямий сигнал для слідчого, прокурора про те, що їх обов'язок виконано неякісно. Це має стимулювати їх надалі глибше і ретельніше розслідувати провадження, щоб надати слідчому судді, суду достатньо підстав.

Посилений стандарт судового обґрунтування виступає як фільтр, який підвищує якість досудового розслідування, примушуючи органи обвинувачення по-справжньому реалізовувати принцип публічності, а не лише формально його дотримуватися.

Отже, зв'язок між цими двома поняттями має причинно-наслідковий і системний характер. Засада публічності (ст. 25 КПК) та вимога до посиленого обґрунтування судових рішень щодо тримання особи під вартою не просто співвідносяться, а знаходяться в відносинах взаємозалежності та взаємопідсилення.

Таким чином, у ході дослідження було встановлено, що належне обґрунтування необхідності тримання особи під вартою є критично важливим елементом забезпечення законності кримінального провадження та дотримання галузевих засад кримінального провадження. Аналіз національного законодавства, судової практики України та стандартів Європейського суду з прав людини показав, що вітчизняна система кримінальної юстиції стикається з рядом системних проблем: формалізмом у мотивуванні рішень, ігноруванням індивідуальних обставин підозрюваних, недоліками в аналізі альтернативних заходів і порушенням принципу розумності строків.

Застосування тримання під вартою без чіткого, індивідуалізованого, доказового обґрунтування не тільки суперечить положенням КУ та КПК, а й становить порушення зобов'язань держави за Європейською конвенцією з прав людини. Практика ЄСПЛ чітко вказує на неприпустимість абстрактних міркувань, шаблонних рішень та автоматизму у застосуванні найсуворішого запобіжного заходу.

Шляхами вирішення виявлених проблем мають стати: запровадження методичних рекомендацій для суддів щодо оцінки належного обґрунтування рішень; посилення контролю за дотриманням стандартів ЄСПЛ у судовій практиці; системне навчання суддів і прокурорів у сфері прав людини; а також розширення практики застосування альтернативних запобіжних заходів, зокрема домашнього арешту та застави.

Таким чином, для забезпечення справедливого правосуддя необхідне не лише вдосконалення нормативно-правової бази, а й формування сталої практики, в якій кожне рішення щодо тримання під вартою буде результатом глибокого аналізу конкретних обставин справи, поваги до особистої свободи та неухильного дотримання принципу пропорційності. Це дозволить підвищити довіру до судової системи, зменшити кількість порушень прав людини та зміцнити демократичні засади кримінального процесу в Україні.

3.2. Реалізація засади забезпечення прав і законних інтересів потерпілого під час застосування до особи тримання під вартою

Згідно зі ст. 2 КПК України, завданнями кримінального провадження є не лише охорона прав підозрюваного та обвинуваченого, а й захист особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень. Потерпілий від злочину є безпосереднім носієм порушеного блага, тому невизнання його процесуальних прав як самостійної засади кримінального провадження призводить до дисбалансу в системі гарантій прав учасників кримінального провадження.

Традиційно у кримінально-процесуальній науці більше уваги приділялося забезпеченню прав обвинуваченого. Це було виправдано в умовах формування демократичної правової держави, коли особливу цінність становив захист особи від можливих зловживань з боку державних органів і посадових осіб. Проте сучасні реалії вимагають переосмислення підходів, адже потерпілий часто

залишається «слабкою» та незахищеною ланкою кримінального процесу. Саме він є тим учасником кримінального провадження, якій потребує відновлення порушених кримінальним правопорушенням прав і законних інтересів. Забезпечення його інтересів відповідає відновній функції кримінального правосуддя, яка спрямована на компенсацію шкоди, завданої кримінальним правопорушенням та відновлення справедливості.

У 1985 році Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою [37], яка прямо закріпила обов'язок держав забезпечувати потерпілим доступ до правосуддя, компенсацію та підтримку. Це свідчить про глобальну тенденцію підвищення ролі потерпілого у кримінальному процесі.

Відповідно до ст. 55 КУ кожному гарантується право на судовий захист. У контексті потерпілого ця норма набуває особливої ваги, оскільки саме він є суб'єктом, чії права, свободи та законні інтереси безпосередньо порушуються кримінальним правопорушенням. Тому судовий захист у його випадку повинен розглядатися не лише як право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, але й як право на ефективне відновлення порушеного становища. По суті зазначене конституційне положення охоплює кілька ключових аспектів:

1. Право на доступ до правосуддя. Потерпілий має право ініціювати та брати участь у кримінальному провадженні, подавати докази, заявляти клопотання та скарги. Це забезпечує його залученість до провадження й унеможливорює ігнорування його позиції;
2. Право на відновлення порушених прав і свобод. Судовий захист для потерпілого означає не тільки покарання винного, а й отримання компенсації завданої шкоди (матеріальної та моральної). Таким чином, реалізація ст. 55 КУ тісно пов'язана з цивільним позовом у кримінальному провадженні та гарантіями його виконання;

3. Гарантії від вторинної віктимізації. Судовий захист включає обов'язок держави забезпечити такі процесуальні умови, за яких потерпілий не зазнаватиме додаткових психологічних чи фізичних страждань у ході провадження. Це відповідає міжнародним стандартам, закріпленим у практиці ЄСПЛ (наприклад, справа *МС проти Болгарії*, 2003 [150]);
4. Контроль за діяльністю органів, що ведуть кримінальне провадження. Потерпілий має право оскаржувати до суду дії чи бездіяльність слідчого, прокурора (ст. 303 КПК України). Це безпосереднє втілення конституційного права на судовий захист, адже дозволяє потерпілому протидіяти можливим порушенням з боку органів влади.

У свою чергу, ЄСПЛ у своїй практиці неодноразово наголошував, що доступ жертви до правосуддя та її ефективна участь у процесі є невід'ємними елементами верховенства права. Зокрема, у справі *Kelly and Others v. The United Kingdom* (2001) [126] Суд визнав, що потерпілі та їхні близькі мають право на ефективне розслідування та доступ до правосуддя, а його відсутність є порушенням Конвенції. У справі *МС v. Bulgaria* (2003) [150] ЄСПЛ підкреслено обов'язок держави забезпечити адекватні процедури розслідування, які враховують інтереси потерпілої особи та запобігають вторинній віктимізації. У справі *Z and Others v. The United Kingdom* (2001) [127] Суд постановив, що жертви насильства, зокрема діти, повинні мати доступ до ефективного судового захисту та компенсації, а невиконання державою цього обов'язку є порушенням ст. 3 Конвенції.

Отже, ст. 55 КУ, розтлумачена крізь призму практики ЄСПЛ, формує не лише формальне право потерпілого звертатися до суду, а й вимагає від держави створення ефективної системи гарантій його реалізації. У такому розумінні воно становить основу для формування спеціальної галузевої засади кримінального провадження – засади забезпечення прав і законних інтересів потерпілого.

Таким чином, можна узагальнити наступні аргументи на користь закріплення окремої засади. По-перше, це баланс сторін провадження - наявність повноцінної засади забезпечення прав потерпілого сприятиме досягненню процесуальної рівноваги між потерпілим і обвинуваченим. По-друге, це реалізація завдань кримінального провадження – неможливо говорити про ефективне виконання завдань, визначених ст. 2 КПК, без належного захисту особи, яка безпосередньо зазнала шкоди від кримінального правопорушення. По-третє, це запобігання вторинній віктимізації – відсутність достатніх гарантій для потерпілих призводить до повторного травмування внаслідок складних і нечітких процедур.

І в підсумок, це європейський вектор розвитку кримінального процесуального права, оскільки закріплення такої засади відповідатиме євроінтеграційним процесам і сприятиме приведенню національного законодавства у відповідність до практики ЄСПЛ.

Засада забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні повинна зайняти окрему важливу сходинку у системі галузевих засад кримінального провадження. Для цього необхідно забезпечити всебічний її розвиток та дослідження, зокрема й в аспекті її реалізації під час застосування до підозрюваного, обвинуваченого запобіжних заходів. Особливо гостро це питання постає при застосуванні найбільш суворого запобіжного заходу – тримання під вартою.

Для ефективного кримінального провадження та забезпечення конституційного права на судовий захист вкрай важливо надати потерпілому повний спектр процесуальних прав та заохочувати його активну участь. Обов'язок держави полягає не лише в попередженні та припиненні злочинів, що завдають шкоди та моральних страждань, але й у наданні потерпілим можливості самостійно відстоювати свої права та законні інтереси в суді, використовуючи всі дозволені законом засоби. Невиконання цього обов'язку є приниженням гідності

особистості як винуватцем, так і самою державою. Міжнародне право має значний вплив на визначення прав потерпілого. Аналіз процесуального статусу потерпілого у світлі міжнародних стандартів, таких як Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою, затверджена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 40/34 від 29 листопада 1985 року [37], підкреслює необхідність врахування його думки при вирішенні питання про запобіжний захід для забезпечення законності рішення та поваги до жертви.

Існуючі міжнародні стандарти у сфері кримінального правосуддя чітко визначають пріоритетність захисту прав потерпілих, особливо на етапі обрання запобіжних заходів. Зокрема, Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (так звані «Токійські правила»), не лише встановлюють принципи застосування альтернативних санкцій, але й підкреслюють необхідність досягнення належного балансу між правами осіб, які вчинили правопорушення, правами жертв та ширшими інтересами суспільства у контексті громадської безпеки та запобігання злочинності. Важливо відзначити, що пункт 3.2 цих Правил прямо вказує на те, що «рішення про застосування заходів, альтернативних позбавленню волі, має ґрунтуватися на всебічній оцінці, яка охоплює не лише характер та ступінь тяжкості вчиненого злочину, а й особистість, біографію правопорушника, визначені цілі покарання та, що особливо важливо, права потерпілих» [89]. Це положення чітко підкреслює, що інтереси та потреби жертв злочинів не можуть бути проігноровані при прийнятті рішень у кримінальному провадженні.

Подальшого розвитку ця ідея набула у Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № К (85) 11 «Про положення потерпілого в рамках кримінального права і процесу» [122]. Цей документ акцентує увагу на тому, що однією з ключових функцій ефективної системи кримінального правосуддя має бути не лише покарання винних, але й задоволення запитів та забезпечення всебічної охорони інтересів потерпілих. Підвищення довіри жертв злочинів до системи

кримінального правосуддя розглядається як важливий елемент її легітимності та дієвості. У зв'язку з цим, Рекомендація наполягає на необхідності значно більшого врахування запитів та потреб потерпілих на всіх стадіях кримінального процесу, починаючи з досудового розслідування і закінчуючи виконанням судового рішення.

У цьому контексті особливий інтерес становить практика ЄСПЛ, який у своїх рішеннях неодноразово звертався до питання забезпечення справедливого судового розгляду. Так, у знаковому рішенні у справі «Бацаніна проти Росії», ухваленому 26 травня 2009 року [132], Суд чітко наголосив на фундаментальному принципі рівності процесуальних можливостей сторін у судовому провадженні. ЄСПЛ розглядає цей принцип як невід'ємну складову ширшої концепції справедливого судового розгляду, що закріплена у пункті 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Суть цієї концепції полягає у необхідності досягнення «справедливого балансу» між сторонами у справі. Це означає, що кожній стороні має бути надана розумна та ефективна можливість представити свою позицію та докази перед судом в умовах, які не ставлять її у суттєво невігідне становище порівняно з її процесуальним опонентом. Хоча дана справа стосувалася ширшого контексту судового розгляду, принцип рівності процесуальних можливостей є релевантним і для етапу обрання запобіжного заходу, оскільки забезпечення права потерпілого бути почутим та його інтересів врахованими сприяє встановленню цього справедливого балансу.

Ці міжнародні документи та практика ЄСПЛ підкреслюють зростаюче усвідомлення важливості забезпечення прав потерпілих не лише як осіб, які постраждали від злочину, а й як активних учасників кримінального провадження, чия думка та інтереси мають належним чином враховуватися при прийнятті ключових процесуальних рішень, включаючи обрання запобіжних заходів.

Незважаючи на це, вітчизняне процесуальне законодавство ніяк не регламентує участь потерпілого під час вирішення питання про застосування до підозрюваного запобіжного заходу. Так, стаття 193 КПК України визначає перелік осіб, чия участь є обов'язковою під час розгляду слідчим суддею клопотання про застосування запобіжного заходу, а саме: прокурора, підозрюваного, обвинуваченого та його захисника. Винятки передбачені для розгляду клопотання про тримання під вартою за відсутності підозрюваного, обвинуваченого за певних обґрунтованих прокурором обставин.

Не зважаючи на це, слід погодитися із А.Р. Туманянц, що «це нормативне положення жодним чином не повинно тлумачитися як виключення потерпілого, його представника або законного представника з числа можливих учасників цього важливого процесуального етапу на стадії досудового розслідування. Інший підхід неминуче призведе до обмеження прав та законних інтересів потерпілого та його представників, що, в свою чергу, становитиме істотне порушення фундаментальних конституційних принципів змагальності та рівноправності сторін у кримінальному провадженні» [187, с. 306]. Адже потерпілий як особа, яка безпосередньо постраждала від злочину, має законне право на захист своїх інтересів на всіх стадіях кримінального процесу, включаючи етап обрання запобіжного заходу щодо особи, яка підозрюється у завданні йому шкоди.

До речі, сама нормативна конструкція ст. 193 КПК України не встановлює вичерпного переліку осіб, які мають право брати участь у провадженні щодо застосування запобіжних заходів, вона лише визначає учасників, чия присутність є обов'язковою. Отже, ця норма не може розцінюватися як така, що обмежує право потерпілого та/або його представника на участь у розгляді слідчим суддею чи судом клопотання про застосування запобіжного заходу щодо підозрюваного, обвинуваченого. Разом з тим, забезпечення інформованості потерпілого про судові засідання щодо розгляду питання про запобіжний захід є критично

важливим. Відповідно до ч. 2 ст. 135 КПК, виклик або повідомлення повинні бути здійснені належним чином і вчасно. Проте в нашій судовій практиці часто потерпілий дізнається про засідання постфактум, що унеможливорює його участь і порушує принцип рівності сторін. І це, в першу чергу, обумовлено відсутністю чіткої вказівки в законі про необхідність повідомлення потерпілого. Тому вважаємо доцільним передбачити у ст. 193 КПК обов'язок слідчого судді, суду повідомити потерпілого, його представника про дату, місце й час розгляду відповідного клопотання про обрання, зміну або продовження запобіжного заходу підозрюваного, обвинуваченого.

На нашу думку, хоча закон і не повинен вимагати обов'язкової участі потерпілого при розгляді клопотання про застосування запобіжних заходів, оскільки його права безпосередньо не обмежуються судовим рішенням про обрання такого заходу, він повинен мати безумовне право брати участь у цьому процесі. Це право є важливим елементом забезпечення його можливості бути почутим та впливати на рішення, що може мати прямий вплив на його безпеку та можливість відшкодування завданої шкоди.

Більше того, ми переконані, що саме забезпечення реальної участі потерпілого в судовій процедурі розгляду питання про запобіжний захід є ключовою умовою для досягнення балансу інтересів сторін кримінального провадження та ефективної реалізації права особи на судовий захист своїх порушених прав та законних інтересів.

Слід визнати, що чинний КПК України на стадії досудового розслідування не наділяє потерпілого прямим правом ініціювати застосування запобіжних заходів. Проте, спираючись на положення статті 200 КПК, вважаємо, що закон не містить прямої заборони для потерпілого заявляти слідчому або прокурору клопотання про вчинення будь-яких процесуальних дій, у тому числі тих, що стосуються застосування запобіжних заходів. Це може слугувати механізмом забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, оскільки він може,

наприклад, заявити клопотання слідчому про звернення останнім із клопотанням до слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою з огляду на те, що підозрюваний йому погрожує або вчиняє якісь інші дії, що свідчать про наявність істотних ризиків, передбачених ст. 177 КПК.

Таким чином, потерпілий має право звернутися до слідчого з обґрунтованим клопотанням про ініціювання перед слідчим суддею питання про застосування конкретного запобіжного заходу, наприклад, тримання під вартою, особливо за наявності обставин, що свідчать про реальну загрозу з боку підозрюваного, так і клопотання про зміну запобіжного заходу, не пов'язаного із триманням під вартою на тримання під вартою.

Розглядаючи це питання ширше, слід звернути увагу на положення частини 3 статті 315 КПК України, де передбачено право суду під час підготовчого судового засідання за клопотанням учасників судового провадження обирати, змінювати чи скасовувати заходи забезпечення кримінального провадження, включаючи запобіжний захід. Оскільки, згідно з пунктом 26 статті 3 КПК, потерпілий є учасником судового провадження, він має право ініціювати питання про застосування запобіжного заходу на цій стадії. Крім того, у випадках, коли потерпілий підтримує обвинувачення в суді замість прокурора (частини 4, 5 статті 340 КПК), він набуває статусу сторони обвинувачення, що, безумовно, розширює його процесуальні можливості у цьому контексті. Проте, як зазначає В.О. Скічко, участь потерпілого у провадженні по вирішенню питання про запобіжний захід де-факто є ілюзорною [178, с. 106].

Відсутність чітко визначеного механізму забезпечення участі потерпілого у розгляді клопотання про запобіжний захід слідчим суддею може призводити до ігнорування його думки та потенційних ризиків для нього, пов'язаних з поведінкою підозрюваного.

Слушним є зауваження І.В. Гловюк щодо колізій норм КПК України у цьому аспекті [31, с. 272-273]. Дійсно, частина 3 статті 315 КПК, яка передбачає

можливість розгляду клопотань учасників судового провадження про обрання, зміну чи скасування запобіжних заходів під час підготовчого судового засідання, відсилає до правил Розділу 2 КПК. Однак, у цьому розділі потерпілий не зазначений як суб'єкт ініціювання таких дій. Більше того, встановлені вимоги до клопотання слідчого, прокурора, обов'язок вручення клопотання та матеріалів обвинуваченому, а також покладання тягаря доказування на слідчого, прокурора, фактично у підготовчому судовому провадженні стосуються виключно прокурора.

Таким чином, хоча формально потерпілий і може подати відповідне клопотання, повноваження суду щодо його розгляду фактично обмежуються клопотаннями прокурора. Це, на наше переконання, зводить нанівець деклароване право потерпілого ініціювати обрання чи зміну запобіжного заходу.

Цікавим в аспекті цього дослідження буде звернутися до досвіду зарубіжних країн щодо регламентації питання участі потерпілого при застосуванні до підозрюваного запобіжного заходу.

Так, підходи України та Федеративної Республіки Німеччина до забезпечення прав потерпілого при обранні запобіжного заходу демонструють певні відмінності на тлі міжнародних стандартів. Німецьке кримінально-процесуальне законодавство (*Strafprozessordnung - StPO*) приділяє значну увагу правам потерпілих, хоча їхня участь у процедурі обрання запобіжного заходу не є тотожною участі обвинуваченого чи прокурора.

КПК ФРН прямо не передбачає обов'язкової участі потерпілого в судовому засіданні, де вирішується питання про запобіжний захід щодо підозрюваного. Однак, існують механізми, які опосередковано забезпечують врахування їх інтересів: - залежно від тяжкості злочину та конкретної ситуації, потерпілий може бути проінформований про порушення кримінальної справи та про подальші важливі процесуальні кроки, включаючи клопотання про застосування запобіжного заходу. Це право на інформацію впливає із загальних положень про

права потерпілих (§ 406e StPO та ін.); - потерпілий має право звертатися до прокуратури, яка представляє публічний інтерес у кримінальному провадженні, та висловлювати свою думку щодо необхідності застосування запобіжного заходу, особливо якщо існують побоювання щодо подальших посягань з боку підозрюваного або перешкоджання встановленню істини. Прокуратура, враховуючи всі обставини справи, включаючи інтереси потерпілого, приймає рішення про подання клопотання до суду; - при прийнятті рішення про застосування запобіжного заходу, суд зобов'язаний всебічно дослідити обставини справи та врахувати всі можливі ризики, включаючи ризики для потерпілого, такі як залякування, вплив, або вчинення нових злочинів (§ 112 StPO - підстави для арешту, § 112a StPO - підстави для арешту у тяжких злочинах). Хоча потерпілий безпосередньо не бере участі в засіданні, його інтереси щодо безпеки повинні бути враховані судом на підставі матеріалів справи та позиції прокуратури [68].

КПК Республіки Казахстан передбачає, що «постанова слідчого судді про застосування запобіжного заходу негайно вручається особі, щодо якої її винесено, а також надсилається особі, яка здійснює досудове розслідування, прокурору, потерпілому та начальнику установи місця утримання під вартою, в якому знаходяться підозрюваний, обвинувачений, і підлягає негайному виконанню» (ч. 10 ст. 148) [62]. Крім того, відповідно до статті 107 КПК Республіки Казахстан, передбачено право, зокрема потерпілого, на оскарження постанови слідчого судді щодо санкціонування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, екстрадиційного або домашнього арешту, застави, а також рішень про продовження строків їх застосування. Розгляд такої скарги здійснюється у закритому судовому засіданні за участю прокурора та захисника підозрюваного. Крім того, у засіданні можуть брати участь підозрюваний, його законний представник, потерпілий, його законний представник чи представник, а також інші особи, права чи законні інтереси яких зачіпаються оскаржуваним рішенням. При цьому неявка зазначених осіб, за умови належного повідомлення

їх про час та місце розгляду скарги, не перешкоджає здійсненню судового розгляду.

Також право потерпілого оскаржити постанову про обрання запобіжного заходу передбачено і у КПК Азербайджанської Республіки. Зокрема, ст. 157.6 КПК Азербайджанської Республіки встановлює, що постанова суду про обрання арешту як запобіжного заходу або відмову в цьому може бути оскаржена сторонами кримінального процесу до суду апеляційної інстанції. А згідно зі ст. 7.0.21 до сторін відноситься і потерпілий [61].

Зважаючи на цей досвід, вважаємо доцільним було б запровадити такі норми і у вітчизняне законодавство, яке на сьогодні ставить під сумнів навіть право потерпілого на оскарження рішення про обрання, зміну чи скасування запобіжного заходу.

Так, глава 26 КПК України, яка регулює апеляційне оскарження ухвал слідчого судді, не містить чіткого переліку суб'єктів, які мають право оскаржувати рішення щодо запобіжних заходів, включаючи тримання під вартою. У таких випадках необхідно керуватися загальною нормою статті 393 КПК, яка теж чіткої відповіді на це питання не дає. Аналізуючи інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України від 09.11.2012 р. [49], можна дійти висновку, що право на оскарження залежить від того, чи стосується судове рішення прав, свобод або законних інтересів особи, яка подає скаргу. Застосовуючи цей критерій, очевидно, що ухвала про запобіжний захід може безпосередньо впливати не лише на підозрюваного, а й на потерпілого. Тому, останній повинен мати право на апеляцію, якщо вважає, що рішення суду порушує його інтереси. Однак, відсутність прямої вказівки на це у КПК на практиці призводить до реальних перешкод для реалізації цього права потерпілого.

Аналіз судової практики свідчить про існування усталеного підходу апеляційних судів України щодо розгляду скарг потерпілих на ухвали судів

першої інстанції про скасування або зміну запобіжного заходу на більш м'який. У таких випадках апеляційні суди, як правило, виносять ухвали про повернення апеляційної скарги [193]. Підґрунтям для такого рішення слугує п. 2 ч. 3 ст. 399 КПК України, який чітко визначає, що апеляційна скарга підлягає поверненню, якщо її подано особою, яка не має відповідного права на оскарження.

При цьому така практика апеляційних судів була підтримана у правових висновках, сформульованих вищою судовою інстанцією, а саме Верховним Судом, зокрема у Постанові від 10 червня 2020 року у справі № 640/3693/15-к, в якій Суд детально роз'яснив межі права потерпілого на апеляційне оскарження судових рішень: «Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 393 КПК потерпілий або його представник чи законний представник мають право подати апеляційну скаргу в частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції» [108]. При цьому, Верховний Суд проводить принципове розмежування між процесуальними «вимогами» потерпілого та його «позицією» щодо застосування запобіжного заходу. До «вимог» Суд відносить «категорично сформульовані пропозиції потерпілого, адресовані суду, щодо вчинення певних процесуальних дій, які окреслюють межі судових повноважень, наприклад, щодо обсягу обвинувачення, розміру цивільного позову або дослідження конкретних доказів. Натомість, позиція потерпілого стосовно застосування судом запобіжного заходу розглядається Верховним Судом як його суб'єктивна думка, яка може бути врахована судом у сукупності з іншими обставинами справи, але не має юридично обов'язкового характеру та не обмежує дискрецію суду при виборі альтернативних запобіжних заходів, передбачених кримінальним процесуальним законом» [108].

Також Верховний Суд зазначив, що ці положення кореспондують з правовою позицією Конституційного Суду України, викладеною у Рішенні № 4-р/2019 від 13 червня 2019 року [175]. Конституційний Суд визнав неконституційним положення частини 2 статті 392 КПК України в частині, що

унемоżliвлювало своєчасний апеляційний перегляд ухвали суду першої інстанції про продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Однак, Верховний Суд, інтерпретуючи зазначене рішення Конституційного Суду, робить висновок, що неконституційним було визнано положення щодо неможливості оскарження в апеляційному порядку ухвали про продовження строку тримання під вартою виключно особою, щодо якої обрано цей запобіжний захід, або її захисником, відповідно, інші учасники кримінального провадження, включаючи потерпілого, не наділені правом оскарження ухвал суду про продовження строку тримання під вартою.

Таким чином, сьогодні судова практика демонструє обмежений підхід до визнання права потерпілого на апеляційне оскарження ухвал про запобіжні заходи. Право на оскарження пов'язується переважно з безпосереднім порушенням майнових чи інших конкретних прав потерпілого, які були предметом розгляду в суді першої інстанції, а не з його думкою щодо адекватності обраного запобіжного заходу для забезпечення інтересів правосуддя та безпеки потерпілого, особливо коли мова йде про тримання підозрюваного, обвинуваченого під вартою. Це свідчить про певний дисбаланс у процесуальних правах учасників кримінального провадження та потребує подальшого законодавчого врегулювання для більш повного забезпечення прав та законних інтересів потерпілих. А законний інтерес у такому випадку дійсно присутній. Він може полягати у: необхідності поміщення під вартою підозрюваного, обвинуваченого, якій погрожує безпосередньо потерпілому або його членам сім'ї; або забезпечення невідворотності притягнення підозрюваного, обвинуваченого до кримінальної відповідальності через запобігання спробам переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; або вчинення протидії кримінальному провадженню шляхом знищення або спотворення речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, або незаконного впливу на потерпілого, свідка,

іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста, тощо; або у забезпечені відшкодування завданої злочином матеріальної або моральної шкоди.

Підсумовуючи викладене, слід наголосити, що по-перше, потерпілий часто не залучається до розгляду клопотання про запобіжний захід, хоча закон прямо не забороняє йому брати участь. Така практика веде до обмеження його права бути почутим та висловити свою думку щодо ризиків, які несе підозрюваний. По-друге, інтереси потерпілого не завжди враховуються судом при ухваленні рішення. Це суперечить принципам змагальності та рівності сторін, які закріплені в Конституції України та КПК України. По-третє, потерпілі часто не інформуються про зміну або скасування запобіжного заходу, що ставить під загрозу їх безпеку.

Отже, у випадках, коли під час вирішення питання про застосування запобіжного заходу зачіпаються права чи законні інтереси потерпілого, зокрема у зв'язку з необхідністю забезпечення його особистої безпеки від можливих посягань або погроз з боку підозрюваного, а також з метою гарантування відшкодування завданої злочином матеріальної шкоди, потерпілий, його представник чи законний представник повинні мати право висловити свою позицію щодо обрання, продовження, зміни чи скасування відповідного запобіжного заходу. Крім того, вони повинні бути наділені правом оскаржити рішення, прийняте за результатами розгляду цього питання, до компетентного судового органу. Його позиція може стосуватися необхідності застосування до підозрюваного тримання під вартою у зв'язку з ризиками тиску, залякування або іншими формами впливу на потерпілого. Однак, у практиці часто трапляється ігнорування або формальне врахування таких думок, що свідчить про необхідність зміни підходів до ролі потерпілого на цій стадії провадження.

Для реального забезпечення прав потерпілого, його законного представника та представника на цьому етапі необхідно внести зміни до КПК України, які б

чітко регламентували право потерпілого, законного представника, представника бути повідомленим про розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу, брати участь у судовому засіданні, виступати в судовому засіданні, викладаючи свою позицію та аргументи, висловлювати свою думку щодо необхідності застосування певного заходу та його виду, зокрема наполягати на триманні під вартою підозрюваного, обвинуваченого. Крім того, у випадках коли слідчий, прокурор взагалі не ініціюють застосування до підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу, потерпілий, його законний представник, представник повинні мати право самостійно звертатися до слідчого судді, суду з відповідним клопотанням про застосування запобіжного заходу. Також потерпілий, його представник повинен мати право самостійно звертатися до слідчого судді, суду з клопотаннями про зміну запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на інший і навпаки, а також про скасування тримання під вартою, якщо це буде відповідати його законним інтересам. Потерпілий, його представник повинен мати безперешкодне право на оскарження ухвали слідчого судді про застосування запобіжного заходу або про відмову у цьому до суду апеляційної інстанції незалежно від їх участі у судовому розгляді цього питання в суді. Це сприятиме не лише дотриманню балансу інтересів сторін, але й підвищенню довіри потерпілих до системи кримінального правосуддя.

З огляду на викладене, вбачається нагальна потреба в усуненні існуючих законодавчих прогалин шляхом внесення відповідних нормативних змін та доповнень до КПК України. Зокрема, пропонується:

1) Додати до ч. 4 ст. 176 КПК у наступне речення: *«У випадках, визначених цим Кодексом, запобіжні заходи застосовуються за клопотанням потерпілого, його законного представника, представника».*

2) Доповнити ст. 184 КПК частиною 5 наступного змісту: *«У випадку невнесення слідчим, прокурором клопотання про застосування запобіжного заходу за наявності підстав, визначених цим Кодексом, таке клопотання може*

бути подане потерпілим, його законним представником, представником за правилами, передбаченими цією статтею. У таких випадках потерпілий, його законний представник, представник користуються правами сторони обвинувачення».

3) Додати до частини 1 ст. 193 КПК наступне речення: «Про дату та час розгляду відповідного клопотання обов'язково повідомляється потерпілий, його законний представник та представник, проте їх неявка не перешкоджає розгляду такого клопотання».

4) Додати до частини 2 ст. 193 КПК наступний абзац: «Слідчий суддя, суд, також зобов'язаний роз'яснити потерпілому, його законному представнику його права:

1) знати суть та підстави підозри або обвинувачення;

2) брати участь у розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу;

3) давати пояснення щодо будь-яких обставин, що мають значення для вирішення клопотання про застосування запобіжного заходу;

4) досліджувати речові докази, документи, показання, на які посилається прокурор, та надавати речі, документи, показання інших осіб на обґрунтування клопотання про застосування запобіжного заходу;

5) заявляти клопотання про виклик і допит свідків, показання яких можуть мати значення для вирішення питань цього розгляду».

5) До частини 1 статті 199 КПК додати наступне речення: «У випадку невнесення слідчим, прокурором такого клопотання за наявності підстав, визначених цим Кодексом, таке клопотання може бути подане потерпілим, його законним представником, представником не пізніше ніж за три дні до закінчення дії попередньої ухвали про тримання під вартою за правилами, передбаченими цією статтею».

б) До ч. 1 ст. 200 КПК після слів «Прокурор, слідчий за погодженням з прокурором» додати *«потерпілий, його законний представник, представник»*;

7) До частини 1 статті 331 КПК після слів «за клопотанням сторони обвинувачення» додати *«потерпілого, його представника»*;

8) Пункт 7 ч. 1 ст. 393 КПК викласти у наступній редакції: *«7) потерпілий або його законний представник чи представник - у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції, а також щодо обрання, продовження, зміни або скасування запобіжного заходу»*;

Вважаємо, що такі законодавчі зміни сприятимуть більш справедливому та збалансованому механізму захисту прав усіх учасників кримінального провадження, належним чином враховуючи інтереси потерпілих на такому важливому етапі як обрання запобіжного заходу.

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження особливостей реалізації галузевих засад кримінального провадження при обранні, зміні, скасуванні тримання під вартою сформульовано такі теоретичні та практичні висновки.

1. Засади кримінального провадження – це законодавчо закріплені фундаментальні, взаємообумовлені, обов'язкові положення, направлені на регулювання кримінально-процесуальної діяльності учасників кримінального провадження, які діють на всіх його стадіях та забезпечують досягнення завдань кримінального провадження, належний захист прав і свобод людини, порушення яких призводить до неправомірності процесуальних дій та скасування прийнятих процесуальних рішень.

2. Галузеві засади кримінального провадження це такі засади, які стосуються лише кримінального провадження та характеризуються наступними особливостями: 1) притаманні лише галузі кримінального процесуального права, забезпечують його цілісність та єдність; 2) в основному закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві (хоча деякі через важливість знаходять своє відображення так само і в КУ); 3) покликані забезпечувати ефективне регулювання кримінально-процесуальних відносин; 4) направлені на виконання завдань кримінального провадження; 5) відображають сутність й структуру проваджень, стадій та інститутів кримінального процесу; 6) реалізуються в усіх, декількох або одній кримінально-процесуальній стадії; 7) порушення такого принципу є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону та тягне застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності або заходів захисту.

3. До системи галузевих засад кримінального провадження, які вже закріплені у ст. 7 КПК України, слід віднести: презумпцію невинуватості та забезпечення доведеності вини; свободу від самовикриття та право не свідчити

проти близьких родичів та членів сім'ї; заборону двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення; забезпечення права на захист; публічність. Забезпечення процесуальних прав потерпілого як учасника кримінального провадження, відновлення його майнових та інших порушених прав, що є, в тому числі, метою кримінального судочинства, є кримінально-процесуальною діяльністю, націленою на захист законних інтересів потерпілого, а тому вважаємо доцільним, закономірним та справедливим надати відповідну регламентацію засаді забезпечення прав та законних інтересів потерпілого у системі загальних засад кримінального провадження, передбачених ст. 7 КПК України.

4. За своєю суттю та наслідками (обтяженнями) тримання під вартою є найсуворішим ізоляційним запобіжним заходом, оскільки полягає в примусовій ізоляції підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, та поміщення його на певний строк до відповідної установи з покладенням на осіб, які перебувають у місцях попереднього ув'язнення, відповідних обтяжень та обов'язків, встановленими законодавством України, що впливають з режиму тримання під вартою. Все це вимагає від суб'єктів процедури застосування до особи тримання під вартою суворого дотримання всіх засад кримінального провадження, а особливо галузевих, при вирішенні питання про обрання, зміну чи скасування цього запобіжного заходу.

З метою забезпечення дотримання цих засад, пропонуємо доповнити КПК України нормами, згідно з якими, якщо обвинуваченому обрано запобіжний захід у вигляді взяття під вартою, загальний строк тримання його під вартою від дня надходження кримінального провадження до суду і до постановлення вироку або іншого підсумкового рішення суду не може тривати більш ніж шість місяців. По закінченні цих шести місяців суд, в провадженні якого знаходиться кримінальне провадження, має право продовжити загальний строк тримання під вартою обвинуваченого, але не більш ніж ще на шість місяців і лише у справах про тяжкі

та особливо тяжкі злочини. Видається, що дванадцять місяців мало б вистачити для розгляду навіть найскладніших справ, у яких особа тримається під вартою.

5. Незалежно від факту застосування до підозрюваного чи обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, така особа зберігає статус невинуватої, а отже – користується усім комплексом прав і гарантій, притаманних цьому статусу. Поводження з нею повинно бути сумісним із принципом поваги до людської гідності, що становить фундаментальну засаду демократичної правової держави. Презумпція невинуватості у цьому контексті виконує подвійну функцію: по-перше, виступає юридичним бар'єром проти свавільного ставлення до особи з боку державних органів, зокрема при здійсненні процесуального примусу; по-друге, соціальним запобіжником, який захищає людину від упередженого формування у суспільстві переконання про її винуватість до моменту остаточного судового вирішення справи.

З метою забезпечення ефективної реалізації засади презумпції невинуватості під час обрання, зміни та скасування тримання особи під вартою доцільним є закріплення у КПК наступних нормативних положень:

а) встановлення конкретної вимоги про обов'язок слідчого, прокурора доводити наявність підстав для застосування запобіжного заходу. З цією метою пропонуємо додати наступне положення до ст. 194 КПК у вигляді нової частини 2 і відповідно змінити нумерацію статті: *«Обов'язок доказування обставин, передбачених частиною першою цієї статті, покладається на слідчого, прокурора, які подали відповідне клопотання»;*

б) встановлення вимоги про те, що рішення про застосування такого запобіжного заходу не може ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом, тобто, на недопустимих доказах. Для цього пропонуємо до ч. 4 ст. 193 КПК додати наступне речення: *«Слідчий суддя, суд не можуть досліджувати докази, отримані незаконним шляхом»;*

в) встановлення положення про те, що сам факт застосування до підозрюваного, обвинуваченого тримання під вартою не означає визнання її винуватою у вчиненні кримінального правопорушення чи покарання особи. Для цього пропонуємо відповідне положення додати до ч. 5 ст. 17 КПК: *«Застосування до підозрюваного, обвинуваченого тримання під вартою не є доказом його винуватості у вчиненні кримінального правопорушення чи покаранням особи».*

6. Свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї виступає дієвою гарантією основоположних прав та свобод людини, щодо якої вирішується питання про обрання, зміну, скасування тримання під вартою. Особливістю реалізації засади забезпечення свободи особи від самовикриття саме під час розгляду клопотання про обрання, зміну, скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є те, що підозрюваному, обвинуваченому гарантується право відмовитися давати пояснення, показання з приводу підозри або обвинувачення, у тому числі щодо можливості застосування щодо нього саме такого виду запобіжного заходу, давати пояснення щодо будь-яких обставин його затримання чи тримання під вартою, а будь-які твердження чи заяви, зроблені під час розгляду клопотання, не можуть бути використані на доведення його винуватості у вчиненні кримінального правопорушення. Більше того, до підозрюваного, обвинуваченого не можуть застосовуватися жодні заходи примусу до давання пояснень щодо обставин, які визнаються ризиками, наявність яких зумовлює необхідність застосування тримання під вартою. Проте, якщо особа згідна надавати свідчення – вона має бути попередженою про те, що ці дані використовуватимуться як докази.

7. Відповідно до засади заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення, слідчий, прокурор зобов'язані перевірити відсутність порушення цієї засади перед складанням та ініціюванням клопотання про застосування запобіжного заходу, в тому числі і

тримання під вартою, а слідчий суддя у разі судового розгляду відповідного клопотання зобов'язаний, в свою чергу, при оцінці обґрунтованості підозри встановити також і відсутність порушення цієї засади. У випадку встановлення факту притягнення особи до відповідальності за таке саме діяння, слідчий суддя повинен винести ухвалу про відмову у застосуванні запобіжного заходу до такого підозрюваного. Проте відсутність чіткої вказівки про це у ст. 194 КПК може призвести до потенційних порушень цієї засади. З метою удосконалення діючого КПК та забезпечення ефективної реалізації зазначеної засади пропонуємо викласти п.1 ч. 1 ст. 194 КПК у наступній редакції: *«1) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення та відсутність вироку суду, який набрав законної сили, або ухвали суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню, або нескасованої постанови слідчого, дізнавача, прокурора про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4, 9 частини 1 статті 284 цього Кодексу, у кримінальному провадженні щодо того самого діяння, що розслідувалося, з дотриманням вимог щодо підслідності».*

8. Процедура застосування до підозрюваного, обвинуваченого тримання під вартою передбачає обов'язкову участь самого підозрюваного, обвинуваченого при цьому, а також надає йому можливість самостійно реалізувати цілий комплекс прав під час розгляду питання про застосування до нього запобіжного заходу, що в свою чергу, сприяє реалізації засади забезпечення права на захист при розгляді питання про застосування запобіжного заходу.

Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його право на кваліфіковану правничу допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника. До початку розгляду слідчим суддею, судом клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, з метою належної реалізації забезпечення права на захист,

захисник повинен вчинити комплекс дій підготовчого характеру задля здійснення ефективного захисту підозрюваного в процесі розгляду питання про застосування до підозрюваного тримання під вартою. На судовому засіданні під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу, захисник має висловити критичні міркування стосовно наявності підтверджених матеріалами справи доказів на обґрунтування підозри у причетності особи до вчинення кримінального правопорушення або пред'явлення йому обвинувачення, а також надати суду всі наявні доводи захисту відносно існування обставин, які позитивно характеризують особу, докази наявності в неї проблем із здоров'ям, тощо. Після ухвалення й оголошення судом рішення про обрання щодо особи тримання під вартою захисник повинен перевірити, чи це рішення належним чином обґрунтоване, мотивоване, чи наведені судом переконливі аргументи необхідності застосування саме тримання під вартою, неможливості застосування більш м'якого виду запобіжного заходу, чи визначена в ухвалі дата закінчення строку дії запобіжного заходу, тощо, і за наявності підстав оскаржити це рішення у встановленому законом порядку. На сьогодні право на оскарження ухвали слідчого судді, суду про застосування запобіжного заходу розширене та є ефективним способом реалізації права на захист, який часто використовується стороною захисту.

Ще одним способом ефективної реалізації засади забезпечення права на захист є надана законом можливість підозрюваного, обвинуваченого, його захисника звертатися із клопотанням про зміну запобіжного заходу, в тому числі про скасування чи зміну додаткових обов'язків, передбачених частиною п'ятою статті 194 КПК та покладених на нього слідчим суддею, судом, чи про зміну способу їх виконання (ч. 1 ст. 201 КПК).

Неефективне здійснення захисником своїх завдань під час застосування такого суворого запобіжного заходу як тримання під вартою може призвести до істотного порушення вимог КПК, адже «символічний характер надання

правничих послуг» захисником, згідно практики ЄСПЛ тягне за собою скасування судового рішення. Вважаємо доцільним з метою ефективної реалізації засади забезпечення права на захист під час застосування до особи найсуворішого запобіжного заходу – тримання під вартою, закріпити у КПК відповідне положення, що вимагало б від слідчого судді, суду реагувати на випадки явної некомпетентності та неефективності захисту під час розгляду питання обрання або зміни цього запобіжного заходу. Пропонуємо доповнити ч. 3 ст. 193 КПК наступним реченням: *«Слідчий суддя, суд зобов'язаний вжити необхідних заходів для заміни захисника підозрюваного, обвинуваченого у випадку явної некомпетентності та неефективності захисту під час розгляду питання обрання або зміни запобіжного заходу у вигляді тримання особи під вартою».*

З метою забезпечення ефективної реалізації права на захист під час звернення до прокурора з клопотанням про скасування тримання під вартою як запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, слід внести відповідні зміни до ст. 616 КПК та надати відповідне право і захиснику підозрюваного, обвинуваченого звернутися до прокурора із відповідним клопотанням. Оскільки таке клопотання вимагає по суті волевиявлення самого підозрюваного, обвинуваченого про це, тому необхідно в такому клопотанні обов'язково зазначати про його погодження з таким клопотанням.

9. Реалізація засади публічності під час застосування тримання під вартою полягає в тому, що публічна діяльність у сфері кримінального провадження повинна здійснюватися у формі, встановленій Конституцією і законами України в повній відповідності із правами людини, обмеження даних прав допускаються тільки на підставі закону й у передбачених ним межах.

Діюча регламентація засади публічності є неповною, яка не враховує публічний характер діяльності таких суб'єктів державно-владних повноважень як суд та слідчий суддя, на яких також чиним процесуальним законом *ex officio*

покладається обов'язок забезпечити розгляд та вирішення тих питань, які належать до їх повноважень. Вирішення зазначених питань повинно відбуватися звичайно лише в межах їх повноважень, з дотриманням вимог законності та справедливості, що в свою чергу забезпечить виконання завдань кримінального провадження, передбачених статтею 2 КПК. Саме тому ця прогалина вимагає негайного виправлення шляхом доповнення статті 25 КПК частиною 2 наступного змісту:

«2. Слідчий суддя, суд зобов'язані забезпечити законний, обґрунтований та справедливий розгляд та вирішення тих питань, що винесені на їх розгляд учасниками кримінального провадження та віднесені до їх повноважень цим Кодексом, для виконання завдань кримінального провадження».

Реалізація засади публічності під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою полягає в ініціюванні обрання щодо підозрюваного, обвинуваченого такого виду запобіжного заходу, продовження строку тримання під вартою, зміну такого виду запобіжного заходу на інший, що супроводжується підготовкою відповідного клопотання, його поданням до суду, участю в розгляді клопотання та отримання відповідного судового рішення, а також в можливості його оскарження стороною обвинувачення. Публічність проявляється також у порядку прийняття слідчим суддею, судом рішення щодо застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, оскільки воно не потребує сторонньої згоди від учасників провадження. Також засада публічності реалізується в обов'язку слідчого судді, суду обґрунтовувати прийняті рішення за результатами розгляду відповідних клопотань щодо застосування щодо особи тримання під вартою.

10. Проблематика обґрунтування необхідності тримання особи під вартою безпосередньо пов'язана із дією стандарту доказування «достатні підстави», що означає, що сторона обвинувачення має надати конкретні й перевірювані факти, а не загальні припущення як самої обґрунтованої підозри, так і наявності

конкретних ризиків, передбачених ч. 1 ст. 177 КПК України. До того ж, «достатні підстави» у світлі практики ЄСПЛ мають оцінюватися динамічно, а суди зобов'язані наводити переконливі аргументи, чому саме обмеження свободи є виправданим. Саме стандарт доказування «достатня підстава» при вирішенні питання про тримання під вартою виступає важливою гарантією недопущення свавільного обмеження свободи, забезпечує баланс між інтересами правосуддя та правами людини, відповідає принципу верховенства права та сприяє імплементації європейських стандартів у національне кримінальне провадження.

Серед основних проблем обґрунтування тримання під вартою, які тягнуть порушення тих чи інших галузевих засад кримінального провадження, варто виділити наступні: 1) формальний підхід до обґрунтування ризиків; 2) відсутність індивідуалізації підходу обрання такого заходу; 3) недостатня мотивація рішень щодо продовження тримання під вартою; 4) порушення принципу розумності строків. Вихід із цієї ситуації можливий лише за умови системного зміни мислення – і суддів, і сторін провадження. Потрібен реальний, а не формальний судовий контроль, вища правосвідомість, а також суворе дотримання норм КПК і стандартів ЄСПЛ. Тримання під вартою має бути не звичним вибором, а винятком. І тільки тоді, коли кожен ризик буде обґрунтований конкретними доказами, можна говорити про справедливість і законність такого рішення. Шляхами вирішення виявлених проблем мають стати: запровадження методичних рекомендацій для суддів щодо оцінки належного обґрунтування рішень; посилення контролю за дотриманням стандартів ЄСПЛ у судовій практиці; системне навчання суддів і прокурорів у сфері прав людини; а також розширення практики застосування альтернативних запобіжних заходів, зокрема домашнього арешту та застави.

Також необхідно законодавчо закріпити у КПК вимогу про обов'язкове вказування конкретних фактичних обставин для кожного ризику, а не посилення на загальні формулювання та положення КПК. Для цього пропонуємо п. 2

частини 1 статті 196 КПК викласти у наступній редакції: «2) конкретні фактичні обставини, які свідчать про існування ризиків, передбачених статтею 177 цього Кодексу».

11. Вимога ст. 55 КУ, розтлумачена крізь призму практики ЄСПЛ, вимагає від держави формування спеціальної галузевої засади кримінального провадження – засади забезпечення прав і законних інтересів потерпілого. В аспекті забезпечення її ефективного реалізації при застосуванні тримання під вартою, вважаємо доцільним внести зміни до КПК України, які б чітко регламентували право потерпілого, законного представника, представника бути повідомленим про розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу, брати участь у судовому засіданні, виступати в судовому засіданні, викладаючи свою позицію та аргументи, висловлювати свою думку щодо необхідності застосування певного заходу та його виду, зокрема наполягати на триманні під вартою підозрюваного, обвинуваченого. Крім того, у випадках коли слідчий, прокурор взагалі не ініціюють застосування до підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу, потерпілий, його законний представник, представник повинні мати право самостійно звертатися до слідчого судді, суду з відповідним клопотанням про застосування запобіжного заходу. Також потерпілий, його представник повинен мати право самостійно звертатися до слідчого судді, суду з клопотаннями про зміну запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на інший і навпаки, а також про скасування тримання під вартою, якщо це буде відповідати його законним інтересам. Потерпілий, його представник повинен мати безперешкодне право на оскарження ухвали слідчого судді про застосування запобіжного заходу або про відмову у цьому до суду апеляційної інстанції незалежно від їх участі у судовому розгляді цього питання в суді. Це сприятиме не лише дотриманню балансу інтересів сторін, але й підвищенню довіри потерпілих до системи кримінального правосуддя.

Вважаємо, що такі законодавчі зміни сприятимуть більш справедливому та збалансованому механізму захисту прав усіх учасників кримінального провадження, належним чином враховуючи інтереси потерпілих на такому важливому етапі, як обрання запобіжного заходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алєнін Ю. П., Волошина В. К. Поняття та система принципів кримінального провадження. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Т.14. С. 78-89.
2. Бабій С. В. Визначення системи галузевих засад кримінального провадження. *Юридичний бюлетень*. 2021. № 19. С. 143-149.
3. Бабій С. В. Деякі аспекти реалізації забезпечення права на захист під час обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Кримінальний процес і криміналістика: виклики часу* : збірн. статей за мат. Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 20-річчя кафедри крим. процесу і криміналістики Львівського нац. у-ту ім. І. Франка (24 січня 2020 р., м. Львів) / орг. ком. В. Т. Нор, Н. Р. Бобечко, І. І. Когутич та ін. Львів : Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка, 2020. С. 54-62.
4. Бабій С. В. Дотримання презумпції невинуватості при застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : мат. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 3. С. 277-281.
5. Бабій С. В. Особливості реалізації окремих галузевих засад кримінального провадження під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2023. № 10. С. 527-530.
6. Бабій С. В. Порушення засад кримінального провадження у випадку розгляду питання про продовження строку дії запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у судовому засіданні під час оголошення повітряної тривоги. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* :

- у 2 т. : матер. Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 19 трав.2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 327-330.
7. Бабій С. В. Проблемні питання реалізації забезпечення права на захист під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Право і суспільство*. 2023. № 5. С. 212-218.
8. Бабій С. В. Проблемні питання реалізації засади свободи від самовикриття під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за заг. редакц. С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 333-337.
9. Бабій С.В. Деякі питання реалізації забезпечення права на захист під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI ст.* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червн. 2022 р.). Нац. ун-т. «Одес. юрид. акад.». Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 914-917. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/afa57f38-55e5-48fa-b8b1-9ba286b714ef/content>
10. Бабій С.В. Реалізація засади публічності під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та перспективи розвитку* : у 2 т. : матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 27 лист. 2020 р.). Нац. ун-т. «Одес. юрид. акад.». Т. 2. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 138-140.

- 11.Бабій С.В. Щодо дотримання заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення під час застосування до особи тримання під вартою. *Європейські орієнтири України: нові виміри у воєнний час* : у 2 т.: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (Одеса, 16 травня 2025 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Фенікс, 2025. Т. 1. 772 с. С. 598-601. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/items/e00135ce-2aee-4ef4-afa0-a7930cd24269>
- 12.Бараннік Р. В., Шибіко В. П. Право особи на свободу від самовикриття, викриття членів і сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі України : монографія. Запоріз. юрид. ін-т ДДУВС. К КНТ. 2008. 212 с.
- 13.Баулін О. Поняття доказів у кримінальному процесі. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1.С. 75–81.
- 14.Бережанська В. В. Конституційне право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів та його забезпечення в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2019. 20 с.
- 15.Беспалько І. Л. Визначення поняття загальних засад кримінального провадження. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 242-247.
- 16.Беспалько І. Л. Основні ознаки засад кримінального провадження України. *Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. м. Запоріжжя, 22-23.06.2018 р. Запоріжжя. 2018. С. 113-116.
- 17.Беспалько І. Л. Система принципів кримінального процесу та проблема їх класифікації : монографія. Харків : Вид-во «ФІНН», 2011. 216 с.
- 18.Благута Р. І., Гуцуляк Ю. В., Дуфенюк О. М. Кримінальне процесуальне право України : навч. посібник / за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 774 с.

- 19.Благута Р. І., Гуцуляк Ю. В., Дуфенюк О. М. та ін. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова, В. В. Луцика. Львів: ЛьвДУВС. 2019. Ч. 1. 532 с.
- 20.Борейко Г. Д. Недопустимість зловживання правом як засада кримінального провадження. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 196-204.
- 21.Бринцев В. Д. Конституційні засади і міжнародні стандарти кримінального судочинства та їх розвиток у новому КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 116-120.
- 22.Волошанівська Т. В. Засада забезпечення права на захист у кримінальному провадженні в контексті європейських стандартів справедливого судового розгляду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2019. 252 с.
- 23.Волошина В. К. Визначення принципу публічності та його зміст на досудових стадіях. *Актуальні проблеми держави та права* : зб. наук. пр. / ред. кол. : С. В. Ківалов та ін. Юрид. літ., 2012. Вип. 64. С. 511-517.
- 24.Волошина В. К. Забезпечення права на захист на початковому етапі досудового розслідування. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 3. С. 250-252.
- 25.Волошина В. К. Реалізація галузевих та специфічних принципів кримінального процесу у стадії досудового розслідування : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеська нац. Юрид. акад. 2010. 236 с.
- 26.Волошина В. К. Судовий контроль як специфічна засада досудового провадження. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 280-282.

27. Волошина В. К. Щодо права на ефективний захист у кримінальному провадженні та практики ЄСПЛ. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2019. № 1. С. 225-228.
28. Волошина В. К., Аленін Ю. П. Поняття та система принципів кримінального провадження. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Том XIV. С. 78-89 URL: <http://naukovipraci.nuoua.od.ua/tom-xiv>.
29. Галаган О. І. Поняття та система засад (принципів) кримінального провадження. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 167-172.
30. Гловюк І. В. Неприпустимість зловживання процесуальними правами як перспективна засада кримінального провадження: прогрес чи регрес? *Національна асоціація адвокатів України* : веб-сайт. URL: <https://unba.org.ua/publications/3646-nepripustimist-zlovzhivannya-procesualnimi-pravami-yak-perspektivna-zasada-kriminal-nogo-provadhennya-progres-chi-regres.html>.
31. Гловюк І.В. Потерпілий як ініціатор обрання та зміни запобіжного заходу у судовому провадженні в суді I інстанції: аспекти нормативної регламентації. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 трав. 2018 р.) : у 2 т. Одеса, 2018. Т. 2. С. 272–275.
32. Грошевий Ю. М. Система загальних засад кримінального провадження за Новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : матеріали IV міжн, наук. практ конф., присвяченої 95-річчю з дня народження проф : М. В. Салтевського (м. Одеса. 2 листопада 2012 року). (1917-2009) / Нац. акад. прав. наук України [та ін.] ; [упоряд.: Берназ В. Д., Притула А. М.]. О.: Фенікс, 2012. 524 с. С. 315-317.

- 33.Грошевий Ю. М., Тацій В. Я., Туманянц А. Р. Кримінальний процес : підручник. / за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.
- 34.Гурджі Ю.О. Забезпечення правової захищеності особи в кримінальному процесі: питання теорії та методології. *Часопис Нац. ун-ту «Острозька академія»*. Серія: *Право*. 2010. № 1. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2010/nl/10hyotim.pdf>
- 35.Гуртієва Л. М. Теорія доказів у кримінальному судочинстві : навч.-метод. посібник. Одеса: Фенікс 2016. 80 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/5951ed10-563a-4484-8728-599a9fb3ddef>
- 36.Даль А. Л., Абламський С. Є. Тримання під вартою як запобіжний захід у кримінальному провадженні : монографія / за заг. редакц. д.ю.н., проф. О. О. Юхна. Харків : ХНУВС ; Панов, 2017. 238 с.
- 37.Декларацію основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою від 29 листопада 1985 року. URL: <https://archive.khpg.org/1080460475>
- 38.Дидич О. Ю. Система принципів кримінального процесу України: еволюція поглядів. *Актуальні проблеми держави і права*. № 69. 2013. С. 353-358.
- 39.Дроздов О. М. Актуальні проблеми реалізації окремих засад кримінального процесу в провадженні за нововиявленими обставинами. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 2 (77). 2014. С. 156-167.
- 40.Завтур В. М. Прокурор як суб'єкт доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 140–146.
- 41.Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
- 42.Загнітко А. П., Щукіна І. А. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова від А до Я. Донецьк : БАО, 2008. 704 с.

43. Закон України «Про попереднє ув'язнення» від 30.06.1993 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text>
44. Закон України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
45. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження. №1-к за 2024 р. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2024
46. Зеленський С. М. Презумпція невинуватості як гарантія справедливості кримінального провадження. *Право і суспільство*. № 5. 2017. С. 244-249.
47. Зінченко вбив Фаріон через «дискримінацію» російської мови, – поліція. URL: <https://www.bagnet.org/news/accidents/1376974/zinchenko-vbiv-farion-cherez-diskriminatsiyu-rosiyskoyi-movi-politsiya>
48. Зінченко І. Л. Система принципів кримінального процесу України та проблеми їх класифікації. *Право і безпека*. № 5. 2006. С. 22-24.
49. Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування» від 09.11.2012 р. № 1640/0/4-12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1640740-12#Text>.
50. Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 04.04.2013р. № 511-550/0/4-13. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0511740-13>
51. Капліна О. В., Шило О. Г., Трофименко В. М. та ін. Кримінальний процес : підручник. Харків: Право, 2018. 584 с.

- 52.КМЄС розпочинає проект для посилення прав потерпілих від злочинів - <https://www.euam-ukraine.eu/ua/news/latest-news/euam-launches-project-to-strengthen-crime-victims-rights/>
- 53.Коваль О. М. Процесуальні гарантії права особи на виправдання у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 202-205.
- 54.Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. : ратифіковано Законом України від 17.06.1997 р. № 475/97-ВР. *Верховна Рада України* : веб сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
- 55.Конституція України (з постатейними матеріалами). Х.: Інтеллект-Прогрес, 2007.
- 56.Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
- 57.Коржанський М. Й. Нариси кримінального права. Київ : Генеза, 1999. 208 с.
- 58.Кочура А. В. Презумпція невинуватості як галузевий принцип кримінального судочинства та її нормативний зміст. *Право і безпека*. 2010. № 4 (36). С. 163-166.
- 59.Кочура А. В. Принципи кримінального процесу України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харківський нац. ун-т внутрішніх справ. Харків, 2011. 182 с.
- 60.Кошель В. В., Павлов Р. В. Сучасні аспекти презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини як засади кримінального провадження. *Молодий вчений*. № 11 (63). Листопад, 2018 р. С. 114-117.
- 61.КПК Азербайджанської Республіки від 14.07.2000 р. URL: https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/aze/2000/code-of-criminal-procedure-of-the-azerbaijan-republic-in-russian_html/Azerbaijan_Code_of_Criminal_Procedure_in_Russian_Full_text.pdf
- 62.КПК Республіки Казахстан від 04.07.2014 р. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>

- 63.Кримінальний процес : навч. посібник / Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша та ін. ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2020. 582 с. URL : http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/16211/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- 64.Кримінальний процес України: підручник / за ред. С.В. Ківалова та М.С. Цуцкірідзе. – Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. 1104 с.
- 65.Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2-х т. Т.1. / За заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Х. : Право, 2012. 768 с.
- 66.Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
- 67.Кримінально-процесуальне право України: підручник / за заг. ред. Ю. П. Аленіна. Х. : ТОВ «Одіссей», 2009. 816 с.
- 68.Кримінально-процесуальний кодекс Німеччини (Strafprozessordnung – StPO). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html
- 69.Кубрак П. М. Конституційні засади як гарантія забезпечення прав і свобод суб'єктів кримінального провадження : Міжнародний юридичний вісник : збірник наук. праць Нац. ун-ту державної податкової служби України. 2015. Вип. 1. С. 96-101.
- 70.Кучинська О. Забезпечення права на захист та кваліфіковану правову допомогу в кримінальному провадженні. *Юридична Україна*. 2012. № 4. С. 65–66.
- 71.Кучинська О. Л. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 288 с.

72. Кучинська О. П., Кучинська О. А. Кримінальний процес України : навч. посіб. Київ : Прецедент, 2005. 202 с.
73. Лактіонова В. В., Таран І. О. Характеристика галузевих принципів кримінального права України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 214–216.
74. Лист Верховного Суду «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 03.03.2022 р. № 1/0/2-22. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/vss00820?an=1&ed=2022_03_03.
75. Лобойко Л. М. Кримінальний процес України : підручник. Київ : Істина, 2014. 432 с.
76. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право. Курс лекцій: навч. посібник. Київ : Істина, 2005. 456 с.
77. Лобойко Л. М. Принцип диспозитивності в кримінальному процесі України : монографія. Д.: Юрид. акад. М-ва внутр. справ; Ліра лтд. 2004. 216 с.
78. Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес : навч. посібник. Київ : Ваіте, 2014. 280 с.
79. Маляренко В.Т. Кримінальний процес України: стан та перспективи розвитку: Навч. посібник. К., 2004. 600 с.
80. Мамка Г. М. Генезис та сучасний стан доктрини засад (принципів) у загальній теорії прав, теорії кримінального процесу та юридичній науці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспуденція. 2017. № 29. Т. 2. С. 114.
81. Мамка Г. М. Засади кримінального провадження : наукові та правові основи : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Ун-т держ. фіскальної служби України. Ірпінь, 2019. 466 с.
82. Методичні рекомендації для адвокатів щодо здійснення захисту, гарантованого державою: Дії захисника при вирішенні питання про обрання,

- продовження, скасування або зміну запобіжного заходу. Книга друга / за ред. І. Вань, А. Вишневський та ін. Х.: Фактор, 2015. 64 с.
83. Михайлова Н.В. Інститут захисту прав потерпілого за новим КПК України. *Право і суспільство*. 2013. № 2. С. 203-206.
84. Михайлюк В. В. Еволюція судової практики у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану: запобіжні заходи. *Юридична газета online*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/evolyuciya-sudovoyi-praktiki-u-kriminalnomu-provadhzhenni-v-umovah-voennogo-stanu-zapobizhni-zahodi.html>.
85. Михеєнко М. М. Конституційні принципи кримінального процесу. *Вісник Академії правових наук України*. 1997. № 2 (9). С. 100-112.
86. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України : підручник. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Либідь, 1999. 536 с.
87. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. Н. Кримінальний процес України : підручник. Київ : Либідь, 1992. 431 с.
88. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р.. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
89. Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням від 14.12.1990 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU90344>
90. Молдован А. В., Мельник С. В. Кримінальний процес України : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури. 2013. 368 с.
91. Мохонько О. О. Про поняття принципу в кримінальному процесі: теоретико-методологічний аспект. *Право України*. 2008. № 12. С. 105–111.
92. Навроцька В. В. Засади диспозитивності та її реалізація в кримінальному процесі України : монографія. Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2010. 440 с.
93. Науково-практичний коментар Конституції України / ред. кол.: В. Я. Тацій, О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш та ін.: 2-ге вид., переробл. і допов. Харків: «Право», 2011. 696 с.

94. Нове у кримінально-процесуальному законодавстві України/ За ред. Грошевого Ю.М. - Х.: Право, 2002.
95. Нор В. Т. Презумпція невинуватості як принцип кримінального судочинства та його інтерпретація Європейським судом з прав людини. *Вісник Львів. ун-ту. Серія юрид.* 2011. Вип. 53. С. 389-401.
96. О. Насадюк. Необмежене право арешту. *Український адвокат.* 2011. №4 (56). С. 17
97. Ортинський В. Л. Юридичний зміст засади забезпечення права на захист. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 8. С. 353-355.
98. Павич Х. М. Принцип non bis in idem як засада кримінального провадження та підстава для закриття кримінального провадження судом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія право.* Випуск 28. Том 3. 2014. С. 91-95.
99. Петришин О. В., Погребняк С. П., Смородинський В. С. Теорія держави і права : підручник для студентів юрид. вищ. навч. закл. Харків : Право, 2014. 368 с.
100. Пеший Д. А. Засада законності та її забезпечення у досудовому кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Нац. академія внутрішніх справ. Київ, 2016. 210 с.
101. Погорецький М. А. Новий КПК України повинен ґрунтуватися як на європейських стандартах, так і на національних традиціях. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* 2010. № 23. С. 241–250.
102. Погорецький М. А., Міцкан О. А. Стандарт доказування “достатня підстава” у кримінальному процесі України. *Вісник кримінального судочинства.* 2019. № 3. С. 31–42.
103. Погребняк С. Принципи права : доктринальні питання. *Право України.* 2013. № 9. С. 217–228.

104. Поліція назвала прізвища п'ятьох виконавців вбивства Шеремета. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20191212-politsiya-nazvala-prizvyshha-p-yatoh-vykonavtsiv-vbyvstva-sheremeta/>
105. Полянський А. О. Засади (принципи) кримінального провадження: сутність, значення, система і важливість унормування. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО»*. 2017 р. Вип. 26. С. 111-117.
106. Пономаренко Д. В. Порухення принципу презумпції невинності: процесуальні наслідки за Кримінальним процесуальним кодексом України. *Вісник Одеської адвокатури*. № 3. 2016. С. 67-69.
107. Посібник із застосування статті 6 Європейської конвенції з прав людини. Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект). *Рада Європи*. Європейський Суд з прав людини, 31.12.2019 р. 133 с. URL : https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_6_criminal_UKR.
108. Постанова Верховного Суду від 10.06.2020 р. у справі № 640/3693/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89819731>
109. Постанова Верховного Суду від 4 березня 2024 року у справі № 400/4966/21. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=117417119&red=1000032e08cb1e3798b8981c3da2fd0b41ec09&d=5>
110. Постанова Верховного Суду від 7 червня 2022 року у справі № 910/15998/20 URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=104987461&red=1000036d211ba6ec2ff4964356b789c7c73345&d=5>
111. Постанова Верховного Суду України від 13.09.2018 р. у справі № 461/4858/17. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76566468>.
112. Постанова Верховного суду України від 23.08.2018 р. у справі № 130/192/16-к. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76207279>.

113. Постанова Касаційного кримінального суду ВСУ від 03.07.2018 р. у справі № 568/1121/16-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75241937>.
114. Постанова Касаційного кримінального суду ВСУ від 09.09.2021 р. у справі № 639/645/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99556538>.
115. Постанова Касаційного кримінального суду ВСУ від 19.02.2019 р. у справі № 748/649/17. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80080027>.
116. Постанова Касаційного кримінального суду ВСУ від 19.04.2018 р. у справі № 234/17471/16-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73627848>.
117. Постанова Касаційного кримінального суду ВСУ від 22.11.2018 р. у справі № 367/2029/17. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78129794>.
118. Почтовий М. М. Методологічна та практичні засади публічності та диспозитивності у кримінальному провадженні України: дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2021. 467 с.
119. Принципи судочинства в Україні та проблеми їх реалізації судами : колект. монограф. за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. В. Кириченка. Дніпро : ЛІРА, 2022. 289 с.
120. Протокол № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи; Протокол, Міжнародний документ від 22.11.1984 р. № 7. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_804.
121. Ракіпова І.В. Правозахисна комунікація потерпілого у кримінальному провадженні України: монографія. Одеса, Видавничий дім «Гельветика», 2021. 496 с.
122. Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № К (85) 11 «Про положення потерпілого в рамках кримінального права і процесу» від 28 червня 1985 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_85_11_1985_06_28.pdf
123. Рішення ЄСПЛ у справі «Bartaia vs. Georgia» від 26.07.2018 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ES012128>

124. Рішення ЄСПЛ у справі «Cviková v. Slovakia» від 13. 06.2024 (заява № 12711/21) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-234143%22%5D%7D>
125. Рішення ЄСПЛ у справі «Idalov v. Russia» (2012). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110986>
126. Рішення ЄСПЛ у справі «Kelly and Others v. The United Kingdom» (2001) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-59453>
127. Рішення ЄСПЛ у справі «Z. та інші проти Сполученого Королівства» (2001). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-125310&filename=CASE%20OF%20Z%20AND%20OTHERS%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D%20summary%20by%20the%20Lviv%20Laboratory%20of%20Human%20Rights.pdf&logEvent=False>
128. Рішення ЄСПЛ у справі «Авраїмов проти України» № 71818 від 25.03.2021 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f72#Text.
129. Рішення ЄСПЛ у справі «Алене де Рібемон проти Франції» від 10.02.1995. URL: <https://cedem.org.ua/library/sprava-alene-de-ribemon-proty-frantsiyi/>
130. Рішення ЄСПЛ у справі «Аллан проти Сполученого Королівства» 5 листопада 2002 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-140636&filename=CASE%20OF%20ALLEN%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D%20by%20the%20COE%20Human%20Rights%20Trust%20Fund.pdf&logEvent=False>
131. Рішення ЄСПЛ у справі «Барбера, Мессегуе і Джабардо проти Іспанії» від 06.12.1998 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57429>
132. Рішення ЄСПЛ у справі «Бацаніна проти Росії» від 26 травня 2009 року URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001->

193749&filename=CASE%20OF%20BATSANINA%20v.%20RUSSIA%20%E2%80%93%20%5BRussian%20translation%5D%20summary%20by%20Development%20of%20Legal%20Systems%20Publ.%20Co%20.pdf

133. Рішення ЄСПЛ у справі «Гефген проти Німеччини» від 30 червня 2008 р.
URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-126166&filename=CASE%20OF%20G%C3%84FGEN%20v.%20GERMANY%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D%20summary%20by%20the%20Lviv%20Laboratory%20of%20Human%20Rights.pdf&logEvent=False>
134. Рішення ЄСПЛ у справі «Грабчук проти України» від 21.09.2006. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_118#Text
135. Рішення ЄСПЛ у справі «Дактарас проти Литви» від 24.11.2000. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_005#Text
136. Рішення ЄСПЛ у справі «Енглерт проти Німеччини» від 25 серпня 1987 року. URL:
<https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-57480&filename=CASE%20OF%20ENGLERT%20v.%20GERMANY.docx&logEvent=False>
137. Рішення ЄСПЛ у справі «Слоєв проти України» від 06.11.2008. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_433#Text
138. Рішення ЄСПЛ у справі «Жовнер проти України» № 56848/00 / URL:
zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_221.
139. Рішення ЄСПЛ у справі «Іглін проти України» від 12.01.2012. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_780#Text
140. Рішення ЄСПЛ у справі «Ігнатов проти України» від 15.12.2016 р. URL:
<https://nsj.gov.ua/files/1516617378%D0%86%D0%B3%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%B2%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8.pdf>

141. Рішення ЄСПЛ у справі «Ігор Тарасов проти України» від 16.07.2016 року, заяв Ns 44396/05. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b63#Text
142. Рішення ЄСПЛ у справі «Ілляшенко проти України» від 22.04.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g87#Text
143. Рішення ЄСПЛ у справі «Інтерсплав проти України» № 803/02 / URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_194#Text
144. Рішення ЄСПЛ у справі «Каскені проти Сполученого Королівства» від 24.09.2002р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-117703&filename=CASE%20OF%20AL-SKEINI%20AND%20OTHERS%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D%20by%20the%20COE%20Human%20Rights%20Trust%20Fund.docx&logEvent=False>
145. Рішення ЄСПЛ у справі «Корбан проти України» від 04.07.2019. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Korban_vs_Ukraine.pdf
146. Рішення ЄСПЛ у справі «Кромбах проти Франції» від 13 лютого 2001 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/SO2515?ed=2001_02_13
147. Рішення ЄСПЛ у справі «Летельє проти Франції» (Letellier v. France, 1991) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57678>
148. Рішення ЄСПЛ у справі «Луценко проти України» № 6492/11 від 19.11.2012 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_852.
149. Рішення ЄСПЛ у справі «Лучанінова проти України» від 09.06.2011 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_788#Text
150. Рішення ЄСПЛ у справі «М.С. проти Болгарії» (MC v. Bulgaria) (2003). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-125127&filename=CASE%20OF%20M.C.%20v.%20BULGARIA%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D%20summary%20by%20the%20Lviv%20Laboratory%20of%20Human%20Rights.pdf&logEvent=False>

151. Рішення ЄСПЛ у справі «Макаренко проти України» від 30.01.2018 URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c45#Text
152. Рішення ЄСПЛ у справі «Максименко проти України» від 20.12.2011 р
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_785#Text
153. Рішення ЄСПЛ у справі «Мефта та інші проти Франції» від 26.07.2002 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_072#Text
154. Рішення ЄСПЛ у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» № 42310/04
від 21.04.2011 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683.
155. Рішення ЄСПЛ у справі «Оджалан проти Туреччини» від 12.05.2005 року
URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO2560>
156. Рішення ЄСПЛ у справі «Подвезько проти України» № 74297/11 від
12.02.2015 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a47#n2.
157. Рішення ЄСПЛ у справі «Саундерс проти Сполученого Королівства» №
19187/91 від 17.12.1996 р. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/SO2492>.
158. Рішення ЄСПЛ у справі «Тодоров проти України» від 12.01.2012. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_806#Text
159. Рішення ЄСПЛ у справі «Томасі проти Франції» (Tomasi v. France 1992)
URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-104176&filename=CASE%20OF%20TOMASI%20v.%20FRANCE%20-%20%5BRussian%20Translation%5D.pdf>
160. Рішення ЄСПЛ у справі «Трегубенко проти України» № 61333/00 / URL:
Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_355.
161. Рішення ЄСПЛ у справі «Фам Хоанг проти Франції» від 25.09.1992 р. (Case
of Pham Hoang v. France (66/1991/318/390). URL:
<https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57791>
162. Рішення ЄСПЛ у справі «Фатуллаєв проти Азербайджану» № 40984/07 від
22.04.2010р.

- URL:https://mmdc.ru/praktika_evropejskogo_suda/praktika_po_st10_evropejskoj_konvencii/europ_practice6/.
163. Рішення ЄСПЛ у справі «Фокс, Кемпбелл та Гартлі проти Сполученого Королівства» від 30.08.1990 (заява № 13470/87) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%2200157897%22%7D>
164. Рішення ЄСПЛ у справі «Харченко проти України» (Заява N 40107/02) від 10.02.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_662#Text
165. Рішення ЄСПЛ у справі «Шабельник проти України» №16404/03 від 19.02.2009 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457.
166. Рішення ЄСПЛ у справі «Шагін проти України» 10.12.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_612#Text
167. Рішення ЄСПЛ у справі «Шалімов проти України» № 20808/02 від 04.03.2010 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_835.
168. Рішення ЄСПЛ у справі «Яллох проти Німеччини» від 11 липня 2006 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-125204&filename=CASE%20OF%20JALLOH%20v.%20GERMANY%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D%20summary%20by%20the%20Lviv%20Laboratory%20of%20Human%20Rights.pdf>
169. Рішення ЄСПЛ у справі «Яременко проти України» від 12.06.2008 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_405#Text
170. Рішення Конституційного Суду України від 08.06.2022 р. № 3-р(II)/2022 у справі за конституційною скаргою Кротюка О. В. щодо відповідності Конституції України (конституційності) п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України (справа щодо презумпції невинуватості). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-22#Text>.
171. Рішення Конституційного Суду України від 26.02.2019 року у справі № 1-135/2018(5846/17) у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті

- 368-2 Кримінального кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text>
172. Рішення Конституційного Суду України від 30.12.2009 р. № 23-рп/2009 у справі за конституційним зверненням Голованя І. В. щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09#Text>.
173. Рішення Конституційного Суду України по справі за конституційним поданням ВСУ щодо відповідності КУ (конституційності) положень ч. 3 ст. 120, ч. 6 ст. 234, ч. 3 ст. 236 КПК України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) № 3–рп / 2003 від 30.01.2003 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03>
174. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Оніщенка Руслана Ілліча, Гаврилюка Дмитра Михайловича щодо відповідності Конституції України частини шостої статті 615 Кримінального процесуального кодексу України (справа про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою) від 18 липня 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#Text>
175. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Глуценка Віктора Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 392 Кримінального процесуального кодексу України № 4-р/2019 від 13 червня 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-19#Text>
176. Рішенням Конституційного Суду № 7-р(П)/2024 від 19.06.2024 у справі за конституційними скаргами Бичкова Сергія Андрійовича, Бая Анатолія Анатолійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-24#n107>

177. Сачко О. В., Тертишник В. М., Кошовий О. Г. Принципи права в інтеграційній доктрині вдосконалення кримінального законодавства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 3. С. 66-70.
178. Січко В.О. Обрання, скасування або зміна запобіжного заходу у судовому провадженні: дис....канд. юрид. наук. Харків. 2019. 290 с.
179. Скрябін О. М. Особливості реалізації принципу законності в кримінальному процесі України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 1 (110). С. 253-257.
180. Сокалюк В.П. Існуючі стандарти доказування та внутрішнє переконання судді при ухваленні рішень по справі. *Південноукраїнській правничий часопис*. 2024. Т1. С. 182-189.
181. Сучасний тлумачний словник української мови / За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського. – Х.: ВД «Школа», 2006. 1008 с.
182. Тертишник В. М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2009. 404 с.
183. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України : підручн. 4-те вид., переробл. і доповн. Київ : А.С.К., 2003. 1120 с.
184. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина : підручник. Академічне видання. Київ: Алерта, 2014. 440 с.
185. Тимошенко М. О. Загальні засади (принципи) кримінального провадження в системі принципів права. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету : Серія: Право*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика». 2015. Вип. 35. Ч. 1. Т. 3. С. 132-135.
186. Топорецька З. М. Система конституційних засад нового кримінального судочинства в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 58-63.
187. Туманянц А.Р. Забезпечення прав потерпілого при застосуванні запобіжних заходів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник*

Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. 2023. Випуск 78: частина 2. С. 304-309.

188. Узагальнення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ про судову практику забезпечення права на захист у кримінальному провадженні (Витяг). Лист від 01.07.2015. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/VRR00178>.
189. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
190. Ухвала Великобагачанського районного суду Полтавської області від 24 вересня 2025 року у справі № 525/1091/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130447660>
191. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 11.03.2022 р. у справі № 991/6646/20 URL: https://opendatabot.ua/court/103648681-907c088165f57bfd7aa4c724342eaf07?_gl=1*asdkm0*_ga*NDA2NzQ0MDQ3LjE3NDUzMDYyODY.*_ga_0SS0PS3NLJ*cze3NTkzNDgyMDIkbzMkZzEkdDE3NTkzNDgzNDckajUkbDAkaDA.
192. Ухвала Деснянського районного суду м. Чернігова від 08 липня 2024 року у справі №751/1931/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120228193>
193. Ухвала Дніпровського апеляційного суду від 09 жовтня 2019 року у справі № 201/10382/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/84909325>
194. Ухвала Довгинцівського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області по справі № 229/669/23 від 12.02.2025 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125093945>
195. Ухвала Ладжинського міського суду Вінницької області по справі № 129/194/25 від 05.08.2025 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129346500>

196. Ухвала Лозівського міськрайонного суду Харківської області від 04.07.2024 року у справі № 629/4040/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120172188>
197. Ухвала Петропавлівського районного суду Дніпропетровської області по справі № 188/2936/25 від 20.08.2025 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129637484>
198. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 17.10.2022 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* : веб-сайт. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106877064>.
199. Ухвала Подільського районного суду м. Києва по справі № 758/11511/22 від 23.05.2025 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127579980>
200. Ухвала слідчого судді Бродівського районного суду Львівської області по справі № 439/176/24 від 16.08.2025 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121054910>
201. Ухвала слідчого судді Новоодеського районного суду Миколаївської області по справі № 482/2140/25 від 27.09.2025 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130546650>
202. Ухвала слідчого судді Херсонського міського суду Херсонської області по справі № 766/10559/25 від 05.09.2025 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130001684>
203. Ухвала Центрального районного суду міста Дніпра по справі № 201/7759/20 від 28.08.2025 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129795486>
204. Фулей Т. І. Презумпція невинуватості: концептуальні підходи. *Слово Національної школи суддів України.* 2012. № 1. С. 39-53.
205. Фулей Т. І. Свобода від самовикриття як засада кримінального провадження. *Слово національної школи суддів України.* 2013. № 2 (3). С. 107-115.

206. Цивільний процесуальний кодекс України № 1618-IV від 18.03.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
207. Циганюк Ю. В., Костенко М. А. Онтологія системи засад кримінального провадження. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки.* 2015. Вип. 3(3). С. 144-146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_3%283%29__36.
208. Шмаленя С. В. Особливості застосування аналогії права при вирішенні юридичних справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Запоріжжя, 2008. 21 с.
209. Юдківська Г. Ю. Презумпція невинуватості в кримінальному процесі України та практиці Європейського суду з прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 19 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Список публікацій здобувача, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Бабій С.В. Визначення системи галузевих засад кримінального провадження. *Юридичний бюлетень*. 2021. № 19. С. 143-149. URL : <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2021/19/21.pdf>

2. Бабій С.В. Особливості реалізації окремих галузевих засад кримінального провадження під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2023. № 10. С. 527-530. URL : http://lsej.org.ua/10_2023/128.pdf

3. Бабій С.В. Проблемні питання реалізації забезпечення права на захист під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Право і суспільство*. 2023. № 5. С. 212-218. URL : http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/5_2023/32.pdf

Список публікацій здобувача, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати

1. Бабій С.В. Деякі аспекти реалізації забезпечення права на захист під час обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Кримінальний процес і криміналістика: виклики часу*: матеріалами Всеукраїнської наук.-практ. Конф. з нагоди 20-річчя кафедри кримінального процесу і криміналістики львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, 24 січн. 2020 р.). Львів. Львівський нац. ун-т імені Івана Франка, 2020. С. 54-62.

2. Бабій С.В. Дотримання презумпції невинуватості при застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.). Нац. ун-т. «Одес. юрид. акад.». Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 3. С. 277-281. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/143f90fa-a337-4ce5-973b-d8852b428d24/content>

3. Бабій С.В. Реалізація засади публічності під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та перспективи розвитку* : у 2 т. : матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 27 лист. 2020 р.). Нац. ун-т. «Одес. юрид. акад.». Т. 2. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 138-140.

4. Бабій С.В. Проблемні питання реалізації засади свободи від самовикриття під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру* (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.). Нац. ун-т. «Одеська юридична академія». Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 333-337. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9e8bb012-9b13-4705-9115-e4bd193a733e/content>

5. Бабій С.В. Деякі питання реалізації забезпечення права на захист під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI ст.* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червн. 2022 р.). Нац. ун-т. «Одес. юрид. акад.». Одеса : Видавничий

дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 914-917. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/afa57f38-55e5-48fa-b8b1-9ba286b714ef/content>

6. Бабій С.В. Порухення засад кримінального провадження у випадку розгляду питання про продовження строку дії запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у судовому засіданні під час оголошення повітряної тривоги. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : у 2 т. : матер. Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2023 р.). Нац. ун-т. «Одеська юридична академія». Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 327-330. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7f96efe5-f80c-4209-b4a9-5e18bd117194/content>

7. Бабій С.В. Щодо дотримання заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення під час застосування до особи тримання під вартою. *Європейські орієнтири України: нові виміри у воєнний час* : у 2 т.: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (Одеса, 16 травня 2025 р.) / за заг. ред. С.В. Ківалова. – Одеса : Фенікс, 2025. Т. 1. 772 с. С. 598-601. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/items/e00135ce-2aee-4ef4-afa0-a7930cd24269>

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Положення та висновки дисертаційного дослідження обговорювались під час засідання кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія». Основні результати наукового дослідження були висвітлені у доповідях на наукових, науково-практичних конференціях, зокрема на: Всеукраїнській науково-практичній конференції з нагоди 20-річчя кафедри кримінального процесу і криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, 24 січня 2020 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 15 травня 2020 року); Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених «Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та перспективи розвитку» (м. Одеса, 27 листопада 2020 року); Міжнародній науково-практичній конференції з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України «Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру» (м. Одеса, 21 травня 2021 року); Міжнародній науково-практичній конференції присв. до 75-річчя д.ю.н., проф. Ю.П. Аленіна «Кримінальна юстиція сучасної України: виклики та перспективи» (м. Одеса, 20 листопада 2021 року); Міжнародній науково-практичній конференції до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття» (м. Одеса, 17 червня 2022 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів ХХІ століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень» (м. Одеса, 19 травня 2023 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири України: нові виміри у воєнний час» (м. Одеса, 16 травня 2025 р.).

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Бабій Світлани Володимирівни на тему: «Реалізація галузевих засад кримінального провадження під час обрання, зміни, скасування тримання під вартою», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» у навчальний процес Національного університету «Одеська юридична академія»

Комісія у складі: завідувача кафедри кримінального процесу, д.ю.н. професора Торбаса Олександра Олександровича, к.ю.н., доцента, доцента кафедри кримінального процесу Пожара Вадима Георгійовича, доктора філософії, доцента кафедри кримінального процесу Сидорчука Владислава Васильовича, складала цей акт з приводу того, що результати дослідження, викладені у наукових публікаціях за результатами дисертаційного дослідження Бабій Світлани Володимирівни на тему: «Реалізація галузевих засад кримінального провадження під час обрання, зміни, скасування тримання під вартою», використовуються в навчальному процесі Національного університету «Одеська юридична академія» при викладанні навчального курсу «Кримінальний процес», а також спеціальних курсів «Права людини в сфері кримінальної юстиції», «Сучасні проблеми кримінального та кримінально-процесуального права», «Актуальні питання сучасного кримінального провадження» та в науково-дослідній роботі студентів та аспірантів.

Необхідність використання вказаних матеріалів у навчальному процесі зумовлюється тим, що у дисертаційному дослідженні містяться обґрунтовані наукові висновки щодо особливостей реалізації галузевих засад кримінального провадження під час обрання, зміни, скасування тримання під вартою. У навчальному процесі рекомендовано використання здобувачами матеріалів дисертаційного дослідження С.В. Бабій під час підготовки до практичних занять, а саме:

1. Бабій С.В. Визначення системи галузевих засад кримінального провадження *Юридичний бюлетень*. 2021. № 19. С. 143-149. URL <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2021/19/21.pdf>
2. Бабій С.В. Особливості реалізації окремих галузевих засад кримінального провадження під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою *Юридичний електронний науковий журнал*. 2023. № 10. С. 527-530. URL http://lsej.org.ua/10_2023/128.pdf

3. Бабій С.В. Проблемні питання реалізації забезпечення права на захист під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Право суспільство*. 2023. № 5. С. 212-218. URL : http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/5_203/32.pdf

4. Бабій С.В. Дотримання презумпції невинуватості при застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.). Нац. ун-т. «Одес. юрид. акад.». Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 3. С. 277-281 URL : <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/143f90fa-a337-4ce5-973b-d8852b428d24/content>

5. Бабій С.В. Реалізація засади публічності під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Сталий розвиток суспільства та держави сучасні виклики та перспективи розвитку* : у 2 т. : матеріали Всеукр. наук. конф. молоді вчених (м. Одеса, 27 лист. 2020 р.). Нац. ун-т. «Одес. юрид. акад.». Т. 2. Одеса Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 138-140.

6. Бабій С.В. Проблемні питання реалізації засади свободи від самовикриття під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства, цифрову еру* (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.). Нац. ун-т. «Одес. юрид. акад.». Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 333-337. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9e8bb012-9b13-4705-9115-e4bd193a733e/content>

7. Бабій С.В. Щодо дотримання заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення під час застосування до осіб тримання під вартою. *Європейські орієнтири України: нові виміри у воєнний час* : у 2 т матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (Одеса, 16 травня 2025 р.) / за заг. ред. С. Е Ківалова. – Одеса : Фенікс, 2025. Т. 1. 772 с. С. 598-601. URL <https://dspace.onua.edu.ua/items/e00135ce-2aee-4ef4-afa0-a7930cd24269>

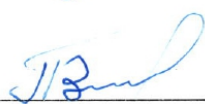
Крім цього, результати дисертаційного дослідження С.В. Бабій використовуються при визначенні напрямів наукових пошуків і тем дисертацій викладачів, аспірантів кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія».

Голова комісії:

Олександр ТОРБАС

Члени комісії:

Вадим ПОЖАР

Владислав СИДОРЧУК